

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАХМЕТЬЄВ АНДРІЙ ЄВГЕНІЙОВИЧ

УДК 323.22/.28:[328.184:165.611](043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В УКРАЇНІ: СПЕЦИФІКА
ЗАСТОСУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Подается на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 052 «Політологія»

Дисертація містить результати власних досліджень
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ (А. Є. Бахметьєв)

Науковий консультант – Ростецька Світлана Іванівна, доктор політичних наук,
доцент, доцент кафедри політичних наук і права Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К.Д. Ушинського»

Одеса – 2024

АНОТАЦІЯ

Бахметьев А.С. Выборчи технологии в Украине: специфика застосування та тенденції розвитку. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – Політологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2024.

Представлена дисертація присвячена дослідженню виборчих технологій в Україні, зокрема їхньої специфіки застосування та основних тенденцій розвитку. Выборчи технологии є важливим елементом політичної комунікації в сучасних демократіях, і їхнє впровадження значно впливає на результат виборчих кампаній, формування громадської думки та процес прийняття політичних рішень.

Виходячи з того, що виборчі технології є динамічним явищем, невід’ємною складовою сучасних політичних процесів, у дисертації досліджено еволюцію виборчих технологій в умовах розвитку української демократії. Особлива увага приділена впливу цифрових технологій, таких як соціальні мережі, таргетована реклама та аналіз даних, на формування політичних уподобань виборців і мобілізацію електорату.

Інституціоналізація виборчих технологій в Україні проявляється через зростаючу роль цифрових медіа та інформаційних платформ у політичних процесах, що є ознакою сучасної процедурної демократії. Цей процес підкріплюється змінами в законодавстві та вимогами до прозорості виборчого процесу, що дозволяє виборчим технологіям забезпечувати ефективну комунікацію між політичними партіями, кандидатами та виборцями.

Дослідження спрямоване на аналіз змін у сфері виборчих технологій, включаючи розширення їх впливу на політичну комунікацію, зміцнення зв'язків між політичними акторами, виборцями та громадськими організаціями. Важливою складовою роботи є вивчення інституціоналізації виборчих

технологій та їхнього впливу на прозорість виборчого процесу, забезпечення відповідальності політичних суб'єктів, а також попередження маніпуляцій і зловживань.

Таким чином, робота дозволяє глибше зрозуміти роль виборчих технологій у політичній системі України та їх вплив на розвиток демократичних інститутів в умовах інформаційної глобалізації та цифрових трансформацій.

Робота спрямована на аналіз змін у сфері застосування виборчих технологій, включаючи розширення їхньої ролі у формуванні політичної комунікації, зміцненні зв'язків між політичними партіями, виборцями, громадськими організаціями, медіа та міжнародними спостерігачами. Важливим аспектом роботи є дослідження процесів інституціоналізації та професіоналізації використання виборчих технологій в українському політичному контексті, а також їх впливу на політичне представництво та виборчий контроль.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у встановленні діалектичного зв'язку між розвитком виборчих технологій, демократичними трансформаціями та кризою інституційної довіри. Визначено, що специфіка застосування виборчих технологій в Україні детермінована особливостями перехідної демократії та зростаючими викликами цифровізації політичного процесу. У дослідженні раціонально обґрунтовано, що новітні виборчі технології, особливо ті, що використовують соціальні медіа, не лише формують електоральні уподобання, але й посилюють політичну поляризацію суспільства. Встановлено, що традиційні підходи до оцінки виборчих технологій, засновані на критеріях «ефективності» та «результативності», доповнюються новими вимогами до прозорості та етичності застосування таких технологій. Це дозволяє трактувати виборчі технології як інструмент демократичного представництва, за умови дотримання стандартів відкритості та рівноправності учасників політичного процесу. Дослідження також висвітлює процес реконцептуалізації ролі держави в регулюванні виборчих технологій. Показано, що держава одночасно заперечує використання маніпулятивних або тіньових технологій, таких як чорний піар та фейкові новини, і підтримує розвиток прозорих

механізмів впливу на електоральну поведінку, зокрема через цифрові інструменти. Амбівалентність державної політики проявляється в тому, що, з одного боку, обмежуються непрозорі практики, а з іншого боку — стимулюється інституціоналізація технологій для підвищення адаптивності політичної системи до сучасних викликів. В роботі також визначено, що інтерпретація виборчих технологій в Україні на сучасному етапі змінюється в напрямку їх більш формалізованого застосування в публічних та державних інститутах, що дозволяє вибудовувати ефективнішу комунікацію між державою та громадянським суспільством.

В роботі представлений аналіз історико-політологічних підходів до визначення поняття «виборчі технології», що демонструє динамічний розвиток явища та зміну уявлень про його змістовну сутність. Показано, що поняття «виборча технологія» активно розвивається і вдосконалюється як інноваційна концепція в сучасній політичній науці, знаходячи все нові прояви через постійний технологічний розвиток суспільства. Окремо розкривається

Визначено основні етапи становлення поняття «виборчі технології». Проаналізовано, що поняття «виборчі технології» починає свій розвиток ще з стародавніх часів, а саме, з моменту коли зароджуються перші механізми обрання до найбільш примітивних владних структур (наприклад – вождь у племені). Рівень розвитку виборчих технологій в першу чергу залежить від тих умов та рівня розвитку суспільства. Саме XIX сторіччя стало визначальним в розвитку феномену «виборчі технології», так як в світі почалась промислова технологія, яка змінила та модифікувала інструментарій засобів маніпулювання суспільною думкою. Відповідно до промислових революцій виборчі технології у своєму розвитку пройшли три основні етапи: газетна епоха, телевізійна епоха та цифрова епоха.

Розвиток інституту виборів в Україні здебільшого визначається усім спектром особливостей посткомуністичного транзиту, притаманного українській політичній системі.

В роботі доведено, що існує взаємозв'язок характеру виборчої кампанії від типу виборчої системи, в рамках якої проводиться кампанія. Мажоритарна система передбачає перемогу кандидата або кандидатів, що отримали більшість голосів. Пропорційна система розподіляє мандати між партійними списками залежно від кількості отриманих голосів. Змішана система є поєднанням мажоритарної та пропорційної моделей. У мажоритарній системі акцент робиться на персоні кандидата, часто застосовуються такі методи, як висування «двійників», щоб відтягнути голоси опонента. Пропорційна система фокусується на популяризації партії та побудові виборчих мереж для максимізації результату. Змішана система поєднує всі технології, що робить її складнішою і дорожчою.

Аналізуючи виборчі кампанії двох періодів: 2014-2015 років та 2019-2020 років, визначено основні виборчі технології які використовувались та основні характеристики, які визначили перемогу того чи іншого кандидата, або політичної сили. Визначено, що саме 2014 рік став важливою віхою у розвитку української державності. Причинами цього стали крах старої політичної системи, формування нової, зміна геополітичного курсу, оновлення політичної еліти та, найважливіше, консолідація патріотичних сил і відродження громадсько-політичного сектору. Революція Гідності дала поштовх до нових суспільних запитів щодо реформування політичної системи, удосконалення державних інститутів і зміцнення верховенства права. Основними вимогами стали реформа правоохоронної та судової системи, боротьба з корупцією, звільнення чиновників часів Януковича, євроінтеграція, деолігархізація та реформа освіти. Аналіз виборчих кампаній 2019-2020 років демонструють, що їхні результати, особливо президентських виборів 2019 року, можуть бути оцінені як водночас випадкові та закономірні. Хоча парадигма випадковості дозволяє уникати пояснень, у випадку України ці результати є наслідком попереднього політичного розвитку, включаючи етапи до здобуття незалежності, коли формувалися політичні та громадянські архетипи.

Аналізуючи можливість електронного голосування визначено, що уряд активно розвиває цифрову платформу «Дія», яка вже пропонує широкий спектр

електронних послуг. В рамках розвитку електронної держави ця платформа теоретично може стати основою для впровадження електронного голосування в майбутньому. Досвід західних країн показує, що для успішної реалізації необхідні комплексні заходи безпеки, інфраструктурна підтримка та довготривала робота над підвищенням довіри до системи. На сьогоднішній день система електронного голосування залишається перспективною, але ще не реалізованою реформою.

Впровадження електронного голосування вимагає тісної співпраці держави та громадянського суспільства для вирішення технічних і правових проблем. Ключовим аспектом є забезпечення безпеки системи, а також використання електронного голосування як доповнення до традиційних методів голосування, а не як єдиного варіанту.

Подальший розвиток технологічних моделей виборчого процесу в Україні має позитивні перспективи, що пов'язані з поступовими змінами у свідомості громадян. Маніпулятивні технології рано чи пізно розкривають свою сутність, що призводить до зниження популярності політиків і партій, які їх використовують. Необхідні цілеспрямовані дії з боку демократичних структур, незалежних журналістів і громадськості щодо посилення правового регулювання виборчого процесу та введення юридичних санкцій проти зловживань, таких як використання адмінресурсу, підкуп виборців та інші методи, що спотворюють демократичні принципи виборів.

Проаналізовано особливості проведення виборчих кампаній в Сполучених Штатах Америки та визначено, що на президентському та на регіональному рівнях американська виборча система дуже складна, пронизана традиціями та унормована законодавством, а виборча традиція участі пересічних американців стала загальнодержавною традицією, коли за ходом виборчих кампаній слідкують десятки та навіть мільйонів американців, а явка в день виборах ніколи не була маленькою.

Кампанії включають масштабну агітацію через різні медіаканали, такі як телебачення, радіо, інтернет та соціальні мережі. Ключову роль відіграють

політична реклама та дебати. Кандидати зазвичай фокусуються на місцевих проблемах, важливих для їхніх виборців. Характер кампаній може суттєво змінюватися в залежності від регіону та актуальних питань, що турбують місцеве населення. Кандидати також активно беруть участь у публічних заходах і дебатах, щоб взаємодіяти з виборцями і відповідати на їхні запитання.

Сучасні технології, зокрема соціальні мережі, аналітика великих даних та інструменти для мобілізації виборців, активно використовуються в кампаніях. Це дозволяє кандидатам ефективніше доносити свої меседжі до різних груп виборців і оптимізувати витрати на кампанію. Ці особливості роблять виборчі кампанії в Конгресі США складним та динамічним процесом, що вимагає ретельного стратегічного планування для досягнення успіху.

Проаналізовано можливість проведення виборів до завершення бойових дій, визначено, що проведення будь-яких виборів в умовах війни стикається з численними викликами та питаннями, пов'язаними з організацією виборчих кампаній на будь-якому рівні. Особливо це стає очевидним, коли мова йде не лише про адаптацію виборчих процесів у повоєнний період, але й про реформування всієї системи управління виборами на державному рівні. Це обумовлено такими факторами, як застарілі демографічні дані, недотримання правил багатьма політичними лідерами, а також процес діджиталізації. Важливо вже зараз працювати над розробкою виборчої стратегії, щоб уникнути як законодавчих суперечностей у виборчому праві, так і практичних проблем при організації виборів в Україні.

Важливим викликом є забезпечення виборчих прав громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях або були змушені покинути свої домівки через війну. Для таких виборців необхідно створити механізми дистанційного голосування або інші форми участі у виборах, щоб вони могли реалізувати своє право голосу. Це завдання потребує значних зусиль як у законодавчій, так і в технологічній та організаційній сферах. Впровадження цифрових технологій може відіграти важливу роль у забезпеченні прозорості та доступності виборчого процесу. Надзвичайно важливо забезпечити охорону

виборчих дільниць, безпечний доступ виборців, а також захист інформаційних систем від кібератак. Потрібні комплексні заходи з кібербезпеки, щоб запобігти фальсифікаціям і втручанню в процес голосування. Це завдання потребує тісної координації зусиль держави, міжнародних партнерів та організацій, що відповідають за проведення виборів, для гарантії демократичного і легітимного виборчого процесу.

Практичне значення одержаних результатів визначається їх науковою новизною та можливістю застосування в практичній діяльності державних органів, місцевих органів самоврядування, політичних партій та неурядових організацій. Практичне значення дослідження відкриває нові можливості для розуміння виборчих технологій як інструменту політичної комунікації, формування електоральної поведінки та підвищення якості демократичних процесів в Україні. Результати дослідження можуть бути використані для розробки і вдосконалення виборчих стратегій, підвищення ефективності комунікації з виборцями та запобігання маніпулятивним практикам під час виборчих кампаній. Державні органи можуть використовувати результати дослідження для посилення прозорості та відкритості виборчих процесів, а також для забезпечення відповідності виборчих технологій міжнародним стандартам. Дослідження надає основи для формування ефективних виборчих стратегій, які базуються на новітніх цифрових технологіях, зокрема, соціальних медіа та big data, що дозволить партіям краще орієнтуватися в електоральних уподобаннях. Отримані дані можуть бути інтегровані у навчальні курси з політології, державного управління, права та комунікацій. Це сприятиме підготовці фахівців, здатних аналізувати та застосовувати сучасні виборчі технології

Дослідження також може стати основою для розробки спеціальних курсів, таких як: «Виборчі технології та політичний процес», «Цифрові технології у виборчих кампаніях», що значно розширить навчальні програми з політології та права.

Висновки дослідження мають значний потенціал для подальших наукових розвідок, що сприятимуть розвитку політичних наук і вдосконаленню виборчих технологій в Україні.

Ключові слова: виборчі технології, виборча система, виборча кампанія, виборча стратегія, політичні технології, політична комунікація, електоральний процес, політичний транзит, електорат, політичні еліти, політичні інститути, політичні партії. політична система, політичні маніпуляції, політичний процес.

ABSTRACT

Bakhmetyev A.E. Electoral technologies in Ukraine: specifics of application and development trends. Qualifying scientific work on manuscript rights. Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 052 – Political Science. – State institution «Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky», Odesa, 2024.

The presented dissertation is dedicated to the study of election technologies in Ukraine, in particular, their specific application and main development trends. Electoral technologies are an important element of political communication in modern democracies, and their implementation significantly affects the outcome of election campaigns, the formation of public opinion, and the process of making political decisions.

Based on the fact that electoral technologies are a dynamic phenomenon, an integral component of modern political processes, the evolution of electoral technologies in the conditions of the development of Ukrainian democracy is investigated in the dissertation. Special attention is paid to the influence of digital technologies, such as social networks, targeted advertising and data analysis, on the formation of political preferences of voters and the mobilization of the electorate.

The institutionalization of election technologies in Ukraine is manifested through the growing role of digital media and information platforms in political

processes, which is a sign of modern procedural democracy. This process is supported by changes in legislation and requirements for the transparency of the electoral process, which allows electoral technologies to ensure effective communication between political parties, candidates and voters.

The research is aimed at analyzing changes in the field of electoral technologies, including the expansion of their influence on political communication, strengthening of ties between political actors, voters and public organizations. An important part of the work is the study of the institutionalization of election technologies and their impact on the transparency of the election process, ensuring the responsibility of political subjects, as well as preventing manipulation and abuse.

Thus, the work allows a deeper understanding of the role of electoral technologies in the political system of Ukraine and their impact on the development of democratic institutions in the conditions of information globalization and digital transformations.

The work is aimed at analyzing changes in the field of application of electoral technologies, including expanding their role in shaping political communication, strengthening ties between political parties, voters, public organizations, media and international observers. An important aspect of the work is the study of the processes of institutionalization and professionalization of the use of election technologies in the Ukrainian political context, as well as their impact on political representation and election control.

The scientific novelty of the obtained results consists in establishing a dialectical connection between the development of electoral technologies, democratic transformations and the crisis of institutional trust. It was determined that the specifics of the application of election technologies in Ukraine are determined by the features of transitional democracy and the growing challenges of digitalization of the political process. The study rationalizes that the latest electoral technologies, especially those that use social media, not only shape electoral preferences, but also increase the political polarization of society. It was established that the traditional approaches to the evaluation of election technologies, based on the criteria of "efficiency" and

"effectiveness", are supplemented by new requirements for the transparency and ethics of the use of such technologies. This allows us to interpret electoral technologies as a tool of democratic representation, provided that the standards of openness and equality of participants in the political process are observed. The study also sheds light on the process of reconceptualizing the role of the state in regulating election technologies. It is shown that the state simultaneously denies the use of manipulative or shadow technologies, such as black PR and fake news, and supports the development of transparent mechanisms for influencing electoral behavior, in particular through digital tools. The ambivalence of state policy is manifested in the fact that, on the one hand, opaque practices are limited, and on the other hand, the institutionalization of technologies is stimulated to increase the adaptability of the political system to modern challenges. The work also determined that the interpretation of election technologies in Ukraine at the current stage is changing in the direction of their more formalized use in public and state institutions, which allows for more effective communication between the state and civil society.

The work presents an analysis of historical and political approaches to the definition of the concept of "electoral technologies", which demonstrates the dynamic development of the phenomenon and the change of ideas about its meaningful essence. It is shown that the concept of "electoral technology" is actively developing and improving as an innovative concept in modern political science, finding new manifestations due to the constant technological development of society. It is disclosed separately

The main stages of the formation of the concept of "electoral technologies" have been determined. It is analyzed that the concept of "electoral technologies" begins its development since ancient times, namely, from the moment when the first election mechanisms were born to the most primitive power structures (for example, a chief in a tribe). The level of development of electoral technologies primarily depends on those conditions and the level of development of society. It was the 19th century that became decisive in the development of the phenomenon of "electoral technologies", as industrial technology began in the world, which changed and modified the toolkit of

means of manipulating public opinion. In line with the industrial revolutions, electoral technology has gone through three main stages in its development: the newspaper age, the television age, and the digital age.

The development of the institution of elections in Ukraine is mostly determined by the entire spectrum of features of the post-communist transition inherent in the Ukrainian political system.

The paper proves that there is a relationship between the nature of the election campaign and the type of election system within which the campaign is conducted. The majoritarian system assumes the victory of the candidate or candidates who received the majority of votes. The proportional system distributes mandates between party lists depending on the number of votes received. A mixed system is a combination of majoritarian and proportional models. In a majoritarian system, the emphasis is on the person of the candidate, and methods such as nominating "doubles" are often used to draw away the opponent's votes. The proportional system focuses on popularizing the party and building electoral networks to maximize the result. A mixed system combines all technologies, which makes it more complex and expensive.

Analyzing the election campaigns of two periods: 2014-2015 and 2019-2020, the main election technologies that were used and the main characteristics that determined the victory of this or that candidate or political force were determined. It was determined that 2014 was an important milestone in the development of Ukrainian statehood. The reasons for this were the collapse of the old political system, the formation of a new one, a change in the geopolitical course, the renewal of the political elite and, most importantly, the consolidation of patriotic forces and the revival of the public-political sector. The Revolution of Dignity gave impetus to new public demands for reforming the political system, improving state institutions, and strengthening the rule of law. The main demands were the reform of the law enforcement and judicial system, the fight against corruption, the dismissal of Yanukovich-era officials, European integration, de-oligarchization, and education reform. Analyses of the 2019-2020 election campaigns demonstrate that their results, especially the 2019 presidential election, can be assessed as both random and natural. Although the contingency

paradigm avoids explanation, in the case of Ukraine these results are the result of previous political development, including the pre-independence stages when political and civic archetypes were formed.

Analyzing the possibility of electronic voting, it was determined that the government is actively developing the Diya digital platform, which already offers a wide range of electronic services. As part of the development of the electronic state, this platform can theoretically become the basis for the introduction of electronic voting in the future. The experience of Western countries shows that complex security measures, infrastructural support and long-term work on increasing trust in the system are necessary for successful implementation. To date, the electronic voting system remains a promising but not yet implemented reform.

The implementation of electronic voting requires close cooperation of the state and civil society to solve technical and legal problems. A key aspect is ensuring system security and using e-voting as a supplement to traditional voting methods, not as the only option.

The further development of technological models of the election process in Ukraine has positive prospects associated with gradual changes in the consciousness of citizens. Manipulative technologies sooner or later reveal their essence, which leads to a decrease in the popularity of politicians and parties that use them. Targeted actions on the part of democratic structures, independent journalists and the public are necessary to strengthen the legal regulation of the election process and introduce legal sanctions against abuses, such as the use of administrative resources, bribery of voters and other methods that distort the democratic principles of elections.

The peculiarities of conducting election campaigns in the United States of America were analyzed and it was determined that at the presidential and regional levels, the American electoral system is very complex, imbued with traditions and regulated by legislation, and the electoral tradition of the participation of ordinary Americans has become a nationwide tradition, when the course of election campaigns is followed by dozens and even million Americans, and turnout on Election Day has never been low.

Campaigns include large-scale campaigning through various media channels such as television, radio, internet and social media. Political advertising and debates play a key role. Candidates typically focus on local issues important to their constituents. The nature of campaigns can vary significantly depending on the region and topical issues that concern the local population. Candidates also actively participate in public events and debates to interact with voters and answer their questions.

Modern technologies, including social networks, big data analytics and voter mobilization tools, are actively used in campaigns. This allows candidates to more effectively convey their messages to different groups of voters and optimize campaign costs. These features make election campaigns in the US Congress a complex and dynamic process that requires careful strategic planning to achieve success.

The possibility of holding elections before the end of hostilities was analyzed, and it was determined that holding any elections in the conditions of war faces numerous challenges and issues related to the organization of election campaigns at any level. This becomes especially evident when it comes not only to the adaptation of election processes in the post-war period, but also to the reform of the entire system of election management at the state level. This is due to such factors as outdated demographic data, non-compliance by many political leaders, as well as the process of digitalization. It is important to work on the development of an election strategy now in order to avoid both legislative contradictions in the electoral law and practical problems in organizing elections in Ukraine.

An important challenge is ensuring the voting rights of citizens who live in temporarily occupied territories or were forced to leave their homes due to war. For such voters, it is necessary to create mechanisms for remote voting or other forms of participation in elections so that they can exercise their right to vote. This task requires significant efforts in both the legislative, technological and organizational spheres. The implementation of digital technologies can play an important role in ensuring the transparency and accessibility of the electoral process. It is extremely important to ensure the security of the polling stations, the safe access of voters, as well as the protection of information systems from cyber attacks. Comprehensive cyber security

measures are needed to prevent fraud and interference in the voting process. This task requires close coordination of the efforts of the state, international partners and organizations responsible for the conduct of elections to guarantee a democratic and legitimate electoral process.

The practical significance of the obtained results is determined by their scientific novelty and the possibility of application in the practical activities of state bodies, local self-government bodies, political parties and non-governmental organizations. The practical significance of the study opens up new opportunities for understanding electoral technologies as a tool of political communication, shaping electoral behavior and improving the quality of democratic processes in Ukraine. The results of the research can be used to develop and improve election strategies, improve the effectiveness of communication with voters, and prevent manipulative practices during election campaigns. State bodies can use the results of the research to strengthen the transparency and openness of election processes, as well as to ensure the compliance of election technologies with international standards. The study provides the basis for the formation of effective election strategies based on the latest digital technologies, in particular, social media and big data, which will allow parties to better navigate electoral preferences. The obtained data can be integrated into educational courses in political science, public administration, law and communications. This will contribute to the training of specialists capable of analyzing and applying modern election technologies

The research can also become the basis for the development of special courses, such as: "Electoral technologies and the political process", "Digital technologies in electoral campaigns", which will significantly expand the curricula of political science and law.

The conclusions of the study have a significant potential for further scientific research, which will contribute to the development of political science and the improvement of election technologies in Ukraine.

Keywords: *election technologies, election system, election campaign, election strategy, political technologies, political communication, electoral process, political transit, electorate, political elites, political institutions, political parties. political system, political manipulation, political process.*

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці,

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Бахметьев А. Є. Особливості проведення виборчих кампаній при різних виборчих системах. *Політичне життя*. 2021. № 4. С. 4 – 10. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.4.1>
2. Особливості використання політичних технологій на президентських та парламентських виборах 2019 р. *Політікус*. 2021 № 6. С. 7 – 12. DOI <https://doi.org/10.24195/2414- 9616.2021-6.1>
3. Бахметьев А. Є. Блогінг як сучасний засіб політичної комунікації. *Політікус*. 2024. № 4. С. 24–39. DOI <https://doi.org/10.24195/2414- 9616.2024-4.3>

Наукові праці,

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Бахметьев А.Є. Виборчі технології в умовах цифровізації. *Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні: матеріали круглого столу*, 18 лист. 2021 р. Одеса: ОДУВС, 2021. С.20-22
5. Особливості проведення парламентських виборів у післявоєнний час. *Всеукраїнська наукова конференція «Державно-правові засади формування безпечного середовища в Україні: сучасні виклики»*, м. Одеса, 15 грудня 2023 р. – Одеса, ОДУВС, 2023. С. 177-180
6. Особливості застосування інтернет-технологій у виборчих кампаніях західних країн. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Одеса, 30 квітня 2024 року. Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2024. С. 22-24.

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. Історико-політологічний аналіз становлення політичних технологій.	27
1.1. Основні підходи до розуміння виборчих технологій.	27
1.2. Етапи розвитку виборчих технологій.	40
1.3. Історичні етапи становлення інституту виборів в Україні.	50
Висновки до розділу.	62
РОЗДІЛ 2. Еволюція виборчих технологій в електоральних кампаніях України.	65
2.1. Особливості взаємозв'язку виборів та виборчих систем.	65
2.2. Основні характеристики політичних технологій під час виборів 2014-2019 років.	72
2.3. Особливості проведення виборчих кампаній після 2019 року.	81
Висновки до розділу 2.	96
РОЗДІЛ 3. Цифровізація виборчого процесу в Україні.	99
3.1. Чинники, що сприяють створенню умов для інтеграції цифрових технологій у виборчу систему України.	99
3.2. Позитивні та негативні риси електронного голосування.	117
Висновки до розділу 3.	128
РОЗДІЛ 4. Світова практика виборчих кампаній.	131
4.1. Американський досвід передвиборчих кампаній.	131
4.2. Вибори в умовах війни.	146
Висновки до розділу 4.	159
ВИСНОВКИ.	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	170

ВСТУП

Сьогодні виборчі технології мають особливе значення, оскільки їх використання стає необхідним через постійне проведення виборчих кампаній по всьому світу. Вибори стали однією з центральних тем для наукових досліджень, а технології, які застосовуються під час виборів, є ключовим предметом інтересу наукового співтовариства.

В наш час виборчі технології допомагають політичним партіям і лідерам отримувати підтримку виборців і, таким чином, представляти інтереси соціальних груп у владі. В Україні застосування виборчих технологій розпочалося з перших демократичних виборів до парламенту в 1994 році. Це стало початком формування, розвитку та вдосконалення виборчих технологій.

Виборча практика в Україні, що розвивається з часу перших демократичних виборів після проголошення незалежності, характеризується високим рівнем технологічності. Тому вивчення та систематизація знань щодо виборчих технологій як частини політичних технологій є важливим аспектом для розуміння функціонування виборів як форми прямої демократії. З розвитком виборчих технологій з'являються нові способи маніпулювання свідомістю виборців. І не завжди це «білі» технології. Існує також поняття «чорного PR», яке використовується як синонім брудних виборчих технологій, спрямованих на дискредитацію політичного опонента. Саме тому актуально досліджувати стан виборчих технологій та техніки, які впливають на масову свідомість.

Сучасне українське суспільство переживає глибоку трансформацію, пов'язану з переходом від авторитарного до демократичного політичного режиму. На цьому шляху суспільство стикається з різними соціальними, політичними, економічними та культурними викликами. В цих умовах особливого значення набуває створення ефективної процедури для забезпечення легітимності державної влади – проведення демократичних, конкурентних виборів. У цьому контексті виборчі технології виступають як один із основних і напевно найбільш дієвих інструментів легітимації політичної влади.

Демократичний підхід до їх застосування передбачає, що всі дії учасників виборчого процесу мають відповідати нормам державного законодавства. Головною метою саме виборчих технологій є забезпечення вільних, прозорих і рівноправних виборів, а також дотримання кандидатами легітимних методів ведення своїх кампаній.

Вибори не обмежуються лише процесом голосування; вони є частиною виборчої кампанії, яка включає широкий спектр процедур та заходів, спрямованих на формування органів державної влади. У демократичних державах політичні відносини проявляються через зв'язок між суспільством і владою, народом і державою. Основне завдання демократії полягає у вирішенні суперечностей і конфліктів у політичній системі, що сприяє стабільності держави та консолідації суспільства для досягнення спільних цілей.

У процесі виборчої кампанії політичні сили активно взаємодіють із виборцями, намагаючись здобути їхню підтримку. Важливу роль у цьому процесі відіграють виборчі та комунікаційні технології. Їхнє ключове завдання — забезпечити ефективний діалог між кандидатами та громадянами, у якому перші отримують можливість реалізувати свої політичні прагнення, а другі — представництво у владних структурах.

Постійний розвиток технологій у політичних процесах і виборчих кампаніях демонструє важливість професійного підходу до забезпечення та захисту національних інтересів у політичній діяльності. Водночас ця тема залишається недостатньо вивченою, що стало підґрунтям для вибору напрямку дисертаційного дослідження.

Актуальність теми проявляється в збереженні широти політичної дискусії стосовно визначення змістовної сутності «виборчих технологій» та функціонального значення лобіювання.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідницької теми кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Сучасні

виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові та соціально-економічні виміри» (номер державної реєстрації 0120U00021).

Метою дослідження є розкриття поняття «виборчі технології» в його теоретичному, історичному та практичному проявах, а також виявлення специфіки застосування виборчих технологій в Україні та світі.

Досягнення мети зумовило необхідність розв’язання таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати історичні та політичні чинники розвитку політичних технологій, відстежуючи їх еволюційні зміни;
- визначити основні характеристики сучасних виборчих технологій за допомогою компаративного методу;
- визначити основні етапи становлення інституту виборів в Україні;
- з’ясувати рівень якості регулювання виборчих технологій в рамках діючого законодавства України;
- дослідити взаємозв’язок між виборчими процесами та виборчими системами, зосереджуючись на політичних і технологічних аспектах;
- окреслити особливості проведення виборчих кампаній з 2014 по 2020 роки;
- розглянути умови, що сприяють інтеграції цифрових технологій у виборчу систему України;
- визначити позитивні та негативні риси впровадження електронного голосування в Україні;
- проаналізувати специфіку використання виборчих технологій у рамках американських виборчих кампаній;
- вивчити особливості організації виборчих кампаній в умовах війни та в період після завершення воєнних дій в Україні.

Об’єктом дослідження є процес застосування виборчих технологій у діяльності суб’єктів виборчого процесу виборчі технології та сучасні тенденції їх розвитку.

Предметом дослідження є особливості використання та ключові напрямки еволюції виборчих технологій у виборчих процесах України.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на системному підході, що передбачає інтеграцію загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, порівняння) та спеціальних методів дослідження (соціальне конструювання, моделювання, метод кейс-стаді, контент-аналіз та інші). Системний підхід застосовано для розгляду виборчих технологій як комплексного утворення, що складається з взаємопов'язаних елементів, які функціонують у відповідь на суспільні запити та змінюються під впливом зовнішнього середовища. Метод кейс-стаді дозволив вивчити унікальні приклади впровадження виборчих технологій в Україні, зокрема їх специфіку у різних етапах електорального процесу. Структурно-функціональний метод допоміг визначити ключові функції виборчих технологій у забезпеченні прозорості виборів, формуванні довіри громадян та ефективній взаємодії політичних акторів. Інституціональний метод використано для аналізу правових та нормативних рамок, що регулюють застосування виборчих технологій в Україні. Компаративний метод сприяв виявленню особливостей розвитку виборчих технологій в Україні у порівнянні з міжнародними практиками, а також дозволив оцінити вплив партійної системи та зміст партійних програм. Контент-аналіз матеріалів виборчих кампаній розкрив суть політичних меседжів, які є основою комунікації між партіями та виборцями. Статистичний метод забезпечив оцінку кількісних і якісних показників використання виборчих технологій у виборчих кампаніях, зокрема їх вплив на результати голосування та рівень залученості громадян до виборчого процесу.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою та завданнями дослідження та полягає в наступному:

Уперше:

- проведено комплексний аналіз еволюції виборчих технологій в українському електоральному процесі, а також у виявленні нових підходів та тенденцій їх використання;
- здійснено системний підхід до аналізу виборчих технологій в Україні, що включає їх класифікацію за функціональними та технологічними ознаками, а також їхню адаптацію до українського політичного контексту;
- досліджено вплив сучасних цифрових технологій, таких як соціальні медіа, алгоритмічний таргетинг та інструменти аналізу даних, на процес політичної комунікації та виборчі стратегії в Україні;
- проведено детальний аналіз використання маніпулятивних практик (дезінформація, чорний піар, таргетовані фейкові новини) під час виборчих кампаній, визначено їх вплив на електоральну поведінку та механізми протидії;
- надано оцінку нормативно-правового регулювання виборчих технологій в Україні, що дозволило виявити прогалини у законодавстві та запропонувати рекомендації щодо його вдосконалення для підвищення прозорості виборчого процесу;
- проведено порівняльний аналіз виборчих технологій в Україні та інших демократичних країнах, що дозволило виявити ключові відмінності та спільні риси, а також визначити перспективи розвитку української виборчої системи у глобальному контексті;
- запропоновано прогноз майбутніх тенденцій розвитку виборчих технологій в Україні, враховуючи швидкі зміни у сфері цифрових комунікацій та нові виклики, такі як кібербезпека, зовнішній вплив на вибори та нові форми політичної мобілізації.

Уточнено та доповнено:

- концептуально-теоретичні підходи стосовно тлумачення понять «виборчі технології» та «виборчі системи»;

- класифікацію виборчих технологій, зокрема їх розподіл за функціональними та технологічними ознаками, що дозволяє більш детально аналізувати їхнє застосування в різних типах виборчих кампаній;
- особливості застосування виборчих технологій в українському контексті. Увага приділяється факторам, що впливають на використання цих технологій, таким як політична культура, рівень розвитку медіа, вплив соціальних мереж і зовнішніх акторів;
- аналіз маніпулятивних технологій, таких як чорний піар, дезінформація та фейкові новини, які активно застосовуються у виборчих кампаніях в Україні. Досліджено їхній вплив на громадську думку та політичну поляризацію;
- роль держави в регулюванні виборчих технологій, зокрема баланс між протидією маніпулятивним практикам та стимулюванням розвитку прозорих цифрових інструментів для підвищення адаптивності політичної системи;
- теоретичні та практичні засади вивчення особливостей проведення виборчих кампаній у Сполучених Штатах Америки.

Набуло подальшого розвитку:

- підходи до оцінки прозорості та етичності використання виборчих технологій. Проаналізовано, як традиційні критерії ефективності доповнюються вимогами до етичності, відкритості та рівноправності в умовах сучасного демократичного виборчого процесу;
- аналіз методів політичної комунікації через виборчі технології, включаючи створення персоналізованих повідомлень для різних груп виборців, а також інструментів зворотного зв'язку між кандидатами та виборцями;
- порівняння українських виборчих технологій із міжнародними прикладами, що дозволило виявити нові тенденції та запропонувати практичні рішення для адаптації передових технологій до українського контексту;
- стратегічні пріоритети становлення інституту виборів в Україні в умовах глобалізації.

Практичне значення одержаних результатів визначається їх науковою новизною та полягає у можливості їх застосування в практичній роботі державних органів, місцевих органів самоврядування та неурядових структур для дослідницьких, освітніх та прикладних цілей. Практичне значення дослідження має широкі перспективи застосування. Воно відкриває нові можливості для розуміння виборчих технологій як інструменту політичної комунікації та впливу на електоральну поведінку в Україні. Результати дослідження можуть бути використані державними органами, виборчими комісіями, місцевими органами самоврядування, а також політичними партіями для оптимізації виборчого процесу. Застосування результатів дослідження допоможе політичним акторам розробляти ефективні стратегії виборчих кампаній, підвищити рівень прозорості та відкритості виборчого процесу, а також запобігти використанню маніпулятивних технологій. Впровадження сучасних виборчих технологій сприятиме вдосконаленню механізмів взаємодії між державними структурами та громадянським суспільством, зокрема через цифрові платформи. Дослідження робить значний внесок у розвиток політичних наук та може слугувати базою для подальших наукових розвідок у галузі виборчих процесів і демократизації політичних систем.

Апробація результатів дослідження Результати та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри міжнародної політики, на науково-методичних семінарах і наукових конференціях Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Результати дослідження оприлюднювались на регіональних, всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях і семінарах, серед яких: Всеукраїнський круглий стіл на тему «Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні» (18 листопада 2021 р., м. Одеса, ОДУВС); Всеукраїнська наукова конференція «Державно-правові засади формування безпекового середовища в Україні: сучасні виклики» (м. Одеса, 15 грудня 2023

р. – Одеса, ОДУВС); VIII Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Одеса, 30 квітня 2024 року).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертації викладені автором у 6 публікаціях, 3 з яких надруковані у вітчизняних фахових наукових виданнях із політичних наук, 3 – тези виступів на науково-практичних конференціях. Структура дисертації складається зі вступу, 4х розділів, що включають підрозділи, висновків, списку використаної літератури та додатків. Основний текст дисертації складає 169 сторінки. Список використаної літератури становить 221 найменування.

Розділ 1

Історико-політологічний аналіз становлення політичних технологій

1.1. Основні підходи до розуміння виборчих технологій

Кожна країна є унікальною, але особливості кожної з них часто визначаються цілою низкою фундаментальних, багато в чому спільних соціально-політичних чинників. Питання проведення виборів та використання виборчих технологій пов'язане з об'єктивною оцінкою та врахуванням історичного досвіду та розвитку країни, її поточних політичних реалій та суспільних потреб.

Сьогодні українське суспільство характеризується переходом від авторитарної до демократичної політичної системи. Деякі дослідники називають цей процес посткомуністичним переходом. У цьому процесі українське суспільство долає багато економічних, соціальних та політичних проблем. Саме в цьому контексті важливого значення набуває впровадження ефективних процедур реалізації легітимності державної влади, а саме демократичних і прозорих виборів. У цьому контексті виборчі технології є одним із засобів легітимації політичної влади.

Фундаментальну основу виборчого процесу складають виборчі кампанії, які являють собою політичну боротьбу між учасниками виборів з метою завоювання підтримки виборців і, відповідно, голосів виборців на свою користь. Під час виборчої кампанії політичні партії та окремі кандидати реалізують певну, заздалегідь сплановану систему дій в рамках політичного проекту [32]. Саме ця сукупність організаційних відносин, які покликані реалізовувати виборче право і є виборчими технологіями [3].

Широке використання виборчих технологій сьогодні зумовлене сильним бажанням політиків досягти своїх цілей на політичній арені, які можуть бути реалізовані шляхом відповідного використання різних технологій, які все більше урізноманітнюються з появою та поширенням інформаційних просторів.

Базове уявлення про будь-яку політичну кампанію, це коли політики, політичні партії та цілі групи інтересів змагаються за симпатії виборців – електорату. Саме в цій боротьбі за голоси виборців важливо розуміти, що розробка та застосування виборчих технологій посідає ключове місце як основний засіб завоювання голосів виборців.

Основною метою виборчих технологій є забезпечення вільних, прямих і рівних виборів. Обрані кандидати повинні проводити свої передвиборчі кампанії в цих законних рамках.

Слід підкреслити, що вибори не зводяться лише до процесу голосування. Вони є частиною ширшої виборчої кампанії, яка охоплює всі процедури та інструменти, спрямовані на формування органів державної влади та місцевого самоврядування. У демократичній державі політичні відносини знаходять своє відображення у взаємодії між суспільством і владою, а також між народом і державою.

Під час виборчих кампаній на виборців значний вплив мають політичні сили, які спонукають їх до голосування. Провідну роль у цьому впливі відіграють виборчі та комунікаційні технології. Головна мета виборчих технологій полягає у встановленні консенсусу між кандидатами та виборцями: перші отримують можливість реалізовувати владу, а другі – своє представництво в виборних органах управління.

Виборча кампанія є однією з головних складових виборчого процесу і у своїй суті передбачає політичну боротьбу між учасниками виборів щоб заробити прихильність електорату і у результаті отримати голос на виборах на свою користь. У свою чергу під час виборчих кампаній партії або окремі кандидати застосовують певну систему завчасно передбачених дій в рамках політичного проекту, мета яких успішна участь та обрання кандидатів на виборах [32]. Ця сукупність відносин організаційного характеру, які покликані реалізовувати виборче право і є виборчими технологіями [3].

Одними з фундаторів у дослідженні питання виборчих технологій стали західні науковці Дж. Сарторі та М. Дюверже. Саме в їхніх теоретичних розробках

поняття «технологія» широко використовується для аналізу політичних явищ та процесів. Наприклад, застосовується термін «технологія демократії» [93] та поняття «технологія пропаганди та політичної реклами» [212]. Однак національні політичні традиції, соціальні норми та принципи політичної системи мають значний вплив на методи та інструменти, які використовують політичні партії на виборах. Саме тому напрацюванням національних науковців надається особливе значення. Адже термін «виборчі технології» використовується на Заході та в Україні по-різному та є скоріш за все евфемізмом до виборчих маніпуляцій [207], тому важливо робити акцент на дослідженнях, які провели вчені у сфері виборчих технологій та які є актуальними у політичному просторі України.

У політичній науці можна виділити чотири сфери використання технологій, пов'язаних з публічною політикою: політичні проекти, політичні кампанії, партійне будівництво та виборчі кампанії. У цих чотирьох сферах публічної політики важливе місце посідає передвиборча агітація, що базується на використанні виборчих технологій.

Слід чітко розрізняти поняття «виборча технологія» та «політична технологія». Політична технологія – це цілісна система дій, спрямована на досягнення необхідного політичного результату. Політична технологія завжди базується на механізмах «політичної дії». Політичні технології використовуються політичними акторами для реалізації своїх цінностей на основі політичної дії. На відміну від політичних технологій, виборчі технології використовуються для здобуття та утримання влади і базуються на соціально-психологічних механізмах, які впливають на електоральну поведінку виборців [23].

Виборчі технології – досить нове поняття, яке лише нещодавно увійшло в науковий обіг, але безпосереднє використання технологій у політиці існує вже давно. Сьогодні поняття «виборча технологія» та її різні види і класифікації мають різні визначення та тлумачення. Багато вчених займались проблематикою та класифікацією виборчих технологій, серед них такі як, Є. Вятра, Дж. Сарторі,

М. Дюверже, Р. Даля, Дж. А. Паломбара, А. Максимова, Є. Малкіна та В. Матвієнко, Є. Сучкова, С. Устименка, С. Соловійова, а також слід відзначити вітчизняних вчених – К. Ващенко, Л. Кочубей, Г. Почепцова, М. Варія, А. Пойченка та інших.

Термін «виборча технологія» часто використовується політичними консультантами та політиками, але ще не є повністю розробленим. Технологію можна визначити як стратегічний план телевізійної реклами, телефонних опитувань, розповсюдження листівок і, зрештою, всієї виборчої кампанії.

Виборчі технології в Україні з'явилися з появою демократичних виборів, насамперед після проголошення незалежності та з початком виборчого процесу перших президентських виборів у 1991 році. Саме становлення демократичного режиму стало передумовою появи виборчих технологій як складової української політики. Л. О. Кочубей у своїй роботі зауважує, що лише демократичний характер політичної системи сприяє формуванню та модернізації виборчих технологій [69]. Але демократизація породила і ряд проблем. Наприклад, для більшості громадян, які не були політично активними у часи УРСР процеси демократизації та надання права вільного волевиявлення змушували ідеологічно ідентифікуватися, що призвело надалі до непослідовного голосування. Таким чином, на різних виборах електорат підтримував ідеологічно різних представників (див. таблицю 1).

Таблиця 1. Результати президентських виборів з 1991 по 1999 рік [100].

	1991	1994	1999
Переміг	Леонід Кравчук (безпартійний, колишній член ЦК КПУ)	Леонід Кучма (безпартійний, колишній член КПРС)	Леонід Кучма (безпартійний)

Кандидат	В'ячеслав Чорновіл (Народний рух України)	Леонід Кравчук (безпартійн ий)	Петро Симоненко (Комуністична партія України)
----------	--	---	--

Також самі політики через недостатню усвідомленість в участі та процесі конкурентних виборів допускали помилки. А тому становлення виборчих технологій і їхній вплив на електоральну участь в Україні мали свої особливості [108].

Професіоналізація виборчих кампаній в Україні почала набувати широкого масштабу з 1998 року, коли під час парламентських виборів було розгорнуто штаби, які агітували за партії та окремих кандидатів, та використовували виборчі технології. Того ж року, М. Томенко у своїй роботі «Інститут президентства в Україні: правові засади та політична перспектива» визначив виборчі технології як «механізми й інструменти впливу на громадську думку та настрої громадян під час проведення виборчої кампанії» [[149]. Фактично, починаючи з 1998 року, виборчі технології стали невід'ємною частиною виборчої кампанії. Однак, навіть попри таку давню історію становлення та використання, досі не існує однозначного визначення поняття «виборчі технології». Ряд вітчизняних науковців протягом останніх 30 років намагалися дати власне визначення цього терміну.

Наприклад, І. Шкурат так визначає виборчі технології: «це сукупність засобів і методів виборювання, оновлення або утримання політичної влади в демократичному суспільстві, які спираються на механізми взаємодії різних соціальних груп, соціальних інститутів громадянського суспільства з урахуванням правових, політичних, матеріальних, духовних та інших чинників, з метою стабілізації суспільно-політичної ситуації в країні, рекрутування нової політичної еліти, легітимації влади, реалізації волі більшості на управління країною» [176].

Натомість інші науковці, такі як Л.Кочубей [69], М.Малишевська, С. Рябов та інші, розглядають технології у своїх роботах як «науково обґрунтовані, професійні, чесні й ефективні методи політичної діяльності, коректного змагання за політичне лідерство».

Таким чином, підсумовуючи всі визначення поняття «виборчі технології», запропоновані вітчизняними дослідниками, можна сказати, що виборчі технології в сучасному розумінні – це сукупність різних інструментів і методів, механізмів взаємодії з виборцями, які використовуються для легітимізації влади шляхом передачі її представникам різних соціальних груп. Її можна визначити як. Однак слід зазначити, що це визначення загалом справедливе для демократичних суспільств і вільної політичної конкуренції. В умовах тоталітарних чи авторитарних режимів, коли виборча система втрачає свою сутність, а саме обрання влади на основі рівної та чесної конкуренції, поняття виборчої технології зникає. Практики, що використовуються в демократичних країнах, перетворюються на відкритий інструмент залякування та пропаганди. З іншого боку, наявність виборчих технологій може бути індикатором демократичності суспільства.

Отож, виборчі технології в Україні розрізняють за багатьма факторами. Дослідники вирізняють цілий ряд причин, що впливають на їхню різноманітність. Умовно, можна виділити п'ять найголовніших критеріїв, що дозволяють розрізняти ці технології:

1. За масштабом впливу: масові технології та технології вузького напрямлення. Так, перший тип спрямований на те, аби захопити увагу і свідомість якнайширшої аудиторії. В той час як другий тип – це технології, які мають конкретне вузьке напрямлення, і ставлять за мету вплинути на окрему групу людей чи регіон [176].
2. За метою: виборчі технології можуть використовуватись з різною ціллю: привести до влади партію, лідера або певне об'єднання. Метою також може бути і просто участь у виборах [176].

3. За легальністю використання. Умовно, виділяють «білі» та «чорні» технології. «Чорними» вважаються технології, застосовуючи які, кандидат прямо порушує чинне законодавство, у той час як до «білих» відносять такі технології та практики, що не суперечать чинному законодавству [32].
4. За ідеологічною спрямованістю. Особливість використання виборчих технологій в Україні є розлом всередині суспільства. Питання зовнішньої інтеграції країни в якесь із економічних та політичних об'єднань стало «яблуком розбрату» для українців. Частина населення підтримує курс України в Північноатлантичний альянс та вступ в Європейський Союз, а частина – товариство та співпрацю з Російською Федерацією [62]. Відповідно, актуальні та суспільно важливі теми часто використовуються з маніпулятивною метою, особливо під час виборів. Тому прихильників тих чи інших ідей та векторів розвитку можуть використовувати різні засоби, аби мобілізувати своїх прихильників. Проте подекуди використання, однакових технік припустимі у виборчій кампанії абсолютно різних партій. Детальніше це питання буде розглянуте пізніше (на прикладі маніпуляцій різними політичними силами навколо питання газу та його ціни для населення).
5. Крім того, виборчі технології також можна виокремити за засобами впливу на різні сфери: рекламу, PR та маркетинг (іміджмейкінг). Так, реклама відповідає за просування та надання інформації про образ політичного кандидата; PR – за формування інформованості населення про лідера чи партію, які йдуть на вибори, та ставлення їхнє ставлення до них; маркетинг – за створення відповідного образу, вигідного та конкурентоспроможного в умовах передвиборчої боротьби.

Однак, варто зазначити, що не існує єдиної універсальної класифікації виборчих технологій, але більшість науковців одностайні у думці, що технологізація виборчого процесу має значний вплив на волевиявлення виборців як кінцеву мету [108].

Отже, застосування виборчих технологій є ні чим іншим, як системою заходів, яка покликана впливати на електорат. Вплив, який здійснюється на виборців, має скоріше заохочувальний характер, а не примусу.

Крім того, для аналізу сутності інформаційних дій необхідно застосувати різноманітні практики. Так, український дослідник О. Хромець рекомендує використовувати декілька підходів одразу. Серед них: психологічний, соціологічний, маркетинговий, епістемологічний та культурологічний [167]. Поєднання цих підходів у дослідженні дозволяють провести аналіз виборчих технологій у необхідній мірі та отримати загальну картину. І хоча деякі з них, такі як психологічний та маркетинговий підходи, досить схожі у своїй суті, вони все ж мають різні інструменти впливу та дозволяють розглянути питання сутності виборчих технологій з різних ракурсів.

Так, психологічному підходу надає перевагу М. Варій, який вважає психологічну виборчу технологію «сукупністю доцільно поєднаних, зорієнтованих за часом, фактами, подіями, ідеями, політичними цілями, групами і соціально-психологічними станами підходи, принципи, методи, способи та прийоми впливу на індивідуальну і соціальну психіку виборців з метою завоювання їхніх голосів» [8]. Тобто, згідно з концепцією Варій, основною ціллю застосування психологічної виборчої технології є бажання прямо або опосередковано вплинути на психологічний стан виборця, його взаємодію з соціумом. І все заради того, аби переконати його голосувати за необхідного кандидата чи партію. Цей підхід передбачає два етапи:

- вивчення електоральних настроїв;
- вплив за допомогою різних технік.

Науковці зазвичай застосовують психологічний підхід для аналізу виборчих технологій, які використовують суб'єкти виборчого процесу у розрізі вивчення – дія. Тобто лише після вивчення настроїв у суспільстві відбувається аналіз даних і вже потім застосовуються техніки, які впливають на залученість електорату та подальше голосування. Зрозуміло, що обидва етапи в такому випадку є взаємопов'язаними та доповнюють один одного. Так, без аналізу

настроїв населення, поширені ідеї та суспільні преференції, буде досить важко «вгадати» з вподобаннями електорату на психологічному рівні і використання цілком ефективних, продуманих стратегій та тактик перетвориться на блукання в темноті та неефективну витрату ресурсів. З іншого ж боку, просто знати настрої суспільства недостатньо – треба також вміти використати їх на власну користь, для чого і застосовується різноманіття технік.

В політології більшість науковців завжди приділяли особливу увагу маркетинговому підходу. Так, виборчі технології маркетингового типу спрямовані на споживача та враховують його погляди задля підвищення ефективності інформаційної дії. Через привернення уваги електорату, формування та підтримку інтересу до об'єкта інформаційної дії, тобто партії або політичного кандидата, відбувається спонукання виборців до певного рішення, вибору чи вчинку. Прикладом таких вчинків є агітація за партію, участь у зборах та, власне, надання політичній силі найважливішої послуги – голосу виборця [75]. Таким чином, маркетинговий підхід дійсно дещо нагадує психологічний – оскільки так само звертає велику увагу на погляди виборців, їхні політичні вподобання. І технології впливу вибудовуються на основі спроб використати суспільну думку у вигідному для партії або політика руслі.

Усі виборчі технології обираються в залежності від кінцевої мети. З огляду на це, яку мету ставить перед собою технолог, він обирає з широкого спектру потрібну технологію і застосовує її для досягнення певного результату. Протягом виборчої кампанії на електорат чиниться різноманітний вплив та застосовуються різні виборчі технології для здобуття їх голосів на свій рахунок. Застосовуються найрізноманітніші технології, мірою ефективності служать здобуті голоси громадян: «немає сенсу термінологічно уточняти, що мається на увазі під методами та прийомами ведення виборчої кампанії (під виборчими технологіями). Головне, щоб ці дії забезпечували перемогу на виборах» [7].

В ході виборчої кампанії, політичні консультанти використовують, як правило, весь арсенал технологій для здобуття симпатій і голосів електорату, це і медіа – технології, маніпуляції, комунікаційні технології.

Схематично структура виборчих технологій виглядає так:

- 1) хто наш кандидат (політична сила, кандидат, група інтересів);
- 2) хто наш опонент (аналізується загальна ситуація боротьби на політичній арені; виявляються потенційно сильні суперники та розробляються методи боротьби із ними);
- 3) що (визначається предметний ґрунт – проблеми суспільної політики, основний зміст, який хочуть донести до електората: ідеї партії чи кандидата, лозунги, мотиви, зміст програми);
- 4) кому (фокус – група на яку орієнтується кандидат чи політична партія, їх мотивація в залежності від політичних та ідеологічних уподобань);
- 5) як (методи та прийоми за допомогою яких до електорату буде донесено основний зміст політики кандидата та його передвиборчі обіцянки; це також підняття рейтингу кандидата, формування його іміджу серед громадян);
- 6) для чого (досягнення поставленої мети, яку кінцеву мету переслідує).

Даний набір запитів вимагає створення ґрунтовної бази даних, на якій можна побудувати не лише певний короткостроковий план кампанії, а й виробити загальну стратегію дій. Саме це означає, що успіх стратегії залежить від рівня проведених досліджень. Тому для успішної побудови виборчої кампанії, необхідно проводити дослідження, на базі яких в подальшому виробляти стратегію та застосовувати певні технології.

Застосовуючи виборчі технології, суб'єкти виборчого процесу мають враховувати правове поле у якому використовуються ті чи інші механізми. Розглядаючи виборчі технології як форму правореалізації увагу перш за все потрібно звертати на чинне законодавство України. Адже запорукою стабільної політичної системи та залученості суспільства у політичному житті є виборче законодавство, яке має регулювати права та обов'язки, діяльність суб'єктів, тобто учасників, виборчих кампаній у правовому просторі. Однозначно виборча система зазнала змін за часи незалежності, і зараз у правову регулюванні народовладдя за модель використовують Виборчий кодекс України [19], який

містить у собі положення Закону України «Про вибори народних депутатів», який вже не чинний, крім деяких розділів та інші законодавчі акти, які пов'язані з виборчим процесом.

На даний момент, кодекс регулює терміни проведення та джерела фінансування передвиборної агітації, порядок використання засобів масової інформації, матеріали передвиборної агітації, а також порядок використання електронних засобів масової інформації, та навіть черговість надання партіям ефірного часу на загальнонаціональних радіо- та телеканалах.

Кодекс також містить важливі визначення: «політична реклама», «передвиборча агітація» та «виборчий процес». Проте в той же час, відсутнє єдине визначення «виборчих технологій» та їхніх інструментів, наприклад: «політична пропаганда», «прихована агітація» та інші пов'язані з технологізацією виборчого процесу терміни чітко не прописані. Що, у свою чергу, дає досить велику основу для маніпуляцій та маневрів для зацікавлених сторін – партій, політичних кандидатів, щодо застосування та використання передвиборчих технологій на власну користь.

Аналізуючи законодавчу базу, можна виокремити ряд причин, які унеможливають регулювання виборчих технологій в Україні. Перш за все, недостатня ефективність санкцій у відношенні до партій та кандидатів, що, як наслідок, підриває підтримку влади населенням. Крім того, забезпечення відкритих, прозорих, інклюзивних, підзвітних, конкурентних і чесних виборів – найголовніше завдання держави впродовж усього виборчого процесу [178]. І саме через недостатній рівень регулювання цих питань у законодавстві, довіра та підтримка електорату до всього механізму виборів знижується. Свідченням чого є дослідження аналітико-консультаційної компанії «Gallup» [218].

Задля легітимного волевиявлення виборців, мають діяти чіткі правила та обмеження у застосуванні виборчих технологій. Загалом, не можна сказати, що це сфера взагалі не регулюється законом. Так, існують деякі загальні норми у Виборчому кодексі України, такі як «день тиші» та санкції за порушення цієї норми, у вигляді попередження. Але партії (та кандидати) подекуди порушують

встановлені норми, і, що найголовніше, цілком у законний спосіб. Наприклад, у день виборів можна спостерігати плакати, листівки чи інший агітаційний матеріал, який не буде містити прямої агітації за конкретного кандидата чи партію, але буде виконано у кольорах партії, з її символами чи просто закликами, які звучали раніше, але не є слоганом партії чи кандидата. Яскравим прикладом таких дій стали останні парламентські вибори, що відбулися в липні 2019 року. Так, тоді активістами громадського руху «Чесно» було зафіксовано подібні порушення у діяльності низки партій – «Слуги Народу», «Європейської Солідарності», «Національного корпусу», «Голосу» [33]. Подібні приклади ще раз доводять, що проблема законодавчого регулювання виборчих технологій є актуальною для України протягом всього періоду її незалежності.

Що ж стосується технологій, то законодавство регулює це питання недостатньо жорстко та принципово. По-перше, головні принципи використання передвиборчих технологій чітко не прописані, що створює підстави для маніпуляцій та застосування абсолютно будь-яких методів в умовах політичної боротьби. По-друге, самі інструменти виборчих технологій не передбачені – що, по суті, розв'язує руки політикам та партіям в можливості застосування абсолютно будь-якого арсеналу задля отримання перемоги на виборах.

Серед суміжних положень, у кодексі зазначено визначення «передвиборчої агітації» і у випадку розгляду цього поняття як складової технологій, то: «Передвиборна агітація може здійснюватися у будь-якій формі та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України» [19], що дозволяє знаходити політтехнологам різні способи обійти ці норми і практикувати техніки, які не будуть суперечити закону, але й при цьому не відповідати морально-етичним нормам суспільства, бо власне системи виборчих технологій закріпленою законом, яка дозволяє застосовувати одні механізми, і забороняє – інші, не існує. Це стає підставою для появи так званих «сірих» технологій – які, з одного боку, не заборонені законом. Але з іншого, є морально та етично неприйнятними для більшої частини суспільства.

Крім того, на думку М. Ільницького, «виборче законодавство обов'язково має містити механізми, які допоможуть запобігти впливу на виборців за допомогою технік маніпулювання і унеможливити застосування виборчих технологій, задля тиску на електорат» [45]. По суті, на законодавче регулювання покладається відповідальність щодо добросовісного використання політичними силами та кандидатами різних маніпулятивних тактик. Оскільки суспільство не в змозі захистити себе від дієвих та ефективних інструментів психологічного або іншого тиску, маніпуляцій тощо, саме на державу повинно покладатись це завдання.

Виборчі технології є складним комплексом методів та прийомів, що застосовуються в процесі виборчих кампаній. Існують два основні підходи до розуміння виборчих технологій: широкий і вузький. Широке розуміння охоплює комплекс заходів, націлених на отримання легітимного статусу в політичній системі, що надає владні та ресурсні можливості. У вузькому ж сенсі виборчі технології означають набір тактичних прийомів, які кандидати використовують у боротьбі за підтримку виборців під час виборів.

Отже, «виборча технологія» знаходиться у стані активної розробки та розвитку як інноваційна концепція сучасної політичної науки. Існує безліч підходів та класифікацій виборчих технологій, але у будь-якому випадку, технології завжди тісно пов'язані з владною боротьбою, а отже з конкуренцією. Відомо, що де є місце конкуренції – є проблема і збуту своїх пропозицій. Сучасні ж виборчі технології направлені на подолання проблеми збуту своїх пропозицій (якою, у даному випадку, є кандидатура чи то партії, чи кандидата) у найефективніший спосіб за допомогою спеціальних технік, які спрямовані на активізацію підтримки виборцями необхідних політичних сил чи кандидатів.

Законодавча база у плані регулювання виборчих технологій в Україні не досконала, і потрібно вживати заходів щодо поліпшення виборчого законодавства та деталізації усіх механізмів впливу і агітації під час виборчого процесу, включаючи застосування виборчих технологій та особливо технік маніпулювання з обов'язковим переліком санкцій у разі порушення норм

законодавства. Таким чином, буде забезпечено чесну та законну боротьбу між різними партіями та кандидатами. І водночас, убезпечено виборців від впливу відверто маніпулятивних та агресивних тактик.

1.2. Етапи розвитку виборчих технологій.

Історія розвитку людства – це в першу чергу, історія розвитку засобів та інструментів впливу на поведінку інших людей, або цілих країн та народів. Це пов'язано в першу чергу з постійним бажанням підпорядковувати окремими людям, вождями, царями і цілими державам інші суб'єкти їх впливу, розширюючи свою зону або територію впливу.

Вибори та голосування як засіб спільного прийняття рішень, що є обов'язковим для всіх досить давно практикується в історії людства. У стародавні часи створення та функціонування державних інституцій ґрунтувалося на обранні найкращих (найстаріших, наймудріших і найсильніших) членів громади для керівництва суспільним життям. Це називається первісною общинною демократією. Первісні люди обирали людей, які керуватимуть громадою, на племінних радах, тобто зборах дорослих родичів. Примітивна форма громадського волевиявлення, особливо на племінних зборах, полягала у вигуках, які схвалювали або не схвалювали пропозиції та рішення ради старійшин. Відкриті збори та вираження спільної волі через голосування є проявами прямої або непрямої демократії.

Корені представницької демократії, при якій громадяни передають владу через вибори, можна знайти в політичній історії Стародавньої Греції та Риму. Представницька демократія передбачає форму правління, де громадяни не беруть безпосередньої участі в управлінні суспільством чи вирішенні загальних питань, а доручають це обраним представникам, які представляють їхні інтереси, розподіляють владу та впливають на державні рішення. Так, наприклад в Стародавніх Афінах до виборних органів влади або інституцій можна було віднести Раду чотирьохсот, яка була створена під час реформи Солона та Раду

п'ятисот, яка у свою чергу була створена під час реформи Клісфена, а також можна віднести гелією (так званий суд присяжних) та магістратуру.

У той самий час, важливо зауважити, що у Стародавній Греції, або Стародавньому Римі саме під час процедури виборів так званих делегатів або представників, останні активно використовували різноманітні засоби впливу на людей (виборців), для того щоб вони обрали саме його як їхнього представника. Саме це і можна вважати використанням перших виборчих технологій, головною метою яких було вплинути на думку виборців та здобути їх підтримку.

Беручи до уваги до Римської республіки в 609 році до нашої ери, то тоді Центральними інститутами були Сенат, Народні збори, мирові судді та народні магістрати, яких у свою чергу обирали громадяни. Голосування, яке відбувалося після дебатів у Сенаті, проводилося шляхом поділу електорату за напрямками (дещо схоже на голосування в сучасному британському парламенті) [132]. До речі, саме поняття «кандидат» також зародилося в цей період. У Стародавній Римській республіці кандидати на високі державні посади ходили вулицями в білому одязі і запрошували громадян проголосувати.

Тобто, можна впевнено сказати, що історія виборчих технологій починається задовго до початку розвитку інституту парламентаризму і становлення політології як наукової дисципліни.

Протягом своєї історії суспільство створило три основні методи впливу на людей: примус, маніпуляцію та співпрацю. У виборчих технологіях використовуються всі три методи впливу, хоча в демократичних суспільствах особливе значення надається третьому, найбільш гуманному способу — співпраці. Проте навіть у демократичних країнах не відмовляються (і навряд чи відмовляться) від маніпулювання масовою свідомістю. Виборчі технології можна охарактеризувати як сукупність інструментів політичного та організаційно-пропагандистського характеру, спрямованих в першу чергу на забезпечення приходу окремого політика/групи політиків, політичної партії або їхньої коаліції до влади.

Науковці не мають єдиної думки щодо періодизації розвитку виборчих технологій у світовій історіографії. Однак рівень розвитку та особливості виборчих технологій, які використовувалися в різні періоди, значною мірою визначалися загальним рівнем розвитку суспільства, зокрема його промисловості.

Тобто, розвиток виборчих технологій однозначно співпадає з розвитком промисловості суспільства. У нашому дослідженні виділимо основні, так звані, епохи розвитку виборчих технологій за критерієм промислових революцій.

На сьогоднішній день історики та промисловці виділяють чотири основні промислові революції:

До першої промислової революції відносять так звану індустріальна, яка розпочалася наприкінці XVIII століття у Великобританії, коли виникла потреба в механізації текстильного виробництва. Головним каталізатором змін стали технічні інновації, зокрема винахід парового двигуна. Ця технологія забезпечила нове джерело енергії для роботи верстатів і значно підвищила виробничі потужності. Серед ключових нововведень цього періоду – впровадження парових двигунів, виробництво чавуну та технічні прориви в текстильній галузі [77].

До другої промислової революції відносять так звану технологічна революція, яка у свою чергу була детально досліджена К. Перес. Вчений визначає технологічну революцію як систему взаємопов'язаних радикальних проривів, які створили комплекс залежних один від одної технологій. Ця революція охоплює період другої половини XIX – початку XX століття. Серед головних досягнень цього часу – впровадження нового методу виплавки сталі, використання електроенергії як ефективного джерела енергії, застосування електричних приводів у машинобудуванні та поява конвеєрної системи Генрі Форда. Значний вплив також мали розвиток залізничного транспорту, хімічної промисловості та впровадження поділу праці у виробництві [213].

До останньої третьої промислової революції відносять так звану інформаційну революцію, яка розпочалася у 1970-х роках і була зумовлена

появою та поширенням інформаційних технологій і комп'ютерної техніки у виробничих процесах. У цей період активно розвивалися верстати з ЧПУ, інформаційні системи для логістики та збуту, технології поліграфії, а також комп'ютеризація управлінських функцій, таких як бухгалтерський облік, планування, постачання, складський облік і зовнішньоекономічна діяльність. Ця революція стала основою для широкого впровадження автоматизації виробництва, яка продовжує активно розвиватися й сьогодні [213].

Тобто, рівень розвитку виборчих технологій в першу чергу залежить від тих умов та рівня розвитку суспільства, в яких вони існують. Тобто, в рамках дослідження виділимо три основних етапи розвитку виборчих технологій: газетна епоха, телевізійна епоха та цифрова ера.

Почати варто з так званої газетної епохи, яка охоплює період з 1860 по 1940 роки. У цей час основними засобами політичної комунікації були агітатори, плакати та партійні друковані видання. Виборчі кампанії проводили члени партій та волонтери, які мобілізували місцевих виборців, організовували агітаційні поїздки політиків до виборчих округів. Основну увагу приділяли мобілізації населення, а не агітації. Комунікаційною основою виборчої кампанії була пропаганда.

З технологічної точки зору, підготовка до кампаній була мінімальною. Комунікація між політиками та виборцями здійснювалася здебільшого через партійну пресу, опитування та плакати. Члени партій та волонтери діяли автономно у своїх громадах без детальних інструкцій від центру. Важливу роль відігравали суб'єктивні враження місцевих експертів. Національні політичні тури організовували для мобілізації підтримки місцевих кандидатів. Цільовою аудиторією були певні соціальні категорії населення [105].

До другого етапу відносять телевізійну епоху, яка охоплює період з 1940 по 1980 роки. Цей період пов'язаний з розвитком засобів масової інформації та професіоналізацією фірм, що займаються зв'язками з громадськістю. З'явилися професіонали, які займалися підготовкою до виборів, основним комунікаційним інструментом стало телебачення. Основна увага приділялася політикові-

кандидату, а виборчі штаби працювали над розробкою однакових меседжів для всієї країни. Кандидати намагалися заручитися підтримкою всіх соціальних груп.

Телебачення стало основним каналом комунікації, тому лідери та кандидати почали проходити медіа-тренінги, а значні ресурси спрямовувалися на зв'язки з громадськістю. Парти́йне будівництво в цей період виходить на новий принципово якісний рівень розвитку, а фахівці у сфері медіа та маркетингу, стали звичним явищем яке допомагало в розбудові партійних осередків. Виборчі кампанії, які виходили на загальнонаціональний рівень, усе частіше покладалися на політичних консультантів і PR-агентства. Партії концентрували ресурси в центральному штабі, створюючи національні стандарти кампаній з однаковими повідомленнями для всіх регіонів. Комунікаційна кампанія будувалася як «продаж» партії чи кандидата через передвиборчу програму з акцентом на стабільність ідеології кандидата.

Останній етап – це цифрова ера, яка почалась в 1980 році і триває по сьогодні. Цей період розпочався з появою нових телекомунікаційних технологій, таких як кабельне телебачення, супутникове телебачення та Інтернет. Інформаційні технології дозволили зосередити виборчі кампанії на виборцеві-споживачеві та адаптувати їх до його інтересів і проблем. Під час цього періоду посилилася конкуренція між політичними партіями, які почали підлаштовуватися під вподобання виборців.

Для цього періоду характерний перехід до «перманентної виборчої кампанії», коли спеціально створені відділи займалися підготовкою до виборів. Більше уваги приділялося «прямим» методам комунікації через кабельне телебачення та Інтернет. Організацією виборів займалися професійні команди, у складі яких були політтехнологи, рекламники та консультанти. Велика увага приділялася створенню політичних гасел, орієнтованих на конкретні цільові аудиторії, із використанням методів зворотного зв'язку. Засоби комунікації дедалі більше адаптувалися до потреб і інтересів виборців, сприймаючи їх як споживачів, а партійна конкуренція зосереджувалася на пристосуванні до очікувань громадян, а не на зміні їхніх переконань або очікувань. Виборчі

кампанії цього періоду стали більш стабільними та централізованими. За підготовку відповідала спеціалізована структура в партійній організації, а більшість меседжів передавалася через «прямі» методи комунікації, такі як телебачення та Інтернет. Така структура організації кампанії компетентними професіоналами збільшує витрати на неї та відповідно призводить до зростання ролі команди лідера. Також варто зазначити про особливе приділення уваги виваженому формуванню гасел кампанії, які продукуються для конкретної цільової аудиторії відповідно до місця, часу. Для точного подання гасел конкретній цільовій аудиторії використовується широкий спектр альтернативних засобів комунікації. Таким чином, засоби комунікації в кампанії були ретельно налаштовані на виборців, які реагують на гасла. Партійна конкуренція адаптується до вподобань виборців, зосереджуючись на їхніх проблемах та інтересах, подібно до реклами товарів чи послуг. Отже, конкуренція більше спрямована на задоволення вподобань виборців, а не на зміну їхніх поглядів [70].

Відповідно, політичні партії зазнали подібної еволюції, ставши одночасно головними учасниками виборів та об'єктами виборчих технологій. Нові технології вплинули на їхню структуру, форму та методи діяльності. Партії еволюціонували від масових організацій (що об'єднують прихильників певної ідеології), через універсальні структури (тактичні популісти), до налаштованих утворень (орієнтованих на побудову відносин). Швидкоутворені універсальні партії зосереджувались на потребах виборців, сприймали політику, як коротстрокове планування, як окремий проект. Вони не прийняли філософію маркетингу взаємовідносин, через що перетворилися на партії тактичних популістів, а не на тих, хто будує довготривалі стосунки. Масові партії, які в раз позбулися електоральної підтримки та стабільної бази виборців були змушені не лише звертатися до свого електорату а й «хапати» усіх виборців [8]. Ключовими засобами для легітимізації партій є перехід до стратегічного планування на довготривалу перспективу, інтеграція елементів іміджевої ідеології до програмних документів, встановлення інтерактивної взаємодії між партійним

керівництвом і низовими структурами. Важливу роль у цьому процесі відіграють маркетологи та співавтори політичного контенту, а також децентралізація організаційної структури партії з акцентом на розвиток регіональних підрозділів. Особливість моделі кастомізованої партії полягає у застосуванні принципів маркетингу відносин, а також концепцій класичного і соціального маркетингу, що відрізняє її від спрощених інструментальних підходів, притаманних універсальним партіям [74].

Поняття «раціоналізація політики» сьогодні відіграє важливу роль у концепції соціально відповідального маркетингу, що орієнтує кастомізовані партії на задоволення суспільних інтересів. Цей підхід спрямований на вибудовування тривалих і взаємовигідних відносин між усіма учасниками політичного процесу, що дозволяє протистояти популізму, характерному для універсальних партій [24]. Соціально відповідальний маркетинг часто розглядається як ширша версія політичного маркетингу, оскільки він враховує не лише потреби окремих груп, а й суспільні пріоритети, зосереджуючись на довгострокових цілях розвитку, а не на короткострокових вигодах для партії. Формування кастомізованої партії потребує активної участі її членів, адже їхня політика побудована на принципах співучасті та взаємної відповідальності між лідерами, членами партії, активістами та виборцями. Такий підхід сприяє поверненню громадян, які були відсторонені універсальними партіями, до публічного життя, залучаючи їх до активної участі у політичних і соціальних процесах.

Варто зауважити, що більшість науковців пропонують кваліфікувати виборчі технології за різними ознаками, наприклад, їх сфера застосування, певний рівень інноваційності, витрати ресурсів на їх впровадження та ступінь лояльності. На сьогоднішній день, саме поняття інформативності виборчих технологій стає найбільш важливою характеристикою при формуванні сучасного інформаційного суспільства, так як саме поняття «інформаційність» включає в себе використання сучасних інформаційних ресурсів, які все частіше і частіше використовуються в передвиборчих кампаніях.

Контроль над мас-медіа значно розширює можливості політичних сил, дозволяючи їм не лише підкреслювати свої досягнення, а й поширювати дискредитуючу інформацію про конкурентів. Інтеграція інформаційного компонента у виборчі процеси істотно трансформувала їхній характер, зробивши інформаційні технології невід'ємною частиною сучасних виборчих кампаній. Сфера застосування політичних технологій постійно зростає: політичні сили активно використовують Інтернет і сучасні комп'ютерні технології для збирання й аналізу персональних даних. Новітні інформаційні технології впроваджують принцип діалогової взаємодії, забезпечуючи політикам більш ефективну участь у процесах обміну інформацією. Одночасно ці технології створюють умови для громадян, які можуть через Інтернет висловлювати свої думки щодо політичних питань. Це сприяє розвитку плюралізму та підвищенню відкритості суспільства.

Під час будь якої виборчої кампанії, саме ефективне використання інформації, отриманої від виборців, дозволяє політичним технологам та політикам провести роботу, яка дозволить задовольнити потреби кожного виборця або хоча б отримати інформацію про його бажання. Коли політик виступає перед аудиторією, він може звертатися безпосередньо до конкретних громадян і обговорювати ті проблеми, які їх турбують. Це демонструє рівень компетентності політика, що підвищує його рейтинг на певній території. Такий підхід до розв'язання проблем і пропонування рішень є важливим механізмом для залучення потенційних виборців, які ще не визначилися зі своїм вибором. Пропонування кращих рішень проблем може спонукати виборців, які спочатку підтримували іншого кандидата, змінити свою думку. Зростання можливостей використання виборчих технологій з високим рівнем інформаційного компонента призвело до переведення відносин між кандидатами і потенційними виборцями на новий рівень, перетворюючи їх на партнерські стосунки [107]. Розвиток інформаційних технологій вдосконалив медіа ринок, розширивши можливості впливу на електорат і формування влади, що забезпечує бажані результати на виборах. Використання сучасних засобів комунікації у виборчому процесі залучило до політики більше представників молодшого покоління.

Соціологічне опитування, проведене Центром прикладних досліджень у 2018 році, показало, що 73% українців віком від 18 років активно цікавляться політикою. Поряд із громадянами старше 55 років, найактивнішою електоральною групою є люди віком 35–44 роки. У тому ж році Інтернет зрівнявся за популярністю з телебаченням як джерело політичної інформації: близько 70% виборців отримували інформацію, комбінуючи ці два канали [154].

Соціальна мережа Facebook випередила традиційні ЗМІ як джерело новин: через Facebook інформацію отримували близько 49% виборців, тоді як із традиційних ЗМІ – 43,5% [154]. Це свідчить про зниження інтересу до традиційних медіа, зміну пріоритетів у пошуку інформації та зростання ролі неформальної комунікації, яка сприяє налагодженню більш довірливих взаємин між кандидатами та виборцями. Ця тенденція особливо помітна серед людей до 35 років, для яких Інтернет став основним джерелом новин про політику, з особливим акцентом на соціальні мережі. У віковій групі 35–44 років Інтернет і телебачення мають приблизно однакову популярність як канали отримання новин. Однак серед осіб старше 45 років перевага надається телебаченню, а частка Інтернету як джерела інформації знижується. У людей старше 65 років з телебаченням конкурує також друкована преса [88]. Активне використання виборчих технологій в Україні розпочалося після здобуття незалежності та скасування монополії Комуністичної партії на владу. Це стало стартом для проведення конкурентних виборів на багатопартійній основі із застосуванням сучасних інформаційних технологій та різних виборчих методів.

Еволюція виборчих технологій завжди відповідає викликам часу. У сучасному інформаційному суспільстві вони стали невід'ємною частиною інформаційно-комунікаційної системи, що підсилюється розширенням можливостей ЗМІ та вдосконаленням механізмів передачі інформації виборцям.

Сучасна політична боротьба все більше зосереджується не на конкуренції програм партій чи кандидатів, а на змаганні віртуальних образів через засоби масової інформації. Ефективність інформаційних технологій у виборчих кампаніях є однією з головних причин успіху. Для досягнення переваги на

виборах політичні сили повинні володіти сучасними науково-технічними розробками, особливо у сфері інформаційних технологій, і вміти використовувати їх у практичній діяльності.

Дослідження виборчих технологій та їх інформаційного потенціалу є ключовим напрямком сучасної політичної науки. Інформаційні технології не тільки впливають на процеси державотворення, але й сприяють підвищенню ефективності та прозорості політичного управління.

Таким чином, інтеграція інформаційних компонентів у виборчі технології змінила їхню функціональність, зробивши інформаційні технології важливим елементом сучасних виборчих процесів.

У контексті формування інформаційного суспільства інновації у виборчих технологіях набувають все більшого значення. Інформаційне суспільство розширило інформаційні можливості в політичних технологіях, надаючи інформаційній складовій принципово нове значення.

Використання інформаційних технологій у виборчому процесі забезпечило перехід від маніпуляцій через ЗМІ до адресних технологій, заснованих на можливостях ефективної комунікації. Зростаючий попит на інформацію через сучасні канали зв'язку позитивно впливає на демократизацію виборчих процесів в Україні, сприяючи підвищенню політичної культури та свідомості населення.

У ситуації, коли рівень довіри до політиків залишається низьким, а інформація з Інтернету викликає скепсис, конкуренція за голоси виборців стає ще гострішою. У таких умовах найбільші шанси на успіх мають кандидати, які ефективно використовують сучасні виборчі технології з акцентом на комунікацію. Їхні стратегії зосереджені на персоналізованому підході, спрямованому на побудову активного діалогу з виборцями через безпосередні контакти.

Розвиток інформаційних технологій призводить до їх широкого застосування у виборчих процесах. Комунікативні засоби суттєво змінили виборчі технології, і сучасні реалії показують, що боротьба за владу більше

залежить від створення віртуальних образів і політичних іміджів, ніж від партійних програм.

Передвиборчі кампанії демонструють ефективність інформаційних технологій як засобу впливу на суспільство і боротьби за електорат, що змушує політиків все частіше звертатися до інтернет-технологій. У перспективі можна очікувати розширення використання інформаційних технологій у політичному просторі, що дозволить систематизувати спілкування між політиками і виборцями. Це зробить необхідним продовження наукових досліджень у цьому напрямку, оскільки політична боротьба та залучення нових інформаційних технологій до виборчого процесу буде тільки зростати.

1.3. Історичні етапи становлення інституту виборів в Україні.

Історія розвитку та становлення інституту виборів, а також паралельного розвитку інститутів парламентаризму та президенства України, пройшли довгий, тернистий та вкрай складний період. Постійні зміни до виборчого кодексу, розпуски Верховної Ради України, Помаранчева Революція та Революція Гідності – все це, лише декілька з багатьох яскравих сторінок української історіографії, які вплинули на становлення та розвиток інституту виборів в Україні.

Варто почати з того, що лише за 34 роки незалежності в Україні відбулось 23 загальнонаціональні виборчі кампанії: сім президентських виборів, вісім парламентських кампаній та вісім місцевих виборчих кампаній (без урахування проміжних, дострокових та повторних виборів). За усі роки незалежності Україна, як правова держава, випробувала усі найпопулярніші виборчі системи, одночасно розчаровуючись та захоплюючись тими самим.

Частина сучасних українських науковців вважає, що виділення основних етапів розвитку інституту виборів в Україні, в першу чергу залежить від зміни виборчої системи на виборах. Так, наприклад, візьмемо вибори до Верховної

Ради України. Всього було дев'ять виборів до Верховної Ради України, починаючи з 1990 року.

- Вибори в 1990 та 1994 роках проходили за мажоритарною виборчою системою;
- Вибори в 1998 та 2002 роках проходили за змішаною виборчою системою з прохідним порогом для партій в 4 відсотки;
- Вибори в 2006 та 2007 роках проходили за пропорційною виборчою системою з прохідним порогом для партій в 3 відсотки;
- Вибори в 2012, 2014 та 2019 роках проходили за змішаною виборчою системою з прохідним порогом для партій в 5 відсотків.

Отже, якщо використовувати критерій зміни виборчої системи, то всього в Україні було 4 етапи розвитку інституту виборів на прикладі виборчих кампаній до Верховної Ради України. Однак, дана класифікація повністю не відповідає реальному розвитку та еволюції інституту виборів в Україні.

Вітчизняна політична наука не дає чіткої відповіді щодо визначення основних етапів розвитку виборчої системи України. Так, наприклад, ОПОРА аналізуючи розвиток та становлення інституту виборів в Україні, окремо характеризує кожную виборчу кампанію, не систематизуючи їх або розмежовуючи на окремі періоди [49]. У той самий час, в розвитку сучасної історіографії можна виділити три важливих етапи, які вплинули в тому числі на становлення та розвиток інституту виборів: проголошення незалежності, Помаранчева Революція та Революція Гідності.

Тобто, на сьогоднішній день варто визначити три основних етапи розвитку виборчої системи України, а саме:

Перший етап: з 1991 року по 2004 рік. Цей етап характеризується зародження багатопартійності в молодій державі, першим досвідом проведення вільних виборів та загальною кризою системи, яка вилилась в Помаранчеву Революцію.

Другий етап: з 2004 по 2014 рік. Цей етап відзначився активним процесом формування найрізноманітніших політичних партій та постійною зміною

виборчих систем. Саме в цей період яскраво розвивається політичний та партійний плюралізм, який призвів до приходу до влади авторитарного режиму Віктора Януковича та формування наступного запиту суспільства до оновлення політичної системи.

Третій етап: з 2014 року і по сьогодні. Революція Гідності призвела до тотального оновлення політичної системи як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях, а також запозичення європейських практик партійного будівництва, коли політичні партії намагаються відходити від лідеро-центризму в бік ідеологічної спрямованості.

Говорячи про перший етап розвитку виборчої системи, а саме: період з 1991 по 2004 рік, варто почати з того, що саме в цей період політична система «хворіла дитячими хворобами» які притаманні будь-якій молодій політичній системі: брак досвіду, несформованість політичних інституцій та політичних традицій, а найголовніше – не відчуття чіткого запиту від населення до політичної системи.

На момент здобуття Україною незалежності державні інститути, громадянське суспільство, політична культура, система виборчих кампаній та навички участі у виборах ще не були повністю сформовані. Це було наслідком радянського тоталітарного режиму, який контролював усі аспекти суспільного та приватного життя. Громадянам не надавали можливості робити справжній політичний вибір — «голосування» обмежувалося підтримкою кандидатів від комуністичної партії без альтернативи, що позбавляло їх досвіду усвідомленого вибору. У перші роки незалежності політтехнологи зіткнулися з труднощами у застосуванні виборчих технологій, адже виборці не могли визначитися між ліберальними та комуністичними ідеями. Розпад радянської ідеології залишив багатьох без колишніх переконань, а перспектива незалежного розвитку здавалася непевною. Через це політтехнологи не могли чітко визначити соціальні інтереси більшості, не знали, які виборчі підходи будуть найбільш ефективними і тому були часто вимушені розраховувати на власний політичний досвід та інтуїцію.

Перші роки незалежності України характеризувалися значним використанням адміністративних важелів впливу, які часто замінювали сучасні виборчі технології у політичних процесах.. Це стало результатом впливу командно-адміністративної системи, яка забезпечувала централізацію та стабільність радянської влади. Брак досвіду застосування виборчих технологій у радянські часи негативно позначився на виборчих кампаніях середини 90-х років у незалежній Україні.

Взагалі, важко сказати що під час перших виборчих кампаній кандидати використовували хоча б якісь виборчі технології. Відсутність досвіду, несформованість державних інститутів, не говорячи вже про інститут виборів або певну виборчу культуру.

Під час президентської кампанії 1991 року, одночасно з виборами проводився і референдум про проголошення незалежності України [28]. У той час, народ країни яка ще не отримала незалежність бажав лише одного – стати вільними. Ніхто не звертав увагу на передвиборчі лозунги або обіцянки, не читав та не цікавився політичною програмою. Саме тому було обрано президентом України Леоніда Кравчука, який на той момент був публічною людиною як активна партійна людина зі складу ЦК КПСС та голова Верховної Ради України з 1990 по 1991 роки. Більшість українців голосували за нього по звичці, так як звичним політичним інститутом для більшості була комуністична партія. Більш того, під час передвиборчої кампанії Леоніда Кравчука основою його політичної агітації стала апеляція до максимально популістичних речей, а саме, так звана «програма п'яти Д» – «держава, демократія, достаток, духовність та довіра» [131]. Листівки з планом «програми п'яти Д» заповнили всю країну, а сам Леонід Кравчук відвідав 22 області в рамках політичного турне.

На противагу цьому, передвиборча агітація В'ячеслава Чорновола акцентувала увагу на проголошенні незалежності та проведенні соціально-економічних реформ. Сам Чорновіл на зустрічах казав, що готував свою політичну програму більше 30-ти років і питання боротьби за незалежність було головною метою його життя. Саме тому основу його друкованої передвиборчої

агітації склала літера «в» яка була стилізована у вигляді руки яка показує жест у формі латинської літери «V» (перемога). Порівнюючи себе с Леонідом Кравчуком, Чорновол апелював до того, він партієць КПСС і його кампанія «зроблена за декілька днів» [48].

Говорячи про Верховну Раду України та перші парламентські вибори, варто почати з того, що перші вільні та прозорі вибори в незалежній Україні пройшли лише в 1994 році, а перше скликання Верховної Ради було сформовано ще в 1990 році, за мажоритарною системою [120].

Вибори до Верховної Ради України у 1994 році відбулися за принципами мажоритарної виборчої системи.. Так як до складу Верховної Ради в Центральній та Східній Україні балотувались здебільшого представники колишньої партійної номенклатури, і лише в Західних регіонах увійшли представники політичної та культурної інтелігенції [98]. Результати цих виборів стали певного роду сигналом для активної політичної еліти, що потрібно спробувати реформувати виборчу систему.

Переломним моментом стали парламентські вибори до Верховної Ради України в 1998 році та треті президентські вибори в 1999 році, які проголосили новий етап розвитку політичних та виборчих технологій.

24 вересня 1997 року було прийнято нову редакцію Закону України «Про вибори народних депутатів України», де було запропоновано нову змішану виборчу систему або як тоді її називали «паралельною» – мажоритарно-пропорційну систему на місцевих виборах [118]. 14 січня 1998 року було прийнято Закон України «Про вибори народних депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», який запровадив змішану систему для виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також обласних, районних, міських і районних у містах рад. У той же час вибори депутатів сільських, селищних і міських рад проводилися за мажоритарною системою відносної більшості [117].

Введення нових правил проведення виборчих кампаній внесло суттєві корективи в характер проведення політичних кампаній. Якщо раніше ставка

робилась виключно на популяризацію кандидата від політичної партії на мажоритарних округах, то тепер потрібно було проводити паралельну кампанію з популяризації політичної партії. Це було зроблено через реформування виборчої системи і з урахування західного досвіду.

Під час виборів Президента України в 1999 році вперше за роки незалежності почали домінувати традиційні виборчі технології, саме за допомогою яких рейтинг Леоніда Кучми виріс з 6% в жовтні 1998 року до 36,5% під час виборів [186].

Вперше в якості виборчої кампанії активно використовувались відео ролики на підтримку кандидата в президенти представниками шоу-бізнесу [219], а для встановлення діалогу між кандидатами в президенти та виборцями, центральні телевізійні канали організували проведення телемостів. Окремо варто зауважити, що окремі кандидати з метою підвищення свого рейтингу друкували та роздавали свої автобіографії [51].

Все це свідчило про початок відходу від моноідеологічної спрямованості суспільства в бік розвитку демократичних цінностей, а вибори все більше ставали ареною конкурентної боротьби. Саме за таких умов політики різних рівнів почали відчувати, що перемога на виборах можлива не за допомогою використання старого адміністративного ресурсу, а за допомогою використання виборчих технологій та залучення політичних консультантів.

Також ця виборча кампанія стала першою де почали використовувати «чорні виборчі технології». Так, штаб Леоніда Кучми застосовував маніпулятивні технології у засобах масової інформації для впливу на свідомість електорату, що відіграли вирішальну роль у його перемозі. Політтехнологи зосередили свою роботу на новому позиціонуванні іміджу Леоніда Кучми та віддали перевагу стратегії залучення та активної роботи з виборцями на Західній та Центральній Україні, у той час, коли його опоненти здобули підтримку лише південному сходу. Наприклад, якщо під час першої виборчої кампанії в 1994 році Кучма зробив акцент на підтримку на Схід України, то вже в 1999 році було зроблена зміни в іміджі кандидата і залякування людей «комуністичним

минулим». Саме апелювання до негативації кандидатів від комуністичних партій та критика їх минулого, так як на той час вони були основними опонентами. Саме завдяки підтримці Західної та Центральної України, а також закликам до критики кандидатів від комуністичних партій, Леонід Кучма став третім Президентом України. Успіх його виборчої кампанії був зумовлений поєднанням двох факторів: підтримка західних регіонів та нейтралітет до інших, а все це стало можливим лише за допомогою виборчих технологій.

Другий етап розвитку виборчих технологій почався не менш, а можливо, навіть більш яскраво за перший, а саме – з виборів президента України в 2004 році та Помаранчевої Революції, які стали квінтесенцією системної кризи політичної системи.

Проведення президентської виборчої кампанії в 2004 році характеризувалось активним використанням «чорних» та «сірих» виборчих технологій, які успішно використовувались для маніпулювання свідомістю виборців. Саме це власне і стало причиною революційних настроїв населення України та приходу до влади опозиції.

Взагалі, говорячи про другий етап розвитку виборчих технологій, варто почати не з 2004 року, як важливої точки суспільних та політичних системних змін, а з 2002 року, а саме – Парламентських виборів. Виборчі технології під час цієї кампанії активно використовували не тільки власні надбання в виборчих технологіях, а й активно залучали та використовували зарубіжний досвід. В цілому цей період відзначився тим, що загальний рівень політичної та електоральної культури значно покращився в порівнянні з попередніми роками. На політичну арену вийшли такі харизматичні лідери як Віктор Ющенко та Юлія Тимошенко. У той час виборчі технології були спрямовані на створення та підтримку іміджу кандидатів, розповсюдження агітаційних матеріалів та донесення важливих «меседжів» до виборців. Це було пов'язано з тим, що виборці зосереджувалися на особистих якостях кандидатів.

В цей період питання створення іміджу стало важливим аспектом для українського електорату, так як виборці віддавали перевагу партіям, яку

очолювали сильні та харизматичні лідери, які могли б об'єднати країну на східних та західних засадах і стати «батьком нації». Найпопулярнішими партіями та блоками були іменні партії, такі як блок Юлії Тимошенко та блок Володимира Литвина. Виборчі кампанії будувались навколо образу єдиного лідера, а політичні партії ставали «лідероцентристськими», тобто, були прив'язані до конкретної особистості [164].

Помаранчева Революція стала новою віхою та етапом становлення як української держави, так і новим важливим етапом розвитку виборчих технологій в Україні.

Президентські вибори 2004 року, результатом яких стала Помаранчева Революція та проведення повторного другого туру виборів, в результаті яких переміг Віктор Ющенко.

Президентська виборча кампанія будувалась навколо перегонів між основними двома кандидатами Віктором Ющенком та Віктором Януковичем. Виборча кампанія, стартувала 3 липня і тривала до 25 грудня, була максимально поляризована, а характер взаємодії штабів основних кандидатів був сповнений ворожнечі. Агітаційні матеріали відрізнялась варіативністю, лунала жорстка та провокаційна риторика. Саме під час виборчої кампанії відбувся умовний поділ кандидатів на «прибічників Західної та Східної України», як згодом і показав результат виборів. Віктор Янукович був кандидатом, який мав високий ступінь підтримки в південних та східних регіонах країни, тоді як Віктора Ющенко підтримувала східна та центральна Україна [111]. Саме тоді в суспільстві почав вкорінюватись політичний міф про розкол країни на західну та східну, що активно використовували різні політики та громадські діячі [192].

Підхід до агітації у кандидатів був принципово різним. Віктор Янукович проводив агітаційні заходи по всій Україні роблячи акцент на проведені економічної реформи, підвищенню рівня життя населення, важливості підтримки національних менших та зробити російську мову другою державною. Окремо варто зауважити, що всебічну підтримку, хоч часто і не офіційну, здійснював тодішній президент України Леонід Кучма, за допомогою

адміністративного ресурсу [52]. Основною риторикою кампанії Віктора Ющенка була критика корумпованості влади, важливості реформування державної системи та проведення євроінтеграційної політики, а саме – вступу до Євросоюзу [159].

Саме ця різниця в підходах до основних лозунгів кампанії і обумовила різницю електорату кожного з кандидатів. Віктор Ющенко мав великий ступінь підтримки серед проукраїнського електорату, представників бізнесу, середнього класу та активної молоді, тоді як Віктора Януковича підтримували західні та східні регіони, саме через великий рівень підтримки ідеї зближення з росією.

10 листопада 2004 року Центральна виборча комісія оголосила результати виборів, однак, жоден з кандидатів не набрав достатню кількість голосів – 39,9% за Віктора Януковича та 39,26% за Віктора Ющенка [170]. Цього було недостатньо для перемоги в один тур, тому, було оголошено другий тур який відбувся 21 листопада 2004 року.

21 листопада 2024 року відбувся другий тур. За свідченням представників Центральної виборчої комісії та незалежних спостерігачів, вибори пройшли з численними порушеннями, було виявлено велику кількість фактів фальсифікації, а на частині виборчих діляниць представники діючої влади та правоохоронних органів втручались в виборчий процес [158].

24 листопада, лише через три дні після проведення другого туру виборів, Центральна виборча комісія оголосила офіційні результати: Віктор Янукович отримав 49,46% голосів, а Віктор Ющенко — 46,61%. Скарги, подані командою Віктора Ющенка щодо порушень під час голосування, залишилися без розгляду. Крім того, частина членів ЦВК відмовилася підписувати протокол із результатами виборів.

Ці події спровокували масштабну реакцію. У ніч з 21 на 22 листопада Віктор Ющенко звернувся до своїх прихильників із закликом вийти на Майдан Незалежності в Києві та на площі інших міст, щоб висловити протест проти масштабних фальсифікацій результатів виборів. Лише в Києві зібрались сотні

тисяч прихильників Віктора Ющенка з усіх куточків країни. Почалася Помаранчева Революція.

В результаті соціальних та політичних процесів, 3 грудня 2004 року Верховний суд України постановив визнати результати виборів недійсними, а Центральній виборчій комісії оголосити проведення повторного другого туру виборів [179]. Повторні вибори було призначено на 26 грудня 2004 року [125]. Результатом повторних виборів стала перемога Віктора Ющенка, який отримав 51,99% голосів. Офіційний результат було оголошено 10 січня 2005 року [171].

Тобто, саме помаранчева революція стала визначним моментом, піднявши українське суспільство на новий рівень політичної культури та запровадивши нові методи проведення виборчих кампаній з використанням інноваційних технологій. Її значення для розвитку демократичних цінностей в Україні важко переоцінити. Теоретики транзитології вважають, що процес демократизації в перехідних суспільствах включає два послідовних етапи: спочатку створення демократичних інститутів, а потім закріплення демократичних цінностей у політичній культурі, щоб забезпечити ефективне функціонування демократичної системи [7].

Аналізуючи парламентські та місцеві вибори 2006 року, варто зауважити, що в порівнянні з виборами 2004 року значно зменшилась кількість «чорних» технологій, а кількість нових політичних гравців значно виросла. Це пояснюється рядом конституційних реформ та введенням пропорційної виборчої системи. Саме це нововведення змінило підхід до проведення виборчих кампаній та характеру використання виборчих технологій. Значно виріс рівень впливу засобів масової інформації. Все це суттєво відобразилось на характері проведення виборчих кампаній в 2007, 2009 та 2010 роках.

Аналіз виборчих кампаній з 2004 по 2010 рік чітко показує, що в Україні поступово створюються умови для переходу політтехнологів до використання «білих» маркетингових технологій і відходу від «брудних», які стають все менш ефективними та незаконними. Однак, активно продовжували використовуватись

«сірі» виборчі технології, такі як «роздача продуктів харчування», подарунків та різного роду допомогу, в обмін на лояльність та голоси.

17 січня 2010 року відбулись чергові вибори Президента України в результаті яких переміг Віктор Янукович, від «Партії регіонів» [171]. Як показала історія далі, ця подія призвела до початку стагнації політичної системи та часткову становленню авторитарного режиму, який логічно вилився в формування нового суспільного запиту та Революції Гідності.

Третій етап аналогічно другому розпочався з загострення політичної кризи, яка стала причиною Революції Гідності.

Революція Гідності або як деякі називають її Євромайдан став очевидною реакцією суспільства на дії уряду Віктора Януковича, які в короткий проміжок часу згорнули євроінтеграційні процеси і обрали зовнішньополітичний вектор на зближення з російською федерацією. Чотири роки корупції на всіх рівнях державного управління, численні фальсифікації на Парламентських виборах 2012 року [155] в результаті яких більшість отримала Партія Регіонів [11], ряд політичних справ проти представників опозиційних сил [142] і згортання політики євроінтеграції стали причинами Революції Гідності. Суспільство мало чіткий запит до політичної системи – її оновлення та реформування, політичну свободу, відкритий діалог між суспільством та владою, та вступ до Європейського Союзу.

22 лютого 2014 року після подій на Майдані Незалежності та в результаті Революції Гідності, колишній президент України Віктор Янукович самоусунувся від виконання своїх обов'язків і Верховна Рада Україна того ж дня проголосувала за проведення позачергових виборів Президента України на 25 травня 2014 року [95].

Президентська кампанія 2014 року стала першою в історії України, коли на пост президента не один з кандидатів раніше не обіймав посаду у вищих органах державної влади. Це означало, що вибори не були політично заангажованими, а список кандидатів покривав абсолютно усі побажання виборців.

Основним гаслами стали зміна соціальної та економічної ситуації в країні, мир та завершення подій сході України, євроінтеграція і відбудова сильної армії.

Моніторинговий центр ОПОРА зазначає, що в якості передвиборчої агітації кандидати найчастіше використовували рекламу в медіа, виступи на телебаченні, біл-борди та інтернет. У той самий час, на відміну від попередніх кампаній, кандидати майже не займались зустріччю з виборцями та обмежувались епізодичними візитами до окремих міст. Що було найголовнішим, діюча на той час влада та владна вертикаль, не підтримувала жодного з кандидатів [54].

В результаті виборів переміг Петро Порошенко в першому турі з результатом 54,7% [103], що свою чергу стало феноменальним результатом. Саме ця виборча кампанія консолідувала народ та показала їм, що на політичну систему можна впливати, змінювати і вибори, це реальний інструменти впливу.

26 жовтня 2014 року пройшли позачергові вибори до Верховної Ради України, а рівно через рік, 25 жовтня 2015 року пройшли чергові місцеві вибори. Обидві виборчі кампанії відзначились активною участю представників ЗМІ, громадських організації та незалежних спостерігачів з усього світу, що ознаменувало новий етап розвитку виборчої системи, яка готова та буде співпрацювати з громадськістю, для проведення чесних та прозорих виборів.

До останнього виборчого циклу в Україні належать Президентські вибори 2019 року, дострокові парламентські вибори того ж року та чергові місцеві вибори, які відбулися у 2020 році. Детально особливості цих виборчих кампаній розберемо в останньому розділі, однак, знаковим в цих виборах став той факт, що інноваційні виборчі технології та активне використання соціальних мереж майже повністю зневолювало ефективність старих адміністративних технологій. Тепер перемогу здобував не той кандидат, який найбільш активно «засіював» округ гречкою, а той хто був найбільш медійним та впізнаваними серед виборців.

Тобто, 2014 рік став новою віхою розвитку виборчої системи України, так як він проголосив прозорість та законність фундаментальними цінностями будь-

яких виборчих кампаній, а 2019 рік став новим етапом розвитку виборчих технологій на сучасних українських виборах.

За роки незалежності Україна пройшла складний і стрімкий шлях у становленні та розвитку виборчих технологій, що яскраво ілюструє гасло президентських виборів 1999 року: «Виборчі технології проти ідеології!». Нині ринок політичних технологій в Україні значно зріс, регулярно з'являються нові інструменти для змагання за підтримку виборців, а «чорні» технології поступово втрачають свою актуальність. Подальший розвиток сучасних і ефективних політичних технологій можливий лише за умови зміцнення громадянського суспільства та підвищення рівня політичної культури в Україні.

Висновки до розділу I.

Підводячи підсумки історико-політологічного аналізу дослідження становлення виборчих технологій, приходимо до декількох основних висновків.

По-перше, досліджуючи основні підходи до визначення поняття «виборчі технології», дане поняття розглядається усіма науковцями розглядається як складний комплекс різноманітних прийомів та методів організації виборчих кампаній, головною метою який є перемога кандидата на виборах. На сьогоднішній день, виборчі технології в широкому трактуванні розглядаються як собою комплекс заходів, спрямованих на здобуття легального статусу в політичній системі, що включає владні та ресурсні повноваження. У вузькому ж трактуванні виборчі технології розуміються як набір тактичних прийомів, використовуваних кандидатами для боротьби за голоси виборців під час виборів.

«Виборча технологія» знаходиться у стані активної розробки та розвитку як інноваційна концепція сучасної політичної науки. Існує безліч підходів та класифікацій виборчих технологій, але у будь-якому випадку, технології завжди тісно пов'язані з владною боротьбою, а отже з конкуренцією. Відомо, що де є місце конкуренції – є проблема і збуту своїх пропозицій. Сучасні ж виборчі технології направлені на подолання проблеми збуту своїх пропозицій (якою, у даному випадку, є кандидатура чи то партії, чи кандидата) у найефективніший

спосіб за допомогою спеціальних технік, які спрямовані на активізацію підтримки виборцями необхідних політичних сил чи кандидатів.

Законодавча база у плані регулювання виборчих технологій в Україні не досконала, і потрібно вживати заходів щодо поліпшення виборчого законодавства та деталізації усіх механізмів впливу і агітації під час виборчого процесу, включаючи застосування виборчих технологій та особливо технік маніпулювання з обов'язковим переліком санкцій у разі порушення норм законодавства. Таким чином, буде забезпечено чесну та законну боротьбу між різними партіями та кандидатами. І водночас, убезпечено виборців від впливу відверто маніпулятивних та агресивних тактик.

По-друге, говорячи про основні етапи становлення виборчих технологій у світовій історіографії, але рівень розвитку та характер виборчих технологій, які використовувались політиками в різні часи, в першу чергу залежив від загального рівня розвитку суспільства, а саме – його промисловості. Тобто, розвиток виборчих технологій однозначно співпадає з розвитком промисловості суспільства. У нашому дослідженні виділимо основні, так звані, епохи розвитку виборчих технологій за критерієм промислових революцій. В рамках дослідження виділяємо три основних етапи розвитку виборчих технологій у світі, а саме: газетна епоха (1860-1940 рр.), телевізійна епоха (з 1940 по 1980 рр) та цифрова епоха (з 1980 і по сьогодні).

Розвиток інформаційних технологій призводить до їх широкого застосування у виборчих процесах. Комунікативні засоби суттєво змінили виборчі технології, і сучасні реалії показують, що боротьба за владу більше залежить від створення віртуальних образів і політичних іміджів, ніж від партійних програм. Передвиборчі кампанії демонструють ефективність інформаційних технологій як засобу впливу на суспільство і боротьби за електорат, що змушує політиків все частіше звертатися до інтернет-технологій.

У перспективі можна очікувати розширення використання інформаційних технологій у політичному просторі, що дозволить систематизувати спілкування між політиками і виборцями.

По-третє, говорячи про основні етапи розвитку виборчої системи України, приходимо до висновку, що немає єдиної визначеної думки. В рамках дослідження варто визначити три основних етапи розвитку виборчої системи України, а саме:

Перший етап: з 1991 року по 2004 рік. Цей етап характеризується зародження багатопартійності в молодій державі, першим досвідом проведення вільних виборів та загальною кризою системи, яка вилилась в Помаранчеву Революцію.

Другий етап: з 2004 по 2014 рік. Цей етап відзначився активним процесом формування найрізноманітніших політичних партій та постійною зміною виборчих систем. Саме в цей період яскраво розвивається політичний та партійний плюралізм, який призвів до приходу до влади авторитарного режиму Віктора Януковича та формування наступного запиту суспільства до оновлення політичної системи.

Третій етап: з 2014 року і по сьогодні. Революція Гідності призвела до тотального оновлення політичної системи як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях, а також запозичення європейських практик партійного будівництва, коли політичні партії намагаються відходити від лідеро-центризму в бік ідеологічної спрямованості.

За роки незалежності Україна пройшла складний і динамічний шлях становлення виборчих технологій, що вдало відображає гасло президентських виборів 1999 року: «Виборчі технології проти ідеології!». Сьогодні ринок політичних технологій в Україні суттєво розвинувся, регулярно з'являються нові інструменти для залучення голосів виборців, а «чорні» технології поступово стають менш актуальними. Лише завдяки зміцненню громадянського суспільства та підвищенню рівня політичної культури в Україні можна очікувати подальшого впровадження сучасних і дієвих політичних технологій.

Розділ 2

Еволюція виборчих технологій в електоральних кампаніях України

2.1. Особливості взаємозв'язку виборів та виборчих систем.

Особливості та порядок формування представницьких органів влади завжди відігравали важливу роль в українському державотворенні, як на національному, так і на регіональному рівнях. Конституція України закріплює лише загальні вимоги до виборчого процесу, тоді як виборчі системи регулюються законодавчо, зокрема через Виборчий кодекс України. Однак аналіз виборчого законодавства України виявляє певну непослідовність у правовому регулюванні виборчих процесів, особливо щодо парламентських виборів, де система рідко залишається незмінною протягом більше ніж двох виборчих циклів поспіль.

Процедури виборів до представницьких органів на центральному та місцевому рівнях відбуваються відповідно до встановлених законодавством норм і правил, які визначають тип виборчої системи та умови для проведення виборчих кампаній. Виборча система впливає на характер кампанії, а також визначає основні виборчі технології, застосовувані для здобуття перемоги.

Через низький рівень політичної культури для більшості українців вибори зводяться до простого акту голосування. Вони сприймають вибори як спосіб народного волевиявлення, коли громадяни обирають партію або кандидата, формуючи представницький орган влади чи обираючи певну посадову особу — президента, мера, суддю тощо.

Втім, вибори — це значно ширше поняття, яке включає весь виборчий процес у межах виборчої кампанії. Характер кампанії визначається типом виборчої системи, яка реалізує право на волевиявлення. Під час виборчої кампанії політичні сили активно впливають на електорат, щоб схилити виборців на свій бік. Виборчий процес значною мірою залежить від виборчих і комунікаційних технологій, які спрямовані на налагодження взаємодії між кандидатами та виборцями: перші отримують мандат на здійснення влади, а другі — своє представництво у державних органах.

Варто зауважити, що вибори охоплюють значно більше, ніж лише процес голосування. Це комплексна кампанія, характер і особливості якої залежать від типу виборчої системи, що забезпечує реалізацію права на волевиявлення. У межах виборчої кампанії політичні сили активно взаємодіють з електоратом, прагнучи заручитися підтримкою громадян. Виборчі та комунікаційні технології у цьому контексті виконують ключову роль, забезпечуючи досягнення узгодженості між усіма учасниками процесу: кандидати реалізують свої політичні цілі, а виборці отримують можливість бути представленими у державних структурах.

Вітчизняна та західна політична наука має велику кількість підходів щодо визначення поняття «виборча система».

Виборча система представляє собою набір правил і процедур, що регулюють організацію виборчого процесу для формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування. Основою для цього є ключові принципи виборчого права [18]. Виборча система являє собою комплекс правил та нормативних положень, які визначають процедуру організації влади, залучення громадян до формування державних, представницьких, законодавчих, судових та виконавчих органів. Вона також встановлює механізми, що забезпечують вираження волі населення у масштабах, достатніх для визнання виборів легітимними. Як фундаментальний компонент виборчого права, виборча система формує формат проведення виборів і значною мірою впливає на їх підсумки [85].

Перш ніж переходити до аналізу основних виборчих технологій, що застосовуються при різних виборчих системах, слід розглянути їхні ключові особливості.

Мажоритарна система є однією з найстаріших і найпопулярніших серед населення. Вона передбачає, що перемогу здобуває кандидат (або кандидати), який отримав більшість голосів, встановлену законом. Інакше кажучи, виграв той, хто набрав більше голосів, ніж будь-який інший суперник [21].

Пропорційна система передбачає розподіл депутатських мандатів між партійними списками кандидатів пропорційно до кількості голосів, відданих за кожен список. У цій системі виборці обирають не окремих осіб, а партію, яка представляє свій список кандидатів [21]. Змішана виборча система, у свою чергу, поєднує елементи мажоритарної та пропорційної систем. Існують різні типи змішаних систем, зокрема найбільш поширений — лінійне змішування, де частина парламенту обирається за мажоритарним, а частина — за пропорційним принципом [21].

Водночас варто зазначити, що обидві вищеописані виборчі системи мають свої недоліки. Наприклад, мажоритарний тип виборчої системи відрізняється простотою і результативністю, проте може не зовсім адекватно відображати політичні настрої суспільства у складі представницького органу, що призводить до втрати значної кількості голосів і послаблює рівень представництва у парламенті чи іншому виборному органі. Пропорційна система також не позбавлена мінусів: вона потребує стабільної багатопартійної системи з чіткою поляризацією політичних сил, що забезпечує формування стабільної парламентської більшості після виборів.

Дослідники наголошують, що виборчі системи мають відповідати суспільним та політичним умовам країни. Однак в Україні вибір типу виборчої системи часто визначається чинною владою, яка орієнтується на свої рейтинги, щоб отримати максимальну кількість голосів.

У мажоритарній системі кампанії акцентуються на особистості кандидата, адже виборець голосує саме за конкретну людину, а не за партію. Це зумовлює орієнтацію виборчих технологій на створення бренду політика, який може представлятися як «гарний господар», «добрий сім'янин» або «ефективний керівник». Політики в межах мажоритарної системи часто підкреслюють свою незалежність від партій і будують імідж, відмінний від опонентів. Українські виборці зазвичай критикують чинну владу і покладають надії на нові обличчя в політиці.

У мажоритарних округах також часто застосовується технологія «двійника», коли на вибори реєструється кандидат з тим самим прізвищем, ім'ям, по батькові, посадою і місцем роботи, що і в основного претендента. Іноді проти основного кандидата висуваються відразу три-чотири двійники які мають однакові прізвища [148]. Основна мета даної виборчої технології – відтягнути якомога більше голосів у опонента по виборчій кампанії.

Технологія «двійник» залишається популярною, хоча є складною та фінансово затратною; вона продовжує розповсюджуватися, набираючи нових форм. Одна з ключових проблем мажоритарної системи — перетягування обраних політиків до партій після виборів. Часто партії з низьким рейтингом на національному рівні мотивують самовисуванців, обраних у мажоритарних округах, приєднуватися до них.

У пропорційній системі депутати від певних округів можуть бути особами, які не мають жодного зв'язку з місцевістю та дізнаються про неї лише після виборів. Для українського суспільства однією з головних проблем залишається занепад партійного будівництва та криза політичної свідомості, коли виборці не звикли робити вибір на користь партій. Якщо для європейських виборців, характерно знати статuti, цілі та програми партій, українські виборці знайомі лише з гаслами або особисто з окремими політиками. У середньому українець, який приходить на вибори, знає, окрім лідера, лише кілька людей зі списку партії, за яку планує проголосувати. До 2014 року партії в Україні часто формувалися навколо конкретного політика, а не довкола програмних цілей і ідей.

У межах пропорційної системи виборчі технології зосереджені на формуванні «партійного бренду». Партійний бренд — це інструмент, який дозволяє виділити партію серед інших, використовуючи різноманітні психологічні прийоми, дії та інші методи для створення позитивного сприйняття діяльності партії у свідомості виборців на довгі роки.

Процес створення партійного бренду передбачає виконання ряду послідовних дій:

- розробка назви партії, зокрема ефективної аббревіатури;

- підбір альтернативних варіантів назви для бренду;
- формулювання статуту та програми партії;
- створення слоганів для партії;
- формування публічного іміджу партії;
- створення дизайну символіки партії;
- визначення основних осіб, які презентуватимуть бренд;
- розробка рекламних матеріалів із відповідним дизайном [4].

Окрім важливості створення сильного бренду, не менш значущим є спосіб його подачі: він має бути ясным, лаконічним і максимально зрозумілим. Часто доводиться працювати з брендами, схожі аналоги яких уже втратили актуальність і не викликають емоцій у громадян. На початковому етапі суспільство може реагувати байдуже, що робить формування позитивного іміджу особливо складним завданням, особливо в умовах низького рівня політичної свідомості.

Політична кампанія за своєю суттю нагадує ринок, де «продавці» використовують рекламу для залучення «покупців». Це проявляється у презентації потенційних кандидатів або пропозиції шляхів вирішення суспільно важливих питань, які подаються у вигляді символів, здатних викликати позитивний відгук у виборців.

Для перемоги за пропорційною виборчою системою правляча партія часто використовує технологію адміністративного ресурсу. Наявність або відсутність такого підходу є ключовим показником демократичності України. Хоча поняття «адміністративний ресурс» з'явилося недавно, використання владних важелів однією партією та уникання дискусій з вимогою суворого виконання рішень були поширені ще за радянських часів. Ці командно-адміністративні традиції, хоч і частково змінені, успадкувала й сучасна українська система управління.

Щодо змішаної виборчої системи, варто зазначити, що вона включає технології як мажоритарної, так і пропорційної систем, що, безперечно, робить її більш складною.

Вітчизняний досвід виборів за змішаною системою демонструє її сприятливість для провладних партій. Завдяки зловживанню адміністративним ресурсом у мажоритарних округах вони можуть здобувати більше місць у парламенті, ніж це було б можливим за умов пропорційної системи із закритими партійними списками на загальнодержавному рівні.

Олексій Новіков вказує, що змішана (пропорційно-мажоритарна) система не відповідає сучасним реаліям політичного розвитку України та має суттєві недоліки, які потребують негайного реформування. Він вважає, що перехід до пропорційної виборчої системи здатен усунути багато недоліків змішаної системи та сприяти таким позитивним змінам:

- мінімізація впливу корупційних схем і зниження ймовірності обрання до Верховної Ради України непрофесійних кандидатів;
- підвищення зацікавленості виборців у виборчому процесі та кандидатах;
- зростання конкуренції між політиками всередині партій, що мотивуватиме кожного кандидата активніше працювати над залученням виборців [86].

Очевидно, що мажоритарна, пропорційна та змішана виборча система мають як свої переваги так і недоліки. Спільною проблемою для всіх систем є підкуп голосів та створення так званих «сіток», які дозволяють швидко забезпечити потрібний результат на виборах.

«Сітка» — це метод скуповування голосів через організацію розгалуженої мережі агітаторів, які, використовуючи продукти чи інші «заохочення», переконують якомога більше виборців підтримати потрібного кандидата. Найчастіше до таких сіток залучають пенсіонерів, малозабезпечених виборців та тих, хто вже має досвід продажу свого голосу і готовий повторити це знову [32].

Деякі дослідники переконані, що використання «чорних» (незаконних) і «сірих» (аморальних) виборчих технологій є типовою ознакою так званого «перехідного періоду». Однак із розвитком демократії та формуванням громадянського суспільства такі практики поступово мають зникнути. У

західних демократіях такі технології обмежуються завдяки стійким законодавчим нормам, моральним принципам, спільним правилам електоральної боротьби для влади та опозиції, а також можливості публічно висловлювати альтернативні думки і програми. Нестача цих чинників у сучасній Україні обмежує можливості для демократизації як виборчого процесу, так і політичної системи в цілому. Вибори, що не генерують нових ідей і не сприяють оновленню еліт, перетворюються на суто технологічне змагання.

Вибори останніх років демонструють, що найбільший вплив на перебіг кампаній мають не стільки виборча система, скільки нові тенденції та застосування медіатехнологій. Сьогодні політика відбувається в PR-агентствах, телестудіях і на концертних майданчиках. У кінці XX століття управління і політика розійшлися так само, як розійшлися виробництво і економіка, що призводить до змін у характері політичного режиму, перетворюючи його на масову демократію [148].

Сьогодні політика реалізується в PR-агентствах, телестудіях та на концертних майданчиках. Наприкінці XX століття політика та управління розділилися так само, як і виробництво з економікою, що призвело до змін у політичному режимі, сприяючи масовій демократії. Досвід американських та європейських кампаній у Facebook демонструє, що успіх значною мірою залежить від правильного вибору аудиторії та таргетування відповідних меседжів. Масова реклама у Facebook підвищує впізнаваність політиків у мережі, і часто лайки конвертуються в голоси.

Жодна виборча система не є ідеальною, і жодна модель не здатна повністю відобразити всі інтереси суспільства. Кожна система по-різному відповідає на сучасні виклики, і тому вивчення європейських виборчих практик є важливим для реформування виборчого законодавства України.

Тип виборчої системи визначає хід кампанії і набір технологій, які будуть використані. У мажоритарній системі акцент робиться на особистості кандидата, а також часто застосовуються «двійники», щоб відтягнути голоси конкурентів. Пропорційна система концентрується на популяризації партійного бренду та

створенні «виборчих сіток» для кращих результатів. Змішана система поєднує технології обох підходів, що робить її складнішою і більш фінансово затратною.

Нові технології активно заміщають традиційні методи, як показали результати останніх виборів, де сучасні інструменти перевершили за ефективністю використання адміністративного ресурсу. Медіатизація суспільно-політичного простору змінила формат інституційного спілкування, перебудувала взаємовідносини між виборцями та партіями й значною мірою нейтралізувала вплив самої виборчої системи на передвиборчу боротьбу.

Головне завдання української держави на сучасному етапі — забезпечити суспільну довіру до виборчих результатів, залучаючи громадян та учасників виборчого процесу на всіх етапах, а також підтримати визнання виборів міжнародною спільнотою.

2.2. Основні характеристики політичних технологій під час виборів 2014-2015 років.

Історіографія українських виборів і взагалі, еволюція та розвиток інституту виборів саме в часи незалежності України, характеризується в першу чергу тим, що інструментарій виборчих технологій пройшов важкий шлях, починаючи від примітивного використання адміністративного ресурсу та підкупу виборців, закінчуючи активним використанням різноманітних інформаційних інструментів. На сьогоднішній день Україна отримала значний досвід від своїх західних сусідів у проведенні виборчих кампаній та використанні виборчих технологій. Західні країни, безперечно, досягли значного прогресу та запровадили багато технологічних інновацій у виборчому процесі.

Варто почати з того, що 2014 рік став важливою точкою розвитку і становлення української державності з багатьох причин: крах старої політичної системи та становлення нової, переосмислення та кардинальна зміна геополітичного вектору розвитку, оновлення політичної еліти і найголовніше, переродження громадсько-політичного сектору та консолідація патріотичних

сил. Саме Революція Гідності сприяла та активізувала формуванню нових якісних запитів в суспільстві щодо реформування та розбудові політичної системи України, вдосконаленню державних інституцій та закріпленню принципу верховенства права. Основними запитами стали – реформування правоохоронної та судової системи, звільнення та арешти чиновників усіх рівнів часів президенства Віктора Януковича, реформа освіти, активізація євроінтеграційних процесів, боротьба з корупцією та деолігархізація, реформа освіти.

Аналіз українських виборчих кампаній напередодні позачергових президентських виборів 2014 року дозволяє виділити такі негативні риси використання політичних технологій:

- **Запозичення іноземних технологій:** Це закономірно знижує їх ефективність, оскільки навіть найпростіші та найпримітивніші технології перенесені на національний ґрунт без адаптації до політичних реалій країни.

- **Безпрецедентне втручання адміністративних органів у виборчий процес:** Це проявляється у використанні різних видів адміністративного ресурсу, таких як тиск на виборчі комісії та ЦВК, усунення небажаних кандидатів із виборчих перегонів, їх переслідування, маніпуляції та фальсифікації підрахунку голосів, організація «каруселей», «керованого голосування», підкуп виборців тощо.

- **Широке використання «брудних» технологій:** Це включає неправдиву та образливу рекламу, «чорний» піар.

- **Використання медіа у маніпулятивних цілях:** Телебачення, друковані ЗМІ, електронні ЗМІ та соціальні мережі використовуються для маніпуляцій, що ускладнює стабільну та раціональну участь громадян у політиці. Це проявляється у засиллі політичних дискусійних програм на телебаченні, маніпуляціях з соціологічними опитуваннями та рейтингами, поширенні «комунікаційного шуму», відвертих наклепів, фейкових новин тощо.

Все це свідчить про те, що напередодні позачергових виборів президента України у 2014 році існував чіткий запит не лише на оновлення громадсько-

політичних інституцій, а й на зміну виборчих технологій та проведення виборчих кампаній за прозорими та справедливими правилами.

Можна з упевненістю сказати, що прихід до влади президента Віктора Януковича, майже повністю прибрав можливість проведення чесних та прозорих виборчих кампаній як на загальноукраїнському, так і на місцевому рівнях. Так, наприклад, під час чергових виборів до Верховної Ради України в 2012 році, ЦВК не змогла встановити результати виборів в ряді одномандатних округів через численні фальсифікації [153].

Саме 2014 рік став важливою точкою розвитку не лише інституту виборів в Україні, а й точкою «змін», коли після Революції Гідності стало зрозуміло, що стара авторитарна система не може далі функціонувати і потребує оновлення на всіх рівнях влади.

22 лютого 2014 року Віктор Янукович самоусунувся з поста президента України. Про це стало відомо з офіційної заяви генерального прокурора України Олега Махніцького, який повідомив, що Віктора Януковича оголошено у розшук за підозрою у масових вбивствах людей з обтяжливими обставинами [160]. Саме з цього моменту в історіографії України настає новий важливий момент: стара система розвалена і не може функціонувати, а нова система ще не почала процес формування та становлення.

У той самий день, 22 лютого, на засіданні Верховної Ради України було призначено проведення позачергових виборів Президента України на 25 травня 2014 року [160]. Пізніше про це повідомила Центральна виборча комісія на своєму офіційному сайті [169]. Загалом на проведення президентської компанії Верховна Рада України виділила 1 млрд 174 млн 800 тисяч гривень з державного бюджету. На передвиборчу агітацію, таку як, агітаційний роздатковий матеріал, плакати та телебачення, було виділено 6 млн 456 960 грн [122].

Вносились суттєві зміни в нормативну виборчу базу. Так, в період з лютого по травень 2014 року на засіданнях Верховної Ради України було прийнято шість законопроектів, які внесли зміни до Закону України «Про вибори Президента України». Зміни стосувались зменшення мінімальної допустимої кількості

дільничних виборчих комісій та вирішувалась проблема їх не доукомплектування, через гострий брак людей, які були готові працювати членами комісій. Законодавчі зміни також стосувались модифікації обмежень щодо ведення передвиборчої агітації та було розроблено новий порядок організації та проведення телевізійних дебатів між кандидатами [122]. У той самий час, через проведення антитерористичної операції та складної соціально-політичної ситуації в східних областях, були прийняті окремі законодавчі акти, які посилювали міри безпеки під час виборів.

Говорячи про інструментарій виборчих технологій, які використовувались кандидатами під час кампанії, варто зазначити, що, за даними громадських організацій, частіше за все використовували рекламу на загальнонаціональних та регіональних ЗМІ (до неї входили різні публікації, виступи, передачі тощо), також використовувались агітація на вулицях, яку зазвичай проводили за допомогою палаток і дуже рідко проводились зустрічі кандидатів з виборцями. Використання «чорних» технологій, таких як прямий або непрямий підкуп виборців помічений майже не був, а технології використання адміністративного ресурсу або підтримка з боку представників діючої влади, взагалі не була помічена [53].

Саме відсутність впливу на вибори з боку представників уряду, стала однією з візитівок цієї кампанії. Для багатьох тоді і сьогодні, виборча кампанія 2014 року стала відправною точкою на шляху вільних, прозорих та демократичних виборів, після певної стагнації 2010-2013 років. Враховуючи складну соціально-політичну ситуацію в країні в той час, виборча кампанія почалась дуже повільно, частина кандидатів спочатку не проводили жодної агітації і лише наприкінці березня виборча агітація була представлена на всіх зовнішніх носіях. Більшість кандидатів в квітні місяці проводили візити по регіонах [53]. Тобто, можна виокремити, що через соціально-політичну ситуацію в країні, виборча кампанія представниками різних штабів дуже часто проводилась хаотично та неорганізовано.

«Мир, стабільність та мілітаризація» стали основними меседжами основних кандидатів на посаду Президента України [104]. Більшість кандидатів намагались активно використовувати патріотичну повістку дня в суспільстві, яка консолідувала Україну після подій на Майдані. Саме тому, наприклад, Петро Порошенко основним гаслом виборчої кампанії обрав «жити по-новому» [25]. Суть ідеї полягала в безальтернативності обрання кандидата та позиціонування його, як нового політика, який не тільки зможе вирішити усі внутрішні соціально-політичні проблеми, говорячи про проблеми на сході країни, а й кардинально змінити вектор розвитку країни та вивести Україну на принципово новий рівень розвитку.

Проводячи свою передвиборчу кампанію, Петро Порошенко, як далеко не нова людина в українській політиці, намагався не вступати в пряму конфронтацію з опонентами, не використовувати «чорний піар» і зосереджував увагу на важливості оновлення політичної кон'юнктури. Саме через наголошення важливості приходу до влади, Петро Порошенко відмовився від участі в дебатах з Юлією Тимошенко [34], через те, що його можуть спробувати втягнути в дискусію про його давнє політичне минуле і таким чином спробувати дискредитувати його.

У той самий час, Юлія Тимошенко так само проводила свою передвиборчу кампанію навколо гасла «захистимо Україну», яке було на всіх білбордах країни [104]. Як зазначає ОПОРА, на початку передвиборчої кампанії Юлія Тимошенко закликала відмовитись від використання будь-якої політичної агітації, однак, пізніше, сама почала використовувати «таємну агітацію». Ще до реєстрації себе як кандидата в ЦВК, почали з'являтися білборди без вихідної інформації, однак, прямо натякаючи на підтримку Юлії Тимошенко, як кандидата в президенти України [53].

Також виборча кампанія 2014 року була втричі дешевше за попередні вибори 2010 року, які обійшлися кандидатам більше ніж в 1,5 млрд грн [15]. Виборча кампанія в президенти України 2014 року обійшлась кандидатам в 373,8 млн грн. Найбільше на виборчу кампанію витратив Петро Порошенко – 96,4 млн

грн, тоді як, Сергій Тігіпко та Юлія Тимошенко витратили 75,5 млн грн та 67,5 млн грн відповідно [114]. Виборчий фонд кандидатів зазвичай складався з власних коштів і частково фінансувався за рахунок політичних партій, які підтримували або висували кандидата.

25 травня 2014 року, паралельно з президентською кампанією пройшли також позачергові місцеві вибори в 270 територіальних громадах [82]. Так, наприклад, 25 травня 2014 року було обрано Віталія Кличка Київським міським головою та призначено головою Київської міської державної адміністрації [124].

За даними ОПОРИ та Комітету виборців України, ситуація з порушеннями на виборах кардинально відрізнялась від виборів 2010, або 2014 років. Так, за даними спостерігачів, найбільше порушень було виявлено в питанні проведення виборчої агітації та розміщення на неї вихідної інформації (інформація про замовника, тираж і т. п.), а також були виявлені поодинокі факти підкупа виборців, вкиди бюлетенів та спроби проведення «виборчих каруселей» (коли одна і та сама людина голосує під різним іменами). Були також факти блокування доступу до виборчих діляниць силовим шляхом [16].

29 травня 2014 року Центральна виборча комісія оголосила попередні результати на основі даних електронних протоколів, відповідно до яких Петро Порошенко набрав 54,7% [103]. Це означало, що вибори пройшли в один тур і другий не потрібен, так як Юлія Тимошенко набрала лише 12,82% голосів і посіла друге місце [103].

Тобто, президентська кампанія 2014 року в першу чергу визначалась колосально меншою кількістю порушень під час як передвиборчої кампанії, так і власно дня проведення виборів. Також цікавим був той факт, що майже усі кандидати в президенти працювали з однаковими гаслами та наративами, що дуже часто призводило до дублювання заяв та політичних програм. Результат виборів часто був зумовлений активністю окремих кандидатів в різні періоди Революції Гідності, що в умовах згуртованості та росту патріотично налаштованого населення зробило свою справу та додало додаткових політичних балів.

Одразу після проведення президентської кампанії було оголошено проведення позачергових парламентських виборів, що відбулись 26 жовтня 2014 року. Позачергові парламентські вибори 2014 року в першу чергу відзначились появою нових політичних сил, а також значною кількістю старих політиків з новими політичним брендами.

На політичній арені з'явилась «Українська радикальна політична партія» Олега Ляшка, «Громадська позиція» Анатолія Гриценка, «Сильна Україна» на чолі з Сергієм Тігіпко та «Народний фронт» яку очолив Арсеній Яценюк [17]. Політичний ребрендинг провела Юлія Тимошенко, яка включила велику кількість громадських діячів та волонтерів до своєї політичної партії «Батьківщина», що на її думку повинно було збільшити рівень підтримки серед населення. Так, наприклад, партійний список від «Батьківщини» на виборах очолила Надія Савченко [17].

Окремо варто зауважити, про створення партій-блоків на виборах, до складу яких увійшли представники різних ідеологічно споріднених партій. Так, наприклад, було створено «Блок Петра Порошенка» (БПП), до складу якого увійшли представники політичної партії «УДАР», а сам Віталій Кличко неодноразово заявляв про підтримку БПП [17]. Ребрендинг провели і представники колишніх проросійських сил та члени «Партії регіонів», які створили «Опозиційний блок». Таким чином колишні члени «Партії регіонів» хотіли консолідувати свій електорат під новим брендом [17].

Виборча кампанія, як і попередня президентська почалась дуже в'яло та не дуже динамічною. Абсолютно усі політичні партії розгорнули «імітаційні» виборчі кампанії, коли процес агітації та розповсюдження агітаційного матеріалу розпочинається ще до моменту реєстрації в ЦВК.

Партія «Батьківщина» була найбільш активною в застосуванні різноманітних методів агітації та розповсюдженні агітаційних матеріалів. Партія використовувала поєднання зовнішньої, медійної та вуличної агітації. Так, наприклад, деяка реклама партії, включаючи білборди, з'явилась ще на початку вересня, тобто до початку офіційної реєстрації партії ЦВК. Через це агітаційні

матеріали не містили необхідної довідкової інформації. До кінця вересня партія встановила агітаційні намети в усіх районах Вінниці та по всій області, а Юлія Тимошенко відвідала Вінниччину.

Після початку виборчої кампанії представники різних громадських організацій та об'єднань відзначили збільшення кількості порушень під час агітації. Зокрема, процес висування кандидатів не був прозорим. Кандидатів у депутати в одномандатних округах висували під час партійних з'їздів та зборів, але значна частина цього процесу залишалася закритою для громадськості, оскільки висування проводилося централізовано.

Зареєстровані політичні партії та кандидати продовжують використовувати зовнішню рекламу без зазначення вихідних даних, що є порушенням Закону про вибори. Відсутність таких даних може свідчити про те, що реклама не фінансується з виборчих фондів, що є поширеним порушенням. Зокрема, це стосується зовнішньої реклами таких політичних партій, як ВО «Батьківщина», «Блок Петра Порошенка», ВО «Свобода», «Опозиційний блок» та «Радикальна партія Олега Ляшка» у Сумській області [97].

На Тернопільщині, один з кандидатів займався непрямим підкупом виборців, за допомогою наданням різного роду соціальної допомоги. Так, було створено благодійний фонд, який займався наданням різного роду допомоги вразливим верствам населення. Після надання допомоги людям казали про важливість підтримки кандидата, який власне і займається організацією допомоги [92]. На Луганщині були приклади непрямого підкупу виборців за допомогою організації безкоштовного перевезення людей в населеному пункті. На автобусі було розміщено ім'я кандидата [83].

Були непоодинокі випадки використання адміністративного ресурсу (агітація в школах, або лікарнях) та залучення підтримки з боку владних структур (органів місцевого самоврядування) для збільшення рівня підтримки. Так, Андрій Деркач, кандидат в народні депутати на Сумщині, під час зустрічей з виборцями постійно був у супроводі чиновників, які агітували за підтримку кандидата [145].

Не обійшла цю виборчу кампанію і технологія застосування двійників, що для відтягування голосів реєструється кандидат з таким самим прізвищем та ім'ям. Це робиться для зменшення рівня підтримки виборцями того чи іншого кандидата, за допомогою перетягування його голосів двійникам. На виборах у представника партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», депутата Смілянської обласної ради та голови фракції «Батьківщина» в обласній раді Віктора Івановича Лисенка з'явився конкурент. Центральна виборча комісія зареєструвала кандидатом у народні депутати України безпартійного Сергія Володимировича Лисенка, адвоката з Хулхова, який проживає в Броварах Київської області [144].

Як вже зазначалось вище, парламентські вибори 2014 року відзначились значною кількістю порушень як у день виборів, так і під час проведення передвиборчої агітації. Кандидати в народні депутати намагались використовувати увесь спектр виборчих технологій, починаючи від реєстрації двійників, закінчуючи прямим підкупом виборців.

Загалом, на вибори народних депутатів України, що відбулись 26 жовтня 2014 року, представниками всіх партій було витрачено 674 470 350 гривень, згідно даних Центральної виборчої комісії [99].

За результатами виборів до складу Верховної Ради України увійшли представники п'яти нових політичних сил: Блок Петра Порошенка, Народний фронт, Об'єднання «Самопоміч» та Опозиційний блок. Також до складу Верховної Ради України було обрано по одному представнику від нових політичних сил – «Сильна Україна», «Заступ», «Воля» та «Правий сектор» [161].

Завершив цикл виборчих кампаній 2014-2015 років місцеві вибори, які відбулись через рік після парламентських та пройшли 25 жовтня 2015 року.

У межах цієї виборчої кампанії варто звернути увагу на важливі законодавчі зміни. Згідно із Законом України «Про місцеві вибори», прийнятим 14 липня 2015 року, вибори міських голів у містах із кількістю виборців 90 тисяч і більше проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості. У менших містах, а також на виборах старост, сільських та селищних голів,

депутатів сільських і селищних рад застосовується мажоритарна система відносної більшості. Вибори депутатів Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських і районних у містах рад проходять за пропорційною виборчою системою в багатомандатному окрузі. Кандидати висувуються за списками місцевих осередків політичних партій із закріпленням окремих кандидатів у територіальних округах.

Голосування відбулося в цілому в мирній обстановці, без серйозних порушень або ексцесів. Порушення, виявлені спостерігачами в день голосування, не були організованими або спланованими і не мали суттєвого впливу на результати голосування.

За результатами місцевих виборів, до складу органів місцевого самоврядування увійшли представники як загальноукраїнських партій, так і регіональних.

Підводячи підсумки, щодо особливостей проведення виборчих кампаній в період з 2014 по 2015 роки, варто зауважити, що на відміну від усіх попередніх виборчих циклів, цей відрізняється активним залученням представників різним громадських, урядових та неурядових організацій, які контролювали як усю передвиборчу кампанію, законність агітування і сам день виборів – акт голосування та підрахунок голосів.

2.3. Особливості проведення виборчих кампаній після 2019 року.

Активний розвиток інформаційних технологій, зростання ролі соціальних мереж та процеси глобалізації в світі призвели до того, що інформаційні технології у будь-яких проявах стали невід'ємною частиною в тому числі виборчих процесів. Ще в 2008 році, під час президентських виборів в Сполучених Штатах Америки, кандидат від демократичної партії Барак Обама, разом зі своїм передвиборчим штабом, активно використовували соціальні мережі як дійсно ефективний спосіб ведення агітації.

Пізніше, стало зрозуміло, що в умовах, коли велика частина людей щодня користуються соціальними мережами, читають новини на різних інформаційних майданчиках, неможливо не використовувати соціальні мережі як спосіб агітації та комунікації з виборцями. Це було зрозуміло і для українських політтехнологів напередодні президентських виборів 2019 року.

26 листопада 2018 року Верховна Рада України проголосувала за постанову про призначення чергових виборів Президента України 31 березня 2019 року [126]. Виборча кампанія стартувала 31 грудня 2018 року, але вже з серпня місяця цього ж року кілька політичних гравців розпочали масштабні публічні заходи з ознаками передвиборчої агітації. Ці заходи супроводжувалися активною діяльністю політичних лідерів, які є потенційними учасниками виборів, значними фінансовими витратами на зовнішню та медійну рекламу, а також створенням передвиборчих організаційних структур у регіонах. В період з 26 листопада по 26 грудня 2018 року на території країни було запроваджено режим воєнного стану, [121], однак це жодним чином не перешкоджало масштабному розвитку першої виборчої активності.

Нормальною та традиційною для українських виборів, стала практика почати агітацію ще до початку офіційною виборчої кампанії. Для президентської кампанії 2018-2019 років, це також не стало виключенням. Усі основні кандидати в президенти починали свої кампанії значно раніше, ніж офіційно реєструвалися, що давало їм можливість заздалегідь привернути увагу виборців, мобілізувати місцеві еліти та уникнути обов'язкового декларування витрат на передвиборчу діяльність. Це створювало нерівні умови для тих кандидатів, які лише після офіційної реєстрації починали збирати кошти на свою кампанію, що суперечить демократичному принципу рівності кандидатів. Основна проблема сучасних кампаній полягає в тому, що першочергово на якість виборчих кампаній впливають масштабні витрати від імені кандидатів або його команди, які проводяться не з офіційних рахунків фінансування.

Першими хто почав проводити масштабні виборчі кампанії стали Олег Ляшко, Юлія Тимошенко, Петро Порошенко та Андрій Садовий, які почали

проводити різного роду активні передвиборчі заходи ще до офіційного старту президентської кампанії [5]. Вони зазвичай проводили різні публічні заходи, розповсюджували зовнішню та медійну рекламу, охоплюючи багато регіонів України. Інші кандидати, такі як Сергій Тарута, Анатолій Гриценко та Олександр Шевченко також проводили передвиборчі кампанії, хоч і менш масштабні. Деякі кандидати зосереджували свої зусилля на певних регіонах або областях, як-от Олександр Вілкул, або часто відвідували сільську місцевість, як Олег Тягнибок (до реєстрації кандидатом Руслана Кошулинського), Роман Безсмертний та Валентин Наливайченко [5]. Публічна діяльність інших кандидатів, таких як Вадим Рабінович, Євген Мураєв та Вадим Новинський, була менш помітною. Інформація про їх діяльність майже відсутня.

Також слід зазначити, що частина кандидатів, таких як Вадим Рабінович, Євген Мураєв, Олександр Вілкул та деякі інші, розуміли що їх шанси на перемогу в президентській кампанії не надто великі, але є великі шанси пройти до парламенту. Саме тому, для них президентська кампанія була скоріш підготовчим етапом до наступних виборів, так як можна було підняти рівень пізнаваності за допомогою цієї кампанії і трохи активізувати їх електорат [46].

Хоча агітаційні заходи відбувалися в усіх регіонах України, більшість попередніх заходів кандидатів у президенти були зосереджені в обласних центрах, тоді як у менших містах публічних заходів було значно менше. Найактивніша попередня агітація за кандидатів у президенти відбувалася в Києві, тоді як у Закарпатській, Черкаській, Чернівецькій, Полтавській та Житомирській областях вона була менш помітною. Водночас, депутати, обрані у великих округах, проводили паралельні кампанії напередодні президентських і парламентських виборів, дедалі частіше відвідуючи місцеві райони та організовуючи публічні заходи [5].

Говорячи про інструменти виборчої агітації, то зовнішня реклама була представлена білбордами та оголошення на стовпах, стали основним видом агітації, яку цілодобово розклеювали агітатори різних штабів. Паралельно представники усіх політсил використовували політичну рекламу в друкованих,

електронних та телевізійних ЗМІ. Польова агітація та розповсюдження друкованих матеріалів, навпаки, були нерегулярними та часто спонтанними, зазвичай пов'язаними з короткостроковими візитами потенційних кандидатів до населених пунктів. За даними спостерігачів ОПОРИ, до кінця грудня 2018 року принаймні 20 потенційних кандидатів використовували різні форми агітації, мобілізували партійні структури, залучили значні кошти та розгорнули масштабні кампанії [50]. Більшість з них проводили попередню агітацію, що тривала понад три місяці поза межами офіційного періоду, коли виборчі кампанії регулюються законодавством. Юлія Тимошенко, Петро Порошенко та Олег Ляшко вели найбільш інтенсивні та тривалі передвиборчі кампанії, активно використовуючи різні форми політичної реклами та особисту публічну активність у регіонах [50].

Передвиборча діяльність команди Юлії Тимошенко була однією з наймасштабніших. До її агітаційних заходів залучалися численні відомі особи, а також організовувалися масові концерти. Спостерігачі ОПОРИ фіксували присутність таких відомих осіб, як Олександр Пономарьов, Леонід Кравчук, Павло Зібров, Іван Крулько, Анастасія Приходько, Олександра Кужель, Володимир Яворівський та Борис Тарасюк [168]. Друковані рекламні матеріали Тимошенко містили меседжі, такі як «Зниження ціни на газ у 2 рази — це реально! Новий курс України» та «Новий курс України. Нова соціальна доктрина», «Юлія Тимошенко 2019». Юлія Тимошенко під кінець виборчої кампанії двічі змінювала візуальну політичну рекламу: спочатку з гаслом «Новий курс України. Зміни, на які всі чекають! Юлія Тимошенко 2019», потім — «Україна обирає зміни! Юлія Тимошенко» з новим зображенням кандидатки [180]. Партійні газети «Вечірні вісті» і «У кожную скриньку» використовувалися для агітації та антиагітації щодо конкурентів.

Якщо говорити щодо основних гасел, навколо яких кандидати будували свої виборчі кампанії, то для Юлії Тимошенко — це були «Новий курс України - нові можливості для кожного», «Майбутнє України в ЄС, безпека України в НАТО», «Новий економічний курс», «Народна Конституція», в той самий час

коли Петро Порошенко акцентує увагу на так званому гаслі «Армавір» або «Армія, мова віра» [106].

Говорячи про активність кандидатів на радіо, телебаченні та в друкованих ЗМІ, то найактивніше такими інструментами користувався Петро Порошенко, а ще Юлія Тимошенко та Олег Ляшко. Сергій Тарта та Вадим Рабінович активно використовували саме друковані ЗМІ для агітації [50]. Так, за даними ОПОРИ, під час виборчої кампанії 2019 року в місцевих ЗМІ часто з'являлася брудна агітація проти потенційних кандидатів, зокрема Володимира Зеленського та Юлії Тимошенко. На ранніх етапах виборчої кампанії було виявлено значну кількість політичної реклами в друкованих ЗМІ, опублікованої без належного маркування, що може вважатися порушенням як журналістських стандартів, так і Закону «Про рекламу» [50].

На початку березня, за декілька тижні до дня виборів, Петро Порошенко активно використовував партійні намети Блоку Петра Порошенка, де роздавали агітаційні матеріали, такі як паспорти громадянина України та повітряні кульки з написом «Ми йдемо своїм шляхом. Петро Порошенко». Також проводилася кампанія «від дверей до дверей», коли волонтери Громадської організації «Солідарність» робили по квартирний обхід виборців, які колись заповнили анкети, щоб нагадати їм про важливість прийти на виборчу дільницю та проголосувати 31 березня за Петра Порошенка [157].

Окремо варто зауважити і розкрити особливості проведення виборчої кампанії Володимиром Зеленським. Команда Володимира Зеленського так само активно проводила виборчу кампанія, однак, в порівнянні з його опонентами, він не проводив жодних агітаційних заходів на вулиці, не були встановлені палатки з розповсюдження агітаційного матеріалу, на стовпах не вішали жодного матеріалу.

Варто зауважити, що основний бренд якій будувався командою його політтехнологів, це було створення іміджу людини яка прийшла в політики з народу і для служіння народу. Саме тому, одним з основних його гасел стало

«слуга народу». Окремо варто зауважити, що саме цей бренд будувався не протягом виборчої кампанії і навіть не за пів року до неї, а набагато раніше.

У 2015 році було знято комедійний телесеріал «Слуга народу» де розповідається про звичайного вчителя в школі, якого втомили проблеми в державі і він вирішив балотуватись на посаду президента України, для того щоб вирішити ці проблеми [138]. Головну роль в серіалі зіграв сам Володимир Зеленський. Частково, успіх кампанії Володимира Зеленського пояснюється створення за допомогою серіалу медійного-бренду «людини з народу і для народу», якій потім активно використовували під час передвиборчої кампанії [140].

Рейтинг серіалу ще до виборів був великим, а саме серіал був достатньо популярним серед народу. Саме тому, коли почалась активна фаза виборчої кампанії, в пересічних громадян вже був сформований в голові образ Володимира Зеленського як медійного героя телесеріалу, який так само як і в серіалі може зробити країну краще.

Але серіал був не єдиним успішним елементом виборчої кампанії. Важливу роль ще відіграла участь кандидата у гастрольному турне студії «Квартал 95» на загальнонаціональному каналі. Саме на цьому каналі Зеленський оголосив про свій намір взяти участь у виборах у перший день виборчого процесу. Так, наприклад телеканал «1+1» не дивлячись на те що традиційно усі телеканали показують спочатку привітання діючого президента України, спочатку показав привітання Зеленського до Нового року в традиційний час [156]. Звернення Петра Порошенка було показане вже після опівночі. Агітаційні матеріали Зеленського супроводжувалися гаслами: «Зробимо їх разом», «Весна покаже, хто де крав», «Весна прийде — саджати будемо» і «Все буде Зе!шибісь!». У березні вони змінилися на нові: «Ні обіцянок, ні пробачень. Зе!Президент — слуга народу» і «Здай корупціонера — отримай 10%. Зе!Президент — слуга народу» [5].

31 березня 2019 року пройшов перший тур президентських виборів в результаті яких, жоден з кандидатів не набрав більшість голосів. За даними

Центральної виборчої комісії, Володимир Зеленський та Петро Порошенко з результатами 30,24% та 15,95% відповідно вийшли у другий тур [172]. Другий тур виборів було призначено на 21 квітня 2019 року [12].

Виборча кампанія під час другого туру запам'яталась усім двома основними моментами – величезна кількість «брудної агітації» та дебати на стадіоні.

Агітаційна кампанія перед другим туром виборів була короткою, але дуже напруженою, хоча кандидати обмежили свої комунікаційні засоби з виборцями. Володимир Зеленський і Петро Порошенко провели небагато прямих візитів до регіонів, зосередившись натомість на просуванні в медіа та інтернет-рекламі. «Брудна» та негативна агітація проти кандидатів перед другим туром стала серйозним викликом для дотримання демократичних стандартів виборів. Кампанії «чорного піару» були анонімними або організованими третіми сторонами [133].

За даними ОПОРИ, під час другого туру передвиборчої агітації, регіональні штаби виборчої команди Петра Порошенка розповсюджували друковану агітаційну продукцію, наприклад, газети, через мережу агітаторів. У період перед другим туром виборів зміст політичної реклами зазнав значних змін: з'явилися нові слогани, а також активно використовувалися методи прихованої агітації. Наприклад, встановлювалися білборди без зазначення вихідних даних із зображенням, схожим на Петра Порошенка, та написом «Кінець», оформленим у стилістиці його виборчої кампанії. Також поширювалися друковані матеріали та публікації, що мали ознаки «чорного піару» проти Володимира Зеленського, особливо на регіональному рівні [50].

Передвиборча команда Петра Порошенка розміщувала білборди з його зображенням, а подекуди й з фотографією Володимира Путіна, та слоганом «21 квітня — вирішальний вибір» [151]. Інший варіант реклами містив слоган «Головне — не втратити країну», агітаційні матеріали з написом «Думай» також активно розповсюджувалися [151]. Зі свого боку, команда Володимира Зеленського у фінальний місяць виборчої кампанії розміщувала по різних

регіонах України сітілайти з новими гаслами: «Кінець епохи брехні», «Кінець епохи жадібності» та «Кінець епохи бідності» [151].

Ввечері 19 квітня 2019 року на стадіоні НСК Олімпійський відбулись дебати між кандидатами в президенти Володимиром Зеленським та Петром Порошенко [130]. Це не був класичним форматом теледебатів, який був притаманний попереднім кампаніям. Скоріше це було схоже на емоційний виступ кандидатів де вони повторювали основні гасла своєї виборчої кампанії. Обидва кандидата в досить емоційній та конфронтаційній риториці обмінялись критикою в бік один одного і звертались до аудиторії.

За результатами голосування в другому турі переміг Володимир Зеленський з результатом 73,22%, що стало найбільшим результатом серед усіх президентів України [162].

Вже в липні 2019 року відбулись позачергові вибори у Верховну Раду України. П'ять політичних партій подолали 5 % бар'єр та отримали місця у парламенті. За результатами виборів найбільшу кількість місць в парламенті отримала партія Слуга Народу.

Перш за все, варто окремо поговорити про феномен успіху партії Слуга Народу під час парламентських перегонів. Під час президентської виборчої кампанії у 2019 році вже з активною політичною позицією на політичній арені з'явилась партія «Слуга народу» від якої фактично балотувався нинішній президент В. Зеленський. Після перемоги на президентських виборах В. Зеленський указом розпустив парламент 8 скликання та оголосив про позачергові вибори у ВРУ [119]. Вдало застосовані виборчі технології дозволили отримати небувалий результат на парламентських виборах за всю історію незалежної України. Партія отримала 254 місця у парламенті [11]. Звичайно, найцікавіші деталі відкриваються після завершення виборчого процесу, коли штаби політичних партій аналізуються свої дії і відкривають деякі технології, які застосовували під час виборчої кампанії.

Отримавши перемогу на президентських виборах електорату достатньо було ототожнювати партію «Слуга народу» та особистість президента. Таким

чином технології вже почали працювати без особливих зусиль. Але щоб отримати максимальну підтримку електорату, вже як президент Зеленський мав багато преференцій. Наприклад, відсутність досвіду було перевагою, адже це у політиці дорівнювало відсутності негативного рейтингу, який на той момент мали більшість політиків [147]. Зрозуміло, що президент за перші три місяці не може втратити рейтинг через те, що це дуже короткий період. Тому проведення позачергових виборів у найкоротший час після виборів було гарним стратегічним рішенням, зважаючи на те, що різке падіння рейтингу президента почало спостерігатись через півроку [79]. Ще одне позитивне підкріплення образу лідера було те, що на фоні «старих» обличь Зеленський був уособленням чогось «нового». Пізнаванність з підкріпленням позитивних емоцій – ще одна із причин успіху [174]. Отже, образ президента працював на рейтинг партії без зайвих зусиль, що було однією із причин вдалого результату на парламентських виборах.

Виборча кампанія була побудована навколо головного меседжу – потрібно перемогти «їх» ще раз. У даному випадку «вони» – старі бюрократичні політики, а «ми» – народ. Наприклад, технологічно було змінено посил з часів президентських виборів «зробимо їх разом» на «зробимо їх ще раз» [43]. Цей маніпулятивний слоган ніби запалює маси і змушує мобілізуватися ще раз. Адже у виборця ясніє думка після того, як у президента буде більшість у парламенті, він зможе ефективно впроваджувати закони, які допоможуть розвивати країну. Технологія спрацьовує завдяки емоційному посилю, який засідає у душу виборця.

Виборчі обіцянки партій зазвичай базуються на проблемах. «Слово і діло» зробили список обіцянок, які базуються на програмі «слуг». Серед них партія «Слуга народу» обіцяє підвищити рівень життя, децентралізувати та демонополізувати оборонні держзакупівлі, провести судову реформу, економічну реформу і загалом реформувати проблемні галузі [139]. Тобто партія обіцяє усунути усі проблеми, якщо виборець проголосує за них.

Але найважливішою виборчою технологією, яку штаб визнає як переможну, була мережа «комісарів» по всій Україні [175]. У матеріалах

Громадського після виборів з'явилася інформація про секретне застосування виборчих технологій партією «Слуга народу». О. Корнієнко голова штабу партії розповів в інтерв'ю Громадському про мережу: *«У нас є мережа технологів-консультантів. Це така напівсекретна історія. Ніхто не знає, хто вони. Ми не можемо їх «світити»»* [175].

30 «волонтерів» допомагали в областях здобути перемогу у 65% мажоритарних округів [175]. І як ми можемо зрозуміти – їм це вдалося. Ця неформальна мережа була спрямована на надання консультацій кандидатам на округах. Консультації надавали усім депутатам від партії «Слуга Народу» і вони мали на меті допомогти кандидату виграти. Наприклад, консультували щодо спілкування з виборцями, вирішення нагальних проблем, допомагали з зустрічами зі ЗМІ. Це доволі клопітка робота і організувати всеукраїнську мережу здавалося неможливим завданням, але партія не помилилась застосувавши нові технології.

Отже, комбінування декількох технологій допомогло отримати перемогу на виборах. Але при застосуванні декількох ресурсів важко визначити що саме зіграло вирішальну роль. Авторитет президента, мережа технологів-консультантів чи гра на емоціях. Мабуть, що це було вдале поєднання технік, які показали свою ефективність на парламентських виборах і були переможними у партійній гонитві.

Аналізуючи особливості виборчої кампанії до Верховної Ради України 2019 року та застосовані виборчі технології, можна відзначити, що популярними залишалися технології «двійників», використання адміністративного ресурсу та створення «сіток». Це були найбільш поширені технологічні прийоми, використані політиками під час цих виборів.

Технологія «двійник» передбачає висування кандидата з прізвищем, ім'ям та іншими даними, схожими на дані основного кандидата, проти якого і висувається «двійник». Іноді основному кандидату протистоять одразу кілька таких «двійників». У науковій літературі серед характерних ознак кандидата-двійника виділяють схожі прізвище, ім'я або ім'я по батькові; кандидат часто

самовисуванець, а в алфавітному списку його ім'я може розташовуватися перед основним кандидатом. Хоча технологія «двійник» вимагає значних витрат і не завжди є ефективною, вона стає все більш складною і різноманітною.

На парламентських виборах 2019 року стало важливим не тільки прізвище кандидата, але й назва політичної партії, яку він представляє. Це призвело до появи нового типу «двійників», які копіюють не прізвище кандидата, а назву політичної партії, реєструючи схожу юридичну особу (наприклад, громадську чи благодійну організацію, приватне підприємство або ТОВ) і заявляючи себе її керівником чи співробітником. Такий прийом умовно називають технологією «організація-двійник».

Наприклад, у виборчому окрузі №37 (м. Кривий Ріг) було зареєстровано п'ять незалежних кандидатів-самовисуванців, які використовували назви, подібні до бренду «Слуга народу». Вони представляли себе як учасники різних організацій, зокрема таких, як Громадський рух «Слуга Народу», ГО «Громадський рух «Слуга Народу», ПП «ЗЕ! Слуга Народу», ГО «Слуга для народу» та приватне підприємство «ЗЕ! Слуга народа». У цілому, у 55 одномандатних округах понад 90 самовисуванців реєструвалися під назвами, що асоціювалися з «Слугою народу» або, меншою мірою, з «Голосом». У відповідь на ці дії поліція розпочала 34 кримінальні провадження через незаконне використання брендів політичних партій [165].

Технологія «двійників» полягає у висуванні та реєстрації на виборах кандидата, чий особисті дані — ім'я, прізвище, посада, місце роботи тощо — майже повністю збігаються з інформацією про іншого кандидата, проти якого спрямована ця технологія. Основна мета такого підходу — маніпулювання пам'яттю та підсвідомістю виборців, які часто навіть не усвідомлюють, що їхні дії використовуються для досягнення сумнівних цілей. Пік популярності цієї технології припав на парламентські вибори в Україні у 2019 році, коли справжні кандидати від партії «Слуга народу», які проводили активну агітаційну роботу, губилися на фоні кандидатів-двійників.

Ще однією широко використовуваною технологією, яка застосовувалася не лише у 2019 році, але й протягом всієї історії незалежної України, є використання адміністративного ресурсу.

У демократичній системі виборчий процес має бути вільним від незаконного адміністративного тиску, а застосування адміністративного ресурсу як технології вважається неприпустимим. Його використання є одним із ключових індикаторів рівня демократичності країни. Незважаючи на те, що поняття «адміністративний ресурс» з'явилося відносно недавно, практика концентрації владних важелів в одних руках та примусового виконання рішень, що не підлягають обговоренню, була добре відома ще за часів СРСР. Ці командно-адміністративні принципи у модифікованому вигляді успадкувала й сучасна система управління в Україні.

На думку М. В. Афанасьєвої, адміністративний ресурс має як позитивні, так і негативні аспекти. Позитивною стороною є законне використання посадовими особами своїх повноважень у межах закону. Негативна сторона полягає у зловживаннях, які межують із порушенням норм Закону України «Про державну службу» та Закону України «Про запобігання корупції» [65].

Варто зауважити, що у західній виборчій практиці та теорії таке поняття, як «адміністративний ресурс», відсутнє, його аналог називають чітко – «механізм втручання у виборчий процес». Тобто, використання адміністративного ресурсу є практикою, яка притаманна виключно для авторитарних режимів або країн пострадянського блоку.

Наприклад, під час позачергових виборів народних депутатів України 2019 року Житомирський міський голова С. Сухомлин, Віце-прем'єр-міністр Г. Зубко узяли участь у відеозверненні на підтримку кандидата в окрузі №62 [165].

Західна виборча практика та теорія не використовують термін «адміністративний ресурс», натомість застосовується поняття «механізм втручання у виборчий процес». Це вказує на те, що використання

адміністративного ресурсу є характерною ознакою авторитарних режимів або пострадянських держав.

Наприклад, під час позачергових виборів до Верховної Ради України 2019 року Житомирський міський голова С. Сухомлин та Віце-прем'єр-міністр Г. Зубко виступили у відеозверненні, підтримуючи кандидата в окрузі №62.

Однією з найпоширеніших технологій серед українських політиків залишаються підкуп голосів та створення так званих «сіток». Цей метод дозволяє швидко забезпечити необхідний результат на виборах. «Сітка» передбачає організацію мережі агітаторів, які переконують виборців голосувати за конкретного кандидата, використовуючи «стимули», такі як продукти харчування (наприклад, гречка). Таку мережу можна створити з нуля або придбати вже готову. Її формують на основі телефонних баз, даних Пенсійного фонду або через різні акції, такі як укладання договорів про соціальну допомогу чи реєстрацію на зустрічах із виборцями. Основу такої «сітки» зазвичай складають пенсіонери, малозабезпечені виборці та ті, хто раніше вже продавав свої голоси.

Деякі експерти вважають, що використання незаконних («чорних») та аморальних («сірих») виборчих технологій є тимчасовим явищем, характерним для перехідного періоду. Вони прогнозують, що такі практики зникнуть у міру зміцнення демократії та розвитку громадянського суспільства. У країнах із західною демократією подібним технологіям протистоять ефективні законодавчі норми, моральні принципи, чесні правила для всіх учасників виборчого процесу та платформи для вираження альтернативних думок і програм. Відсутність цих чинників у сучасній Україні звужує можливості для демократизації виборчого процесу. Без появи нових ідей вибори не сприяють оновленню еліт і перетворюються на технологічне змагання.

Попри активне використання старих методів, виборчі кампанії 2019 року вирізнялися високим рівнем віртуалізації та залученням молоді.

Активна участь молодого покоління разом із широким використанням цифрових медіа (Facebook, YouTube, Instagram) зробила ці кампанії динамічними

та схожими на шоу з елементами маркетингу. Ці тенденції були відзначені в дослідженні «3D-профілі учасників президентських виборів-2019», проведеному соціологічною компанією «Центр прикладних досліджень» [165].

Згідно з дослідженням, 73% українців віком від 18 років виявляють активний інтерес до політики. Це свідчить про «омолодження» політичного інтересу, адже поряд із пенсіонерами та громадянами віком 55+ найбільш активною електоральною групою стала категорія 35-44 років. Facebook, як джерело новин, впевнено випередив традиційні онлайн-ЗМІ: з нього інформацію отримують 49% виборців, тоді як з онлайн-ЗМІ — 43,5% [165]. Сьогодні більшість українських політиків використовують цифрові платформи для взаємодії з аудиторією, зокрема Facebook. Ці дані свідчать про зростання недовіри до традиційних медіа та підвищення значення неформальної комунікації, що особливо помітно серед молоді до 35 років. У цій категорії Інтернет є основним джерелом новин про політику, з яскравим домінуванням соціальних мереж.

У групі 35-44 років Інтернет майже зрівнявся за популярністю з телебаченням, тоді як після 45 років перевага поступово переходить до телевізора. У віковій групі 65+ телевізор залишається головним джерелом інформації, дещо конкуруючи з друкованими виданнями [141]. Високий рейтинг Володимира Зеленського можна пояснити його здатністю чітко зрозуміти суспільні запити й ефективно відповідати на них. Значна частина його передвиборчої кампанії проходила в онлайн-просторі, що сприяло його успіху.

Результати президентської кампанії продемонстрували, як нові тенденції впливають на вибори та формують розвиток виборчого процесу. Впровадження сучасних технологій спрямоване не лише на спрощення виборчих процедур, але й на підвищення довіри громадян до цих інновацій. Важливо, щоб такі зміни мали чітку та прозору мету, що дозволить уникнути сумнівів у чесності виборів.

Нові технології поступово витісняють усталені десятиліттями практики. Вибори 2019 та 2020 років довели, що інноваційні методи є більш ефективними, ніж традиційні способи, такі як використання адміністративного ресурсу.

Політичні процеси змінилися назавжди, і ті, хто не адаптується до нових реалій, ризикують втратити своє місце у владі. Віртуалізація вже вплинула на інституційне спілкування та перебудувала взаємозв'язки між виборцями та політичними партіями.

Результати президентських та, у меншій мірі, парламентських виборів 2019 року в Україні можна інтерпретувати як крізь призму випадковості, так і закономірності. Парадигма випадковості зручна тим, що дозволяє уникнути глибокого аналізу причин, мотивів та чинників, які вплинули на підсумки виборів. Однак у контексті України результати виборів 2019 року не можуть бути зведені до простої непередбачуваності, яка зазвичай асоціюється з випадковістю. Ці результати є закономірним наслідком багаторічного розвитку країни, що включає не лише період незалежності, але й етапи, які передували їй, формуючи архетипи політичного та громадянського мислення, а також сприйняття історичних обставин.

Дослідження використання виборчих технологій, як за кордоном, так і в Україні, свідчить про те, що успіх політичної сили на виборах залежить не стільки від багатства арсеналу технологій, скільки від дотримання основних методологічних принципів їх створення та застосування.

Перспективи розвитку технологічної моделі виборчого процесу в Україні виглядають позитивно, що пов'язано зі змінами у масовій свідомості. Маніпулятивні технології рано чи пізно стають очевидними у своїй сутності та цілях, що неминуче призводить до зниження реальної підтримки політиків і партій, які їх використовують.

Водночас важливо докладати зусиль до вдосконалення виборчого процесу, зокрема шляхом посилення правового регулювання. Це завдання лежить на плечах демократично налаштованих громадських організацій, незалежних журналістів та активної громадськості. Потрібно запроваджувати юридичні санкції проти таких порушень, як використання адміністративного ресурсу, підкуп виборців, поширення наклепів та інші дії, що спотворюють суть і демократичні функції виборчого процесу.

Висновки до розділу 2.

Після дослідження та аналізу еволюції виборчих технологій в електоральних кампаніях України, проходимо до наступних висновків.

По-перше, однозначним є факт того, що тип виборчої системи визначає, яким чином буде проходити виборча кампанія та які саме виборчі технології будуть застосовувати кандидати та політтехнологи. Для мажоритарної виборчої система характерно те, що перемагає кандидат або кандидати, які набрали встановлену законом більшість голосів виборців. Пропорційна виборча система розподіляє депутатські мандати між списками кандидатів пропорційно до кількості голосів, які отримав кожен список. Змішана виборча система є комбінацією мажоритарної та пропорційної систем.

Мажоритарна виборча система зосереджує увагу на особистості кандидата. У її рамках часто застосовується технологія двійників, спрямована на відтягнення голосів у конкурентів. У пропорційній системі основний акцент робиться на популяризації партійного бренду та створенні виборчих сіток для досягнення максимальних результатів. Змішана виборча система поєднує елементи обох підходів, що робить її складнішою у реалізації та більш витратною з фінансової точки зору.

Очевидно, що кожна виборча система не є ідеальною, проте аналіз та врахування досвіду європейських країн можуть бути корисними для вдосконалення виборчого законодавства в Україні.

Сучасні технології вступають у протистояння із традиційними методами, і результати останніх виборів показали, що інноваційні підходи демонструють значно вищу ефективність, ніж застарілі методи, такі як використання адміністративного ресурсу. Формат виборів вже змінився, і ті, хто не адаптується до цих змін, ризикують втратити політичний вплив. Медіатизація повністю трансформувала інституційне спілкування та відносини між виборцями та політичними партіями, фактично усунувши прямий вплив виборчої системи на правила ведення виборчої кампанії.

На сучасному етапі основне завдання України полягає у забезпеченні довіри до результатів виборів, як серед громадян та учасників виборчого процесу, так і в міжнародній спільноті. Це можна досягти шляхом створення прозорих механізмів залучення до виборчого процесу на всіх його етапах.

Говорячи про особливості виборчих кампаній в 2014-2015 роках, варто почати з того, що саме 2014 рік став важливою точкою розвитку і становлення української державності з багатьох причин: крах старої політичної системи та становлення нової, переосмислення та кардинальна зміна геополітичного вектору розвитку, оновлення політичної еліти і найголовніше, переродження громадсько-політичного сектору та консолідація патріотичних сил. Саме Революція Гідності сприяла та активізувала формуванню нових якісних запитів в суспільстві щодо реформування та розбудові політичної системи України, вдосконаленню державних інституцій та закріпленню принципу верховенства права. Основними запитамі стали – реформування правоохоронної та судової системи, звільнення та арешти чиновників усіх рівнів часів президенства Віктора Януковича, реформа освіти, активізація євроінтеграційних процесів, боротьба з корупцією та деолігархізація, реформа освіти.

Аналізуючи виборчі кампанії 2014 року, а саме Президентські вибори та вибори до Верховної Ради України, а також місцеві вибори 2015 року, приходимо до висновку, що на відміну від усіх попередніх виборчих циклів, цей відрізняється активним залученням представників різним громадських, урядових та неурядових організацій, які контролювали як усю передвиборчу кампанію, законність агітування і сам день виборів – акт голосування та підрахунок голосів.

Кандидати та політтехнологи використовували не лише увесь спектр старих виборчих технологій, а й активно використовували новітні на той час технології.

Третім важливим аспектом, який можна відзначити при аналізі виборчих кампаній 2019 і 2020 років, є те, що результати, особливо президентських і меншою мірою парламентських виборів 2019 року в Україні, можна оцінювати як у контексті випадковості, так і закономірності. Концепція випадковості

дозволяє уникати глибокого аналізу причин, мотивів і факторів, що вплинули на результати виборів. Однак у випадку з Україною підсумки виборів 2019 року не можна пояснити лише через непередбачуваність, яка зазвичай пов'язується з випадковістю. Ці результати слід розглядати як закономірний наслідок тривалого розвитку країни, що охоплює не тільки період незалежності, а й попередні етапи, коли формувалися основи політичного та громадянського сприйняття, а також розуміння історичних умов і реалій.

Дослідження використання виборчих технологій як в Україні, так і за її межами показує, що кінцевий успіх тієї чи іншої політичної сили визначається не лише багатством технологічного арсеналу, а й здатністю дотримуватися базових методологічних принципів при їх розробці та застосуванні.

Перспективи розвитку виборчого процесу в Україні мають позитивний характер, що обумовлено поступовими змінами у масовій свідомості. З часом маніпулятивні технології стають очевидними у своїх намірах і цілях, що неминуче призводить до зниження реальної підтримки політичних сил, які їх застосовують. У той же час важливо, щоб демократично налаштовані громадські структури, незалежні журналісти та активні громадяни зосередили свої зусилля на посиленні правового регулювання виборчого процесу. Це включає розробку чітких юридичних норм та санкцій для боротьби з використанням адміністративного ресурсу, підкупом виборців, поширенням наклепів та іншими технологіями, які спотворюють суть і демократичні принципи виборів.

Розділ 3

Цифровізація виборчого процесу в Україні

3.1. Чинники, що сприяють створенню умов для інтеграції цифрових технологій у виборчу систему України.

В епоху стрімкого розвитку інформаційного суспільства вплив інформаційних технологій поширився на всі сторони життя людини і став невід'ємною частиною нашої життєдіяльності. у сфері управління, а також сприяння більш ефективному громадському контролю над діяльністю владних структур. Результатом поширення інформаційних технологій у політичній сфері стало виникнення таких явищ, як електронна демократія та електронний уряд, а згодом – використання інформаційних технологій у виборчому процесі за допомогою впровадження електронного голосування.

Теорія електронної (цифрової) демократії базується на принципі: «одна людина - один голос», що забезпечує рівність усіх голосів. Громадяни можуть брати участь в управлінні державою через два основні шляхи: шляхом безпосередньої участі у прийнятті рішень (пряма демократія) або шляхом вибору представників у законодавчі органи (представницька демократія). У рамках цифрової демократії громадська думка реалізується через «цифрову участь», яка включає публічні обговорення на інтернет-форумах, цифрове голосування та цифрові вибори. У наукових обговореннях виділяють два типи демократії: пряму та комунітарну. Концепцію прямої цифрової демократії розвинув Б. Барбер, який вважав, що завдяки впровадженню нових інформаційних технологій громадяни зможуть безпосередньо брати участь у прийнятті рішень, що призведе до заміни представницької демократії. У такій моделі влада політичних професіоналів, експертів і бюрократів стане зайвою [182].

У своїй праці «Вибори в кіберпросторі» Е. Коррадо і Ч. Файєрстоун аналізують проблеми використання комп'ютерних мереж для проведення виборів і референдумів. Вони зазначають, що Інтернет може забезпечити безпосереднє спілкування між громадянами та державою, хоча існують технічні

та безпекові виклики [189]. Серед прихильників комунітарної цифрової демократії виділяються роботи А. Етціоні, зокрема «Дух спільноти: права, обов'язки і комунітарний порядок денний», та Х. Рейнгольда з його «Віртуальною спільнотою». На думку цих дослідників, інтернет-спільноти виникають на основі певних цифрових платформ, які використовують природне бажання людей співпрацювати з однодумцями. А. Етціоні розробив концепцію «теледемократії», згідно з якою майбутня демократична система має ґрунтуватися на самоуправлінні громад, а не залежати від професійних політиків [196, с. 323].

Згідно з вітчизняними вченими А. Семенченком та В. Дрешпаком, різниця між термінами «електронна демократія», «теледемократія», «цифрова демократія» та іншими, які широко використовуються в теоретичних дослідженнях і на практиці, не має значного впливу на методологічну точність і цілісність самої концепції. Однак, ці терміни дозволяють підкреслити різні технологічні аспекти в її практичному застосуванні [196].

Досліджуючи електронне голосування, слід розглядати це явище у широкому та вузькому значенні. Згідно з широким підходом, електронне голосування слід трактувати як будь-яку форму волевиявлення, яка використовує електронний підрахунок голосів (часто також наповнює їх за допомогою інформаційних технологій). У цьому контексті можна говорити про голосування у різноманітних громадських медіапроектах, де читачам (глядачам) пропонується реалізувати волю та підтримку того чи іншого соціального проекту. Сюди слід віднести і різні онлайн-опитування аудиторії. Розглядаючи електронне голосування у широкому трактуванні, під ним слід розуміти волевиявлення виборців у структурі офіційних механізмів формування влади чи формальну участь громадян у прийнятті владних рішень.

З огляду на все вищесказане стає очевидним, що електронне голосування можна розглядати і як елемент прямої демократії, і як елемент представницької демократії. У першому випадку можна говорити про електронні референдуми, на яких громадяни безпосередньо приймають політичні рішення, іншими

словами здійснюють прямий народний суверенітет. У другому випадку можна говорити про електронні вибори, на яких громадяни обирають своїх представників, іншими словами, беруть участь у реалізації представницької демократії.

Легітимність електронних виборів значною мірою залежить від рівня довіри до їх організаторів. У таких випадках держава повинна не лише усунути ризик маніпуляцій, але й захистити систему електронного голосування від несанкціонованого втручання [68].

У цьому контексті важливо мати чітке визначення електронного голосування та розкриття сутності деяких його істотних моментів, наприклад, електронного голосування. Варто зазначити, що наша згадана вище позиція повністю відповідає європейському виборчому праву. Зокрема, у 2004 році було прийнято «Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам з правових, організаційних та технічних стандартів електронного голосування». У документі електронне голосування визначається як процес виборів або референдуму, який передбачає використання електронних засобів, принаймні, на етапі голосування [198].

Історичний аналіз розвитку автоматизації та взаємозв'язку між її різними аспектами дозволяє аналізувати цифровізацію виборчого процесу як етап, що виник із появою новітніх технологій. На відміну від автоматизації, цифровізація переносить реальні процеси у віртуальний простір. Однак автоматизація, яка передбачала створення цифрових систем для ведення реєстрів і процесів голосування, поступово переводила документи та процедури в електронний формат. Таким чином, цифровізація є логічним продовженням автоматизації.

Слід зазначити, що автоматизація виборчих процесів охоплює впровадження програмних і технічних рішень для обробки інформації, переважно в цифровому вигляді. Зі становленням перших автоматизованих систем голосування з'явилося поняття «електронного голосування».

Варто також наголосити на підході, при якому електронне голосування розглядається як синонім нових технологій голосування. Відповідно до

«Посібника з моніторингу використання нових технологій голосування» БДПЛ ОБСЄ розуміє, що поняття електронного голосування включає використання електронного голосування, електронних сканерів бюлетенів та інтернет-голосування. Тобто, цінність цього підходу полягає в тому, що він містить перелік основних засобів для електронного голосування, а також можливість виділення рівнів електронного голосування [203].

Досліджуючи концепцію електронного голосування, деякі дослідники наголошують на його новизні порівняно з традиційним способом волевиявлення, а потім передбачають відсутність паперового бюлетеня: «Поняття «електронне голосування» пропонують тлумачити як фіксацію волі виборців із використанням електронних технологій, що охоплює як сам процес голосування, так і процес автоматичного підрахунку голосів за допомогою електронних пристроїв та спеціального програмного забезпечення» [102]. Аналізуючи наведене трактування електронного голосування, слід зазначити його недосконалість, оскільки автор фактично обмежує електронне голосування одним із його варіантів, говорячи про дистанційне електронне волевиявлення. У той самий час є і стаціонарне електронне голосування, яке у деяких випадках передбачає наявність паперового бюлетеня, інформація якого сканується електронним пристроєм. У цьому випадку електронні технології використовуються тільки на етапі підрахунку голосів, але сам акт виражає волевиявлення традиційним способом.

Слід зазначити, що у процесі розкриття сутності електронного голосування неможливо уникнути аналізу такої категорії, як електронні вибори. Слід сказати, що в більшості випадків наукові та політичні кола схильні ототожнювати електронне голосування та електронні вибори. На наш погляд, у цьому випадку має місце традиційна помилка, коли вибори ототожнюються з процедурою голосування на виборчій дільниці. Ми схильні поєднувати поняття «вибори» з поняттям «виборчий процес», а не порівнювати його з голосуванням як одним із завершальних етапів виборів. У рамках запропонованого підходу стає очевидним, що поняття «електронні вибори» є набагато ширшим, ніж поняття

«електронне голосування». У цьому випадку під виборами слід розуміти активне використання інформаційно-комунікаційних технологій на всіх (або більшості) етапів виборчого процесу, включаючи етапи голосування та підрахунку голосів.

Електронне голосування можна умовно поділити на кілька популярних форматів:

1. **Дистанційне голосування** – здійснюється поза межами виборчих дільниць, наприклад, через інтернет із використанням систем ідентифікації, таких як Passport ID.
2. **Особисте голосування на дільницях** – за допомогою цифрових скриньок, які автоматично обробляють голоси. Після заповнення бюлетеня він опускається до електронної скриньки, підключеної до мережі, що одразу розпізнає вибір і підраховує результати.
3. **Голосування через цифрові термінали** – використання інтерактивних пристроїв із сенсорними екранами, які забезпечують ідентифікацію виборця та автоматичну обробку голосу.

Основними принципами електронного голосування є забезпечення доступності для виборців, точне відображення їхньої волі, гарантування таємниці голосування, недискримінація, а також можливість перевірки результатів.

Рекомендація CM/Rec(2017)5 Комітету міністрів Ради Європи, ухвалена 14 червня 2017 року, встановлює стандарти для електронного голосування.

Основними вимогами є:

- Дотримання принципів, що застосовуються до демократичних виборів та референдумів.
- Оцінка ризиків, зокрема тих, які є специфічними для електронного голосування, з подальшим впровадженням заходів для їх мінімізації [190].

Документ також підкреслює, що суспільна довіра до уряду є ключовим фактором для успішного впровадження електронного голосування. У ньому передбачено близько 50 стандартів, які мають забезпечити відповідність цього процесу вимогам законодавства, зокрема щодо прозорості, безпеки та довіри.

Цей підхід дозволяє поєднати технологічні інновації з основоположними демократичними принципами, забезпечуючи легітимність результатів виборів [211].

Для розкриття сутності електронного голосування цінним є ознайомлення з працями дослідника С. Кандзюби [56]. Вчений аналізує та розкриває сутність електронного голосування з погляду різних наук, підкреслюючи багатогранність поняття:

- політологія трактує електронне голосування як нові методи та способи управління;
- суспільні науки розглядають електронне голосування як нові способи та методи обліку громадської думки та надання певних соціальних послуг;
- технічні науки трактують електронне голосування як систему сучасних технологічних рішень, що дають змогу реалізувати конкретні завдання у сфері політики;
- технічні науки розглядають електронне голосування як нову галузь розвитку технічного виробництва та активізації економічної діяльності;

Правознавство трактує електронне голосування як нову сферу суспільних відносин, яка має свою специфіку, а отже, потребує нового, адекватного правового регулювання. Крім того, на думку дослідника, представники права схильні розглядати електронне голосування як новий етап в еволюції традиційних демократичних процедур.

Наголошуючи на комплексному характері концепції С. Кандзюби, хотілося б доповнити її власними міркуваннями щодо трактування електронного голосування. Зокрема, з погляду виборців, електронне голосування – це зручний спосіб волевиявлення, що потребує менших зусиль та забезпечує економію часу; з погляду членів виборчих комісій, електронне голосування – це швидкий автоматизований процес підрахунку голосів; з погляду владних структур, електронне голосування – це новий спосіб волевиявлення, який таїть у собі низку

загроз та потребує виваженого підходу та інформаційно-пропагандистської кампанії ідей електронного голосування серед населення; з погляду економічної доцільності, електронне голосування – це економічний проект, що характеризується високими економічними витратами на етапі реалізації, але є засобом значної економії коштів у майбутньому; з погляду політичної участі, електронне голосування – це новий вид електоральної участі, що є ефективним засобом боротьби з абсентеїзмом та дієвим механізмом активізації участі громадян у виборах; з точки зору точності та ефективності підрахунку голосів, електронне голосування – це спосіб підрахунку голосів, який, крім «людського фактора», дозволяє знизити похибки при підрахунку голосів; з погляду інформаційної безпеки, електронне голосування – це використання інформаційних систем та технологій, які можуть бути вразливими до внутрішніх та зовнішніх факторів та вимагають розробки системи інформаційної безпеки; з погляду розвитку суспільства, електронне голосування – це елемент інформаційного суспільства, новий крок на шляху його зміцнення та ефективного розвитку; З погляду екології, електронне голосування – це вид волевиявлення, який позитивно впливає рівень розвитку навколишнього середовища, оскільки вимагає використання деревини для паперу для бюлетенів; З погляду демократії, електронне голосування – це інструмент, який за значущості та забезпечення ефективного інформаційного захисту сприятиме зміцненню демократії, забезпечить високий рівень дотримання демократичних принципів виборів.

Електронне голосування – це інтегративне поняття, що включає безліч різних способів реалізації волевиявлення. Зокрема, за характером голосування електронне голосування може бути стаціонарним (що потребує присутності виборця на виборчій дільниці для здійснення акту волевиявлення) та дистанційним (що дозволяє виборцю голосувати поза виборчою дільницею).

За типом інформаційної системи, з якої здійснюється акт волевиявлення, електронне голосування може бути таким: Інтернет-голосування, смс-голосування, голосування з використанням електронної системи прямого голосу,

голосування з використанням електронної системи оптичного сканування бюлетеня.

За масштабами використання інформаційних технологій електронне голосування може бути повним та частковим. За повного електронного голосування інформаційні технології використовуються як на етапі голосування, так і на етапі їх підрахунку та встановлення підсумків голосування. Використання неповного електронного голосування передбачає застосування інформаційних технологій лише на етапі підрахунку голосів.

За формою демократії електронне голосування може використовуватись під час референдумів та виборів. За рівнем надійності інформаційних систем та технологій електронне голосування може бути надійним та ненадійним. За масштабним параметром електронне голосування може бути національним, регіональним та місцевим. За правовими наслідками електронне голосування буває дійсним та недійсним.

На сьогодні відомо багато прикладів використання електронного голосування в таких країнах, як США, Австралія, Венесуела, Бразилія, Бельгія, Індія та інших. Перші спроби впровадження електронного голосування датуються ще 1964 роком, коли в штаті Джорджія (США) під час праймериз на президентських виборах застосували перфокарти: виборці пробивали бюлетені за допомогою спеціальних пристроїв, а підрахунок голосів виконував комп'ютер [73]. Технологія виборчого блокчейну з'явилася значно пізніше. Першим помітним проєктом став *Agora Voting*, який протестували під час виборів в іспанські кортеси, а потім поширили на вибори в інших країнах Європейського Союзу [214]. Наразі електронне голосування та блокчейн у виборчих процесах використовуються на виборах різного рівня. Ці технології активно застосовуються в країнах зі зрілою демократією, таких як Швейцарія, США, Австралія, Велика Британія, Іспанія та Японія, а також у країнах із молодими демократичними традиціями, зокрема в Естонії та Сьєрра-Леоне.

З огляду на особливу актуальність цього досвіду для України, варто розглянути його детальніше. Вперше електронне голосування як альтернатива

традиційному було застосовано в Естонії у 2005 році під час муніципальних виборів. Ця технологія сприяла підвищенню явки виборців, що спонукало естонську владу продовжити та розширити практику електронного голосування. Під час парламентських виборів 2007 року естонським виборцям дозволили проголосувати достроково (за 4–6 днів до основного дня голосування) через Інтернет, використовуючи ідентифікаційні смарт-картки. Крім того, громадяни могли змінити свій електронний голос до дня виборів, після чого зміни були неможливими. У 2019 році на виборах до Рійгікогу (парламенту Естонії) вже використовувалася технологія виборчого блокчейну [181]. Показником популярності цієї інновації стало те, що правом електронного голосування скористалися 247 тисяч осіб, що склало 43,8% виборців, які взяли участь у виборах [57, с. 23].

У 2018 році виборчий блокчейн вперше був застосований на національних виборах у Сьєрра-Леоне. Інноваційні підходи сприяли високій явці виборців на президентських виборах — понад 70% [200].

Сьогодні електронне голосування активно впроваджується і в країнах Латинської Америки. Наприклад, у Бразилії модернізована система електронного голосування сприяла зниженню ймовірності помилок при підрахунку голосів.

Впровадження електронного голосування потребує відповідного законодавчого регулювання. У Болгарії нова редакція Виборчого кодексу 2014 року передбачала використання електронних пристроїв під час виборів. У тому ж році, під час дострокових парламентських виборів тестувалися сенсорні термінали. Проте вони не забезпечили юридичної сили результатів, що змусило організаторів проводити ручний паралельний підрахунок бюлетенів. Такі обставини, разом із зауваженнями міжнародних спостерігачів, вказали на непрозорість визначення технічних параметрів обладнання, застосовуваного для електронного голосування. Велика Британія пішла іншим шляхом, законодавчо закріпивши у 2002 році електронне голосування як один з основних елементів електронної демократії [57, с. 25]. У період з 2002 по 2005 рік було реалізовано

понад 150 проєктів, пов'язаних із впровадженням новітніх виборчих технологій. Це включало розсилку SMS-повідомлень, сенсорні термінали для голосування, використання телефонного зв'язку з тональним набором та інші інновації [57, с. 26]. Британським виборцям надали можливість реалізувати своє виборче право практично в будь-якому зручному для них місці: у бібліотеці, вдома за персональним комп'ютером або іншим пристроєм, на робочому місці, в торговому центрі тощо.

Одночасно з Великою Британією електронне голосування почали впроваджувати й в Ірландії, проте в 2003 році Комісія з електронного голосування дала негативну оцінку цій технології, після чого було прийнято рішення про припинення тестування системи [57, с. 28].

У 1999 році машини для голосування почали використовувати під час виборів до Європейського парламенту в Німеччині. Однак, як і в Ірландії, технічні недоліки викликали значну критику цієї інновації. Врешті-решт, Конституційний суд Німеччини постановив, що використання електронного голосування не відповідає принципам прозорих і чесних виборів, і рекомендував повернутися до традиційної процедури.

Блокчейн активно впроваджується в Австралії, де організація «Нейтральні блоки голосування» провела тестування цієї технології через «політичний додаток», що дозволяє громадянам висловлювати свою думку з управлінських питань за допомогою голосування на блокчейні [57, с. 29]. У 2014 році в США було проведено розслідування щодо підроблених виборчих посвідчень, в результаті якого виявлено понад 30 випадків підробки за період з 2000 по 2014 роки. З 2015 року в США розробляється система блокчейн-голосування на платформі Web 3.0, яка передбачає онлайн-реєстрацію виборців і голосування через ID-виборця, ID-голосування та виборчі бюлетені з QR-кодами.

Враховуючи той факт, що електронне голосування є новим видом волевиявлення, його ефективність та можливість реалізації залежать від низки передумов. Серед основних передумов ефективного функціонування електронного голосування можна назвати:

1. Високий рівень довіри населення до інформаційних технологій загалом, і зокрема до електронного голосування. Звичайно, довіра громадян до електронного голосування формується давно і є результатом особистого досвіду та масштабної інформаційної кампанії з боку влади.

2. Високий рівень розвитку інформаційних систем та інформаційних технологій. Тільки у високотехнологічному суспільстві, де доступність передових інформаційних технологій стає повсякденністю, можливе ефективне впровадження та функціонування електронного голосування. У цьому контексті важливо, щоби доступ до Інтернету мали всі громадяни країни (у разі дистанційного електронного голосування).

3. Високий рівень комп'ютерної грамотності громадян. Цей чинник надзвичайно важливий із кількох причин. По-перше, тільки комп'ютерно грамотна людина довірятиме інформаційним технологіям і не побоїться їхнього використання під час виборів. По-друге, людина, яка не має навичок використання сучасних пристроїв та технологій, не зможе правильно оформити акт волевиявлення або буде змушена звертатися за сторонньою допомогою, що створює сприятливі умови для порушень та фальсифікацій. По-третє, громадяни, які добре орієнтуються в принципах функціонування інформаційних технологій, мають змогу ефективно контролювати функціонування влади, процес електронного голосування, підрахунку голосів тощо.

4. Розвинута правова база, яка визначає правове регулювання процесу електронного голосування. Система законодавства в кожній країні має використовувати зарубіжний досвід регулювання електронного голосування з огляду на національні особливості.

5. Наявність ефективної та зручної інформаційної системи, на основі якої проводитиметься електронне голосування.

Вчений Я. Турчин справедливо зазначає: «Ми вважаємо, що система електронного голосування має забезпечувати не лише зручність для виборчих комісій та їх співробітників та відповідати сучасним тенденціям, а й бути зручною та доступною для виборців як у день виборів, так і до нього. Інакше

система електронного голосування – це лише система ефективного підрахунку голосів, що використовує спеціальну систему голосування» [150].

6. Високий рівень безпеки інформаційної системи, з урахуванням якої відбувається електронне голосування. Оцінювати проблеми та перспективи впровадження електронного голосування слід не з погляду технічного прогресу, і навіть не з погляду зручності, економії, ефективності підрахунку голосів тощо. Насамперед важливим є характер впливу електронного голосування на рівень розвитку демократії в країні. Найважливішим параметром, за яким можна оцінити ефективність електронного голосування (як і будь-яких інших інформаційно-політичних інструментів) є забезпечення відповідності демократичним виборчим стандартам та можливість гарантувати коректний облік голосів. Середньостатистичний виборець зацікавлений насамперед у тому, щоб він міг вчинити акт волевиявлення, а результат адекватно відображено при визначенні переможців.

Наразі Україна не тільки відстежує світові тенденції в галузі цифрової трансформації, але і впроваджує власні інноваційні рішення для покращення рівня якості життя громадян та розвитку країни в цілому. За допомогою ініціативи «Дія», Україна вступає в еру цифрового суспільства, де швидкість та зручність отримання громадських послуг стають новим стандартом [36].

Активне впровадження цифрових технологій для вдосконалення різних суспільних сфер сприяє поліпшенню якості життя громадян та підвищенню ефективності державного управління. У цьому напрямі Україна зробила значний крок вперед завдяки ініціативі «Дія», яка стала рушійною силою цифрової трансформації в країні. Вона спростила надання державних послуг та полегшила взаємодію громадян з урядом. Цифрові сервіси, реалізовані в рамках цієї ініціативи, надають можливість громадянам управляти своїми електронними справами та отримувати різні адміністративні послуги онлайн. Інтеграція систем і автоматизація багатьох процесів підвищують ефективність взаємодії з державними органами та зменшують адміністративні бар'єри для громадян і бізнесу. Таким чином, Україна не лише слідкує за світовими трендами у

цифровізації, але й розробляє власні інноваційні рішення для покращення якості життя своїх громадян і розвитку країни загалом.

Ініціатива «Дія» сприяє підвищенню прозорості та відкритості урядової діяльності, що є важливим кроком у зміцненні довіри громадян до державних інституцій. Вона відкриває шлях для розвитку інноваційної стартап-екосистеми в Україні, підтримуючи створення компаній, що працюють над новітніми технологіями та ідеями. Це може значно підвищити конкурентоспроможність України на глобальному інноваційному ринку. Проект «Дія» вирішує проблеми бюрократії та складності процедур, надаючи громадянам і підприємцям можливість швидко і зручно виконувати різноманітні адміністративні завдання, які раніше вимагали більше часу та зусиль. Це важливий крок у формуванні сучасної цифрової України, яка активно використовує технології для поліпшення життя громадян і стимулювання розвитку країни.

Ініціатива «Дія» є яскравим прикладом того, як Україна впроваджує сучасні технології та прогресивні цифрові рішення, які стануть зручною цифровою інфраструктурою для електронних виборів. Вона також значно полегшила взаємодію громадян і бізнесу з урядовими органами, зменшуючи бюрократичні бар'єри та прискорюючи адміністративні процедури. «Дія» не лише робить життя громадян простішим, але й сприяє розвитку інноваційного сектора та стартап-екосистеми в Україні, що є важливим кроком до зміцнення позицій країни на світовій арені та створення сприятливого середовища для технологічного зростання.

За словами українських науковців, успішне впровадження цифрових технологій, таких як «Дія», банківські платформи та різноманітні адміністративні послуги, свідчить про готовність суспільства до змін у процесі народного волевиявлення. Це розуміння обумовлено тим, що українці вже зараз готові використовувати сучасні технології [78].

В Україні на національному рівні здійснено низку кроків для створення загальнодержавної системи електронного управління. Згідно з Концепцією розвитку електронної демократії, затвердженою Кабінетом Міністрів України 8

листопада 2017 року, планувалося сформувати основу для впровадження електронного голосування та інших елементів електронного виборчого процесу (референдуми, плебісцити) у період 2017-2018 років. Безпосереднє впровадження цієї системи мало відбутися до 2020 року [127]. Однак відсутність методології оцінки розвитку електронної демократії в Україні ускладнює об'єктивну оцінку прогресу в цій сфері.

Українські правознавці, зокрема Р. Гаврік, зазначають, що наразі є лише два документи, які забезпечують нормативно-правову базу для впровадження цифрового голосування в Україні. Перший — це розпорядження Кабінету Міністрів № 797-р від 8 листопада 2017 року, яке затверджує Концепцію розвитку електронної демократії та план заходів для її реалізації. Другий — розпорядження Кабінету Міністрів № 405-р від 12 червня 2019 року, яке затверджує план заходів для виконання цієї Концепції на 2019-2020 роки [37].

Для нашої країни використання системи електронного голосування не зводиться до рівня дискусій. Перша спроба закріпити електронне голосування на законодавчому рівні була здійснена у 2011 році, коли у Верховній Раді був зареєстрований законопроект № 8656 «Про концепцію «Впровадження системи електронного голосування» [37].

Автором цієї законодавчої ініціативи став народний депутат України О. І. Тищенко, який звернув увагу на те, що традиційна виборча система в Україні є надто затратною, вимагаючи залучення великої кількості людей на етапах підготовки, організації виборів та підрахунку голосів, що веде до значних витрат з державного бюджету, можливості спотворення інформації при підрахунку голосів і великих тимчасових витрат [26]. Законопроект мав на меті закласти основи для впровадження новітніх інформаційних технологій у виборчий процес. Проте, з часом, він був відкликаний і припинив свою дію.

Проте цей проект не отримав підтримки. Згодом, у 2017 році, Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та План заходів щодо її реалізації, згідно з якими до 2018 року мало відбутися впровадження системи електронного голосування.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 405-р від 12 червня 2019 року «Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку демократії в Україні на 2013-2020 роки» були встановлені нові терміни впровадження електронного голосування, а також електронного виборчого процесу, електронних референдумів і плебісцитів до 2020 року. Однак, реформа виборчого законодавства, зокрема ухвалення Закону України «Про вибори в Україні», не передбачала професіоналізації фахівців у цій галузі [128].

Виборчий кодекс України на даний момент не містить положень щодо запровадження електронного голосування. Отже, питання електронного голосування в Україні сьогодні знаходиться поза правовим полем і потребує ретельного вивчення світової практики для ухвалення обґрунтованого рішення.

На сьогодні в Україні вже реалізовано певні елементи цифрової системи виборів як на рівні нормативно-правового регулювання, так і в практичному застосуванні. Для прикладу, процеси формування виборчих комісій, складання списків виборців, висування та реєстрація кандидатів, проведення передвиборчої агітації, підрахунок голосів і встановлення результатів голосування значною мірою автоматизовані та включають цифрові технології. Однак етап голосування виборців досі не був випробуваний навіть у форматі пілотного проекту, і для нього відсутня нормативно-правова база [35].

Варто відзначити ще один досвід України в цьому питанні, яке хоч і не можна вважати повноцінною спробою впровадження електронних платежів, проте цілком може спростити та здійснити такий перехід у майбутньому. В Україні запроваджено сучасні електронні методи ідентифікації особи, такі як внутрішні паспорти у вигляді ID-карток, біометричні закордонні паспорти, а також системи Mobile ID та Bank ID. Ці технології можуть бути використані в майбутньому для забезпечення процедури ідентифікації виборців під час цифрового голосування. Громадяни України мають можливість отримати електронний цифровий підпис, який можна використовувати для підтвердження подачі голосу під час електронного голосування.

Сайт Державного реєстру виборців надає можливість громадянам перевіряти свою присутність у виборчих списках та змінювати місце голосування через спеціальний сервіс. Крім того, в Україні функціонує додаток «Дія», який є частиною проєкту «Держава в смартфоні», реалізованого Міністерством цифрової трансформації України. Станом на початок 2023 року додаток «Дія» завантажило та використовувало 18,6 млн громадян, що складає понад половину населення України у віці від 18 років [35].

Тепер громадяни України мають можливість отримати електронний цифровий підпис, який також може знадобитися під час запровадження електронного голосування. Напередодні президентських та парламентських виборів українці могли перевірити свою присутність у списках виборців у режимі онлайн через спеціальний сервіс на сайті Державного реєстру виборців, що вже є значним кроком уперед у напрямку електронізації виборчого процесу. Не меншим досягненням у цьому контексті можна вважати перехід ЦВК на закупівлю через електронну систему ПРОЗОРРО, що є поступовим етапом електронізації діяльності ЦВК.

Згідно з дослідженням Міжнаціонального фонду виборчих систем про доцільність впровадження нових виборчих технологій [58], були надані відповідні рекомендації, основними з яких є:

- Розпочати інклюзивний, широкомасштабний процес консультацій із усіма зацікавленими сторонами на виборах в Україні;
- Спростити виборчі процедури, приділити увагу;
- Уряд України має систематично та стабільно збільшувати бюджетні асигнування на виборчий процес;
- Необхідно провести комплексне дослідження рівня знань громадян та їх довіри до електронної демократії та виборчих технологій.
- Якнайшвидше розпочати важливу дослідницьку ініціативу під керівництвом ЦВК, щоб визначити, які моделі електронного голосування та Інтернет-голосування підходять для України;

- Завершити розробку законодавства щодо кібербезпеки в Україні для створення відповідних відомств, з якими ЦВК співпрацюватиме для захисту будь-яких нових виборчих технологій;
- Спостерігається загальна зворотна тенденція щодо впровадження електронного голосування на виборах. Це переважно зумовлено відсутністю довіри до різних аспектів суспільного життя та державних інститутів, а також до системи електронного голосування.
- Ідентифікація «онлайн-голосуючого», що порушує таємницю виборів та можливість контролювати волевиявлення конкретного виборця. З іншого боку, неможливо;
- Для проведення експериментального тестування нових технологій голосування.

Сьогодні, впровадження новітніх технологій у вітчизняний виборчий процес повинно пройти декілька основних етапів вдосконалення українського виборчого законодавства. Ці кроки є необхідними для забезпечення стабільності законодавства:

1. Уніфікація та впорядкування виборчого законодавства: Передбачає узгодження термінології між основними та спеціальними законами, а також нормативно-правовими актами, які містять відсильні (бланкетні) норми, з метою створення єдиної і послідовної законодавчої бази.

2. Оптимізація правового регулювання виборчих процедур: Включає впровадження новітніх цифрових технологій через розробку спеціалізованих нормативних документів (наприклад, постанов чи розпоряджень), які детально регламентують їх використання.

3. Посилення судового захисту виборчих прав: Пропонується зосередитися на можливостях оскарження порушень виборчого законодавства з урахуванням використання цифрових інструментів. Особливу увагу слід приділити процедурам голосування, підрахунку голосів та участі незалежних технічних експертів у судових процесах, що стосуються застосування сучасних технологій на різних етапах виборів.

Українські науковці пропонують для розвитку національної системи електронного голосування в Україні застосувати децентралізовану систему, засновану на технології блокчейн. Ця система дозволяє забезпечити надійну ідентифікацію виборців без втрати їх анонімності за допомогою дворівневої архітектури системи, де важливу роль відіграють провайдери ідентифікаційних послуг [116].

Процес підрахунку голосів у децентралізованій системі для дистанційного голосування автоматизований. Результати підрахунку стають доступними всім лише після завершення голосування. Система дозволяє здійснювати моніторинг явки виборців і, після певних удосконалень, може забезпечити аналіз результатів голосування, наприклад, відображення розподілу громадської думки по регіонах, при цьому зберігаючи анонімність виборців [116].

Щодо впровадження подібних технологій в Україні, висловлюється думка, що після завершення воєнних дій, за умови належної технічної підготовки та врахування міжнародного досвіду, цифрові інструменти можуть стати ефективним засобом для організації виборчого процесу. Це дозволить суттєво збільшити кількість виборців, включивши до участі громадян України, які тимчасово перебувають за кордоном [116].

Підсумовуючи, хочеться підкреслити такі аспекти: враховуючи соціальний прогрес та стрімкий розвиток технологій, впровадження електронного голосування – це питання часу. Однак його впровадження має бути послідовним та супроводжуватися надійними системами захисту інформації. Це особливо актуально у контексті останньої виборчої практики зарубіжних країн, яка показала, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій є сприятливим полем для зловживань та маніпуляцій. Україна перебуває лише на стадії роздумів про доцільність, проблеми та перспективи впровадження електронного голосування. Це зумовлює необхідність детального вивчення всіх переваг, проблем та загроз впровадження електронного голосування в Україні, що може стати перспективним напрямком наших подальших досліджень.

3.2. Позитивні та негативні риси електронного голосування.

XXI століття – це епоха інформаційної революції, що сформувала модель інформаційного суспільства, орієнтовану на комп'ютеризацію та інтернетизацію, у тому числі політики. Вона сприяє формуванню феномена електронної демократії, в рамках якої розвивається формат цифрової взаємодії органів влади та громадян, наприклад, через електронне голосування [81]. Однією з перших країн — представниць електронної демократії стали США, де є проблеми застосування електронної демократії до реальної політичної практики. Так, актуалізація питання про фальсифікацію кількості голосів (з п'яти американців лише один був «дуже впевнений» у тому, що голоси на виборах будуть точно подані та підраховані) та зниження рівня довіри до виборів 2020 року з боку виборців (понад 56 % американців заявили, що вони «не надто впевнені» або «зовсім не впевнені» в тому, що вибори будуть проведені вільним і рівним чином), призвели до штурму Капітолію [221]. Зростання невдоволення політичною системою США та витратами електронної демократії посилює з боку американського суспільства бажання досягти змін, у тому числі і радикальними методами. Це впливає і на внутрішню політику США, і на весь світ загалом. Так, у РФ з 2019 р. проводять експерименти з інтернет-голосуванням, а з 2022 р. передбачається запровадження єдиних правил проведення дистанційного електронного голосування для всіх регіонів на виборах усіх рівнів. Однак це викликає різку критику з боку опозиції.

Повертаючись до США, наголосимо, що електронне голосування почали використовувати тут уже з 1964 р., коли виборці штату Джорджія пробивали бюлетені на спеціальних пристроях, а підрахунок голосів вів комп'ютер [197]. Сучасна форма електронного голосування утвердилася лише у двохтисячних роках. Так, у 2002 році з'явилася Комісія зі сприяння виборам, яка акредитує лабораторії з тестування систем для голосування, а також сертифікує стандарти голосування та технології до них. Введення подібних практик добровільно і

кожен штат сам визначається цьому питанні. Сьогодні в США потрібні такі види електронного голосування:

1. Термінали прямого електронного запису голосування.
2. Електронні скриньки/термінали для голосування.
3. Термінали, де голосують за допомогою перфокарт: проколюють карти-бюлетені, позначаючи вибір.

Використовується й інтернет-голосування, яке колись було експериментальним (застосовано вперше у штаті Орегон у 2000 році) [89], а зараз зустрічається у багатьох штатах (у вигляді відправки бюлетенів для голосування електронною поштою або через мобільний додаток). Затребуваність електронного голосування пояснюється його достоїнствами: доступність більшості громадян, які досягли повноліття, повна мобільність, мінімальні часові витрати [197]. У електронного голосування є й мінуси. Це спірна конфіденційність виборців. Найбільш спірними питаннями стали безпека та чесність голосування через мобільні програми, а також випадки прорахунків та зламів систем голосування. Хоча система електронного голосування у США має довгу історію застосування та включає безліч варіантів з різними перевагами, вона стикається з низкою проблем, які необхідно враховувати. Це важливо не тільки для вдосконалення самої системи, але й для пом'якшення соціальних конфліктів та розбіжностей як усередині американського суспільства, так і на міжнародній арені.

В останні роки у низці європейських країн набирає популярності електронне дистанційне голосування на виборах до представницьких органів влади різних рівнів. Прихильники такого голосування стверджують, що використання нових технологій для модернізації процесу голосування, особливо впровадження дистанційного електронного голосування, може підвищити участь у виборах та суттєво покращити демократію. Це часто звучить лейтмотивом запровадження нових інформаційно-комунікативних технологій у політичну практику.

Модернізація виборчого управління часто розглядається як логічне продовження технологічних розробок, що широко використовуються у сфері зв'язку, торгівлі та управління.

Дистанційне електронне голосування розуміється тут як передача захищеного та секретного офіційного бюлетеня посадовим особам виборчих органів за допомогою різних електронних інформаційно-комунікаційних технологій на ділянку, розташовану чи то вдома, чи на робочому місці, чи в громадській точці доступу [184]. На відміну від цього, технології електронного голосування на місці використовуються для голосування у традиційному фізичному місці виборчої дільниці, прикладом якої є сенсорні екрани, виділені комп'ютерні термінали або електронні рахункові пристрої.

Прихильники дистанційного голосування пропонують багато переваг, які з'являються від його впровадження [209].

1. Найголовніше – це додаткові зручності для громадян. Використовуючи телефон, комп'ютер, кишеньковий пристрій для голосування з дому або на робочому місці, громадяни могли б скоротити час та зусилля, які традиційно необхідні для присутності на виборчій дільниці. Це може допомогти подолати проблеми соціального відчуження, особливо для маломобільних груп населення, таких, як люди похилого віку, особи, які здійснюють догляд за дітьми, прикуті до будинку родичами, які перебувають на утриманні, або працівники і вахтовики, які не мають достатньої гнучкості у своєму робочому графіку, а також ті, хто виїжджає з дому або мешкає за кордоном. Використання дистанційного електронного голосування можна розглядати у багатьох відношеннях як розширення використання інших, знайомих і добре перевірених засобів голосування, які вже широко доступні в багатьох країнах, включаючи використання поштових, відкріпних, контрольних або попередніх бюлетенів.

2. Дистанційне електронне голосування на місцях може потенційно знизити інформаційні витрати та дозволити громадянам точніше співвідносити свої переваги з їх виборчими рішеннями, надаючи відповідну інформацію в той час, коли люди голосують, наприклад, шляхом включення додаткової веб-сторінки з

фотографіями та стандартизованими біографіями, пов'язаними з кожним кандидатом, або шляхом надання короткого резюме.

3. Для посадових осіб добре продумані та ефективні електронні технології, чи то дистанційні чи локальні, потенційно можуть покращити та впорядкувати процес управління виборами за рахунок підвищення ефективності, швидкості та точності реєстрації та підрахунку голосів.

4. Можливість інтернет-голосування дозволяє виборцю, зареєстрованому в електронному реєстрі, здійснити своє волевиявлення незалежно від місця перебування. При цьому йому не доведеться витратити час на візит до виборчої дільниці. Цікаво, що деякі теоретики раціонального вибору, напівжартома, зазначали: сучасного виборця може відштовхнути навіть така дрібниця, як витрати у вигляді зношеного взуття.

5. Зменшення витрат з державного бюджету на вибори [71]. Впровадження автоматизованої системи підрахунку голосів дозволяє значно зекономити кошти, які зазвичай виділяються на організацію та проведення виборів. Ця система знижує потребу у великій кількості фізичної інфраструктури та персоналу, спрощуючи виборчий процес.

6. Зниження бюрократії [71]. Застосування технології зменшує кількість членів у місцевих виборчих комісіях. Це не тільки знижує адміністративні витрати, але й спрощує логістичну складність управління виборами, роблячи процес більш ефективним і менш схильним до бюрократичних затримок.

7. Усунення зовнішнього впливу на виборців [38]. Інтернет-голосування, проведене поза фізичними межами виборчих дільниць, різко знижує можливість підкупу виборців у день голосування. Ця система підвищує цілісність процесу голосування, забезпечуючи можливість виборцям голосувати без будь-якого прямого зовнішнього тиску чи впливу.

8. Динамізм у процесі обробки результатів виборів [195]. Використання автоматизованого підрахунку голосів значно скорочує час, необхідний для підрахунку голосів та оголошення результатів, які тепер можуть бути розголошені майже одночасно з закриттям голосування та виборчих дільниць.

Ця швидка обробка забезпечує, що результати виборів стають відомими швидко, сприяючи більш динамічному виборчому процесу.

9. Максимізація прозорості у виборчих процесах [129]. З використанням інклюзивної, тобто «відкритої» технології блокчейн, виборчий процес від голосування до підрахунку голосів стає повністю прозорим. Усі етапи виборів доступні для перевірки зацікавленими сторонами, забезпечуючи, що результати залишаються незмінними після їх подання. Ці результати можуть бути опубліковані негайно після завершення голосування, надаючи своєчасну та прозору зворотну інформацію виборцям.

10. Зменшення кількості абсентеїстів серед політично відчужених та апатичних громадян. Цифрове голосування може сприяти збільшенню участі у виборах серед тих, хто традиційно відчуває відчуженість від політичних процесів або апатично ставиться до голосування. Простота та зручність використання цифрових технологій можуть залучити більше громадян, надаючи їм змогу легко висловити свою волю, не виходячи з дому, що особливо важливо для тих, хто відчуває психологічний або логістичний бар'єр відвідувати виборчі дільниці.

З усіх цих причин, ідея електронного голосування отримала підтримку від прихильників як автоматична «чарівна бюлетень», яка могла б залучити більше людей до голосування, зробити громадян більш обізнаними та покращити підрахунок голосів. Втім, скептики висловлюють заперечення проти такої форми виборів, аргументуючи це наявністю технологічних та соціально-економічних проблем, які, на їхню думку, створюють значні бар'єри для ефективного запровадження електронного голосування. Розглянемо їх детальніше. Відомий експерт у галузі комп'ютерної безпеки Брюс Шнайєр вважає, що розробка надійної системи онлайн-голосування є однією з найскладніших задач у контексті інформаційної безпеки. Це обумовлено прямим зв'язком із ризиками, які можуть виникнути під час реалізації форм прямої демократії. Також значну увагу потребує процес ідентифікації користувачів у блокчейн-системах електронного голосування і коректний підрахунок їхніх голосів [205].

Для забезпечення надійності такі системи мають відповідати стандартам інформаційної безпеки, а громадяни повинні довіряти державним органам та іншим установам, що займаються організацією та контролем виборчого процесу. Методика проведення таких виборів повинна відповідати принципам прозорості та демократичності, враховуючи загальноприйняті міжнародні стандарти: альтернативність, відкритість, рівність, дотримання таємниці голосування і гласність.

Технологічні бар'єри. Демократичні виборчі системи повинні відповідати певним строгим стандартам безпеки, захисту даних, таємниці, надійності, точності, ефективності, цілісності та рівності. Для забезпечення легітимності результатів виборів необхідно підтримувати довіру громадськості до цілісності виборчої системи. Це робить адміністративні проблеми електронного голосування складнішими, ніж впровадження багатьох поширених форм електронного урядування або торгівлі, навіть банківської справи. У разі неефективного впровадження громадяни можуть бути позбавлені можливості голосувати за допомогою нових технологій, наприклад, проект може виявитися складним для інвалідів, осіб з низьким рівнем грамотності або літніх людей. Електронні голоси, подані на загальних виборах, можуть стати важливою мішенню для зловмисників, що прагнуть до публічності. Критики стверджують, що технологія, необхідна для аутентифікації виборців і забезпечення точності та цілісності виборчої системи, або не існує на даний момент, або недостатньо доступна, щоб довести справедливість і ефективність.

Коли дистанційне електронне голосування було випробувано у невеликих експериментальних дослідженнях, стало ясно, що питання безпеки та технології, пов'язані з поданням сотень голосів в електронному вигляді, часто виявлялися проблематичними.

Залишається незрозумілим, чи можуть суто адміністративні проблеми, що нині обертаються навколо практичних питань безпеки, таємності та цілісності, зрештою бути вирішені в майбутньому за допомогою відповідних технологічних та наукових інновацій. Потенційні проблеми шахрайства з виборцями можуть

бути подолані за рахунок досягнень у галузі біометричного голосу, сканування сітківки ока та розпізнавання відбитків пальців, наприклад, або за рахунок широкого використання «смарт-карт» як ідентифікаторів з комп'ютерним чіпом та унікальними цифрові сертифікати.

Залишаючи осторонь ці важливі технічні питання та безпекові питання, на даний момент необхідно розглянути інше фундаментальне питання, що стосується потенційних проблем, які можуть виникнути, якщо дистанційне електронне голосування сприятиме посиленню існуючої структурної нерівності в участі у виборах. У демократичних країнах виборчий процес має бути однаково доступний кожному громадянину без дискримінації щодо будь-якої конкретної групи. Цей важливий принцип широко визнається при розміщенні традиційних виборчих дільниць у місцевих громадах або перекладі інструкцій з реєстрації та голосування мовами, якими говорять представники меншин. Критики звинувачують у тому, що здійснення дистанційного виклику з дому або з роботи може порушити принцип справедливості з огляду на поширене існування знакового «цифрового розриву» у доступі до Інтернету. Спрощення дистанційного голосування для тих, хто має доступ до електронних технологій, може ще більше спотворити коло учасників голосування і, отже, політичний вплив на більш багаті та впливові соціально-економічні групи [27].

Проведений аналіз свідчить про те, що аргументи проти впровадження і розширення цифрових технологій у виборчому процесі, особливо на етапі голосування, можна розділити на кілька категорій:

1. Одним із питань, які порушують загальність виборчого права, є існування вікових або технічних бар'єрів, що можуть обмежувати доступ до цифрових технологій у певних груп населення. Проте цей аргумент залишається дискусійним, оскільки цифрове голосування завжди розглядається як додатковий, а не єдиний спосіб реалізації виборчого права.

2. Питання рівності виборчого права також викликає занепокоєння. Існує думка, що застосування цифрових технологій у виборчому процесі може посилити нерівність між виборцями через відмінності в рівні володіння

технологіями. Ці відмінності можуть бути зумовлені віком, місцем проживання, культурними традиціями, релігійними переконаннями чи іншими чинниками. Крім того, поєднання традиційних методів голосування з цифровими технологіями в межах одних виборів потенційно може створювати нерівні умови голосування та підбиття його підсумків. Водночас така позиція є суб'єктивною. Сучасні технології вже широко застосовуються в багатьох аспектах суспільного, політичного та економічного життя. Нерівний доступ до цифрових сервісів і пристроїв не повинен гальмувати розвиток цих технологій, які в перспективі приносять користь суспільству загалом. Доступ до них поступово зростає зі зростанням рівня життя та впровадженням більш доступних рішень. Щодо потенційної нерівності умов голосування, аргумент може полягати в тому, що одночасне використання цифрових і традиційних методів голосування не порушує права виборців обирати та бути обраними. Воно лише стосується форми реалізації цього права. Ключовим моментом є забезпечення можливості кожного громадянина обирати зручний для нього формат голосування. Держава при цьому має гарантувати доступність традиційного голосування за допомогою паперових бюлетенів на виборчих дільницях.

3. Ще одним викликом є забезпечення принципу таємності голосування через технічні можливості ідентифікації виборців, які можуть дозволити встановити зв'язок між вибором і конкретною особою. Принцип таємного голосування є міжнародним стандартом і має залишатися непорушним у будь-якій виборчій системі. Це підтверджують вимоги Венеціанської комісії [39], стаття 21 Загальної декларації прав людини (Загальна декларація, 1948) [41], а також пункт 5.1 Копенгагенського документа НБСЄ 1990 року і пункт 3 Декларації принципів міжнародного спостереження [191]. Таким чином, правова держава повинна гарантувати дотримання таємності волевиявлення незалежно від обраного методу голосування.

На думку більшості фахівців у галузі права та державного управління, держава зобов'язана забезпечувати дотримання принципу таємності голосування під час проведення будь-яких виборів. Це завдання не може бути перекладене на

самих виборців. Відмова держави гарантувати таємність виборчого процесу суперечить міжнародним зобов'язанням у сфері захисту виборчих прав. Зокрема, право на таємне голосування закріплене в статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, де в статті 2 зазначено, що держава зобов'язана забезпечити його дотримання. Аналогічно, стаття 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року прямо вказує на необхідність забезпечення державою конфіденційності голосування. Отже, держава не має права пропонувати громадянам способи голосування, які не гарантують дотримання принципу конфіденційності.

Водночас проблеми із забезпеченням таємності голосування можуть виникати як у разі традиційних способів голосування, так і під час використання сучасних цифрових технологій для дистанційного голосування. У випадку цифрового голосування таємність голосу залежить від безпеки інформаційних систем, які зберігають дані виборців, а також від програмних засобів, які забезпечують анонімність під час розкриття змісту голосу. Проте такі технології значно обмежують можливість публічного контролю за дотриманням принципу таємного голосування, що створює додаткові ризики [115].

Однак вважати цю проблему нерозв'язною було б помилкою. Більш раціональним підходом є пошук ефективних рішень для вдосконалення анонімності голосування шляхом розвитку відповідного програмного забезпечення. Швидкий розвиток технологій демонструє, що вдосконалення технічних засобів відбувається значно швидше, ніж їх масове впровадження, особливо у таких чутливих сферах, як суспільно-політичне життя. До того ж навіть у традиційних способах голосування неможливо досягти абсолютної гарантії дотримання принципу таємності голосування.

Порушення принципу гласності (відкритості) виборчого процесу. Деякі дослідники вважають, що при дистанційному цифровому голосуванні важко забезпечити принцип гласності, оскільки відсутня можливість громадського контролю за процесом голосування. Принцип прозорості процедури голосування і підрахунку голосів передбачає, що громадськість повинна мати доступ до

інформації про програмне забезпечення для перевірки надійності заходів безпеки серверів і сертифікації пристроїв. Прогресивні іноземні законодавства використовують відкритий код та публічні тестування на проникнення для забезпечення цієї прозорості. Проте, наразі не існує абсолютно надійної системи електронного голосування, яка б повністю відповідала конституційному принципу відкритості, оскільки відсутні деякі важливі елементи, такі як спостерігачі і підрахунок голосів, які б сприяли довірі до процесу. Однак, варто зазначити, що це питання потребує уважного підходу і розробки відповідних механізмів громадського контролю, які потрібно адаптувати до нового цифрового виборчого формату.

Однією з головних загроз цифрового голосування є ризики, пов'язані з кібератаками на сервери, поширенням шкідливих програм і вірусів, які здатні впливати на вибір виборця прямо на його персональному пристрої. До небезпечних факторів також відносять можливість зламу секретних кодів, підкуп виборців або багаторазове голосування. Ці проблеми широко висвітлюються у науковій літературі, зокрема у роботах Клімушина і Серенка (2010) [60], Ключковського (2017) [61], Константиновської (2018) [64], Бисаги та Романчук (2021) [6], а також Камардіної і Черних (2022) [55].

Вирішення цього питання передусім полягає у технічній площині. Необхідно розробляти та впроваджувати ефективні методи захисту за допомогою спеціалізованих протоколів таємного голосування. До таких належать Протоколи Лоррі Кранор і Рон Сітрон, HeSu, ANDOS, NIVSS та інші [2], [84]. Це також включає використання новітніх технологій, таких як блокчейн [28], [30], [183], [191, с. 10-15], або сучасних платформ для цифрового голосування, таких як Voatz, Scytel, Smartmatic тощо [199], [204], [215], [220].

Також варто відзначити, що достовірність результатів виборів у цифровому форматі може допомогти опосередковано виключити «людський фактор» або прямий адміністративний вплив. Цифрове голосування надає можливість здійснювати підрахунок голосів без необхідності залучення представників державної влади. Це означає, що результати виборів

визначатимуться лише якістю технічного забезпечення та стабільністю роботи програмних систем, а не чесністю чи відповідальністю посадовців або систем громадського контролю. Вважається, що впровадження цифрових виборчих систем здатне підвищити рівень довіри громадян до виборчих результатів і суттєво знизити ризики корупції. Таким чином, це може стати однією з ключових переваг цифровізації виборчих процесів, сприяючи легітимності результатів референдумів, виборів і функціонуванню обраних органів влади.

Замість заперечення неминучого процесу цифровізації виборів, варто спрямувати зусилля на розробку та впровадження технологічних і правових механізмів, які мінімізують можливість багаторазового голосування та гарантують достовірність і надійність результатів цифрового голосування.

Згідно з висновками вчених за останні кілька років, які враховують ризики та можливості нових підходів до вдосконалення виборчого процесу, можна окреслити кілька ключових вимог для впровадження цифрових технологій у голосуванні. По-перше, учасники виборчого процесу повинні мати чітку впевненість у тому, що їхні дії і рішення в цифровому середовищі матимуть юридичні наслідки. По-друге, процедура цифрового голосування має забезпечувати методи перевірки та підтвердження цілісності даних, що надходять через Інтернет у вигляді електронних бюлетенів. По-третє, дані, що формуються під час успішного голосування як у виборця, так і на електронній виборчій дільниці, повинні забезпечувати можливість підтвердження правильності і завершеності процедури з обох сторін у будь-який момент.

Організатори виборів і встановлення результатів повинні бути позбавлені можливості створювати, змінювати чи видаляти дані голосування. Після завершення виборчого процесу ці дані мають зберігатися та бути доступними для перевірки їх повноти і незмінності, а також повинні мати технічну можливість для повторного підрахунку результатів. Дані, які залишаються у цифровому середовищі під час і після голосування, повинні бути захищені від будь-яких змін з боку організаторів, виборців або сторонніх осіб..

Висновки до розділу 3

Технології голосування, особливо в останні роки, стали масово застосовуватися в світовій практиці, і накопичений досвід дозволяє визначати єдині стандарти та вимоги для модернізації виборчого процесу.

Електронне голосування є новим етапом виборчого процесу, який з точки зору ефективності має велику актуальність. Це, зокрема, зумовлено тим, що електронне голосування - це не лише нова форма фіксації волевиявлення виборців, а й значний стрибок у розвитку демократії в цілому. Однак це поліпшення не полягає в створенні нових форм демократії, а в принципово новому, технологічному функціонуванні демократичних інститутів..

Сучасні технології електронного голосування дають змогу скоротити різного роду витрати, однак їхнє використання найчастіше потребує адаптації законодавчої бази, пов'язаної з голосуванням і виборами загалом. Узагальнюючи, до основних переваг використання електронного голосування можна зарахувати: автоматизацію процедури голосування, зниження фінансових і часових витрат, підвищення зручності голосування для деяких категорій громадян, якісні зміни в прозорості результатів голосування. Недоліками використовуваних технологій електронного голосування є недостатня довіра населення до електронних форм голосування, ймовірне порушення принципу таємниці голосування, технічна складність і, як наслідок, потреба в кваліфікованих кадрах, недостатня надійність (порівняно з «традиційними» методами голосування та підбиття підсумків), а також проблеми з ідентифікацією виборців.

Електронні вибори вже стали важливою складовою політичного життя та наслідком процесу діджиталізації. Це зручна альтернатива традиційним методам голосування, що особливо виявилось корисним під час глобальної пандемії Covid-19, коли потреба в альтернативі класичним офлайн-системам стала очевидною. Електронні вибори можуть проводитися на різних рівнях, таких як національний, місцевий та загальний, забезпечуючи новий спосіб комунікації

між державою та громадянами через опитування. Існують різні форми реалізації електронних виборів: наприклад, можна голосувати з будь-якого зручного місця та в будь-який зручний час за допомогою телефону чи комп'ютера, використовуючи спеціальні програми або мобільні додатки, де авторизація здійснюється за допомогою електронного підпису, відбитка пальця або навіть розпізнавання обличчя. Крім того, можлива змішана система з традиційними виборами, яка передбачає використання сенсорних автоматизованих машин на виборчих дільницях, де голосування може здійснюватися за допомогою голосової ідентифікації.

Україна має високу ймовірність ухвалення закону про електронні вибори до 2025 року. Важливим фактором у цьому є високий рівень довіри населення до держави. Однак існує ризик відкладення запуску онлайн-формату голосування через військову агресію Російської Федерації та повномасштабну війну. Це може тимчасово відтермінувати впровадження нової системи, однак у майбутньому електронні вибори отримають широке поширення і стануть невід'ємною частиною демократичних процесів у розвинених країнах, включаючи Україну.

У другому підрозділі третього розділу досліджуються як успішні, так і менш вдалі приклади впровадження електронного голосування у світі. Багато країн почали адаптуватися до нової системи дистанційного голосування ще з початку 2000-х років. Головною перешкодою для успішного впровадження цього методу стали високі ризики кібератак. Наприклад, у Швейцарії, де електронні вибори проводилися 15 років, їх реалізацію було призупинено через загрози кібербезпеки. Схожі проблеми виникли й у Німеччині.

У Болгарії діє гібридна система виборів, яка поєднує елементи традиційного та електронного голосування. У Болгарії поєднуються елементи традиційного та електронного голосування: виборчі дільниці збереглися, але використовуються автоматизовані машини для голосування і підрахунку голосів. На прикладі цієї країни можна побачити, що успіх впровадження нових систем залежить не лише від технічної готовності держави, а й від рівня довіри громадян до уряду. Через високий рівень корупції та фальсифікацій результати

голосування викликають недовіру в населення, що обмежує використання сучасних технологій через побоювання фальсифікацій.

США та Естонія є прикладами для наслідування завдяки швидкій реакції на виникаючі проблеми та постійному вдосконаленню електронної системи голосування.

Естонія є першою країною, яка впровадила електронне голосування і досягла успіху на трьох рівнях: загальнодержавному, місцевому і загальному. Ця країна стала лідером у впровадженні електронних виборів завдяки високорозвиненій цифровій інфраструктурі та високому рівню довіри населення до влади, який становить 82%. В історії електронного голосування Естонія досягла одного з найвищих рівнів участі виборців: близько 50% громадян обирають онлайн-голосування.

Світовий досвід демонструє, що впровадження електронного голосування потребує тривалої, скоординованої роботи держави, громадянського суспільства, експертів і політичних організацій для вирішення технічних та правових викликів. Зважаючи на існуючі ризики і недоліки цієї системи, а також відсутність значного досвіду в багатьох країнах, впровадження електронного голосування вимагає обережного підходу.

Водночас, у сучасному інформаційному суспільстві уникнути технічного прогресу неможливо. Умовою запровадження електронного голосування в Україні має бути гарантування його безпеки. Крім того, електронне голосування слід використовувати як доповнення до традиційних методів, а не як єдиний і безальтернативний спосіб проведення виборів.

Розділ 4

Світова практика виборчих кампаній

4.1. Американський досвід передвиборчих кампаній.

Президентські вибори в Сполучених Штатах Америки і взагалі, увесь виборчий цикл, який включає також вибори до Сенату та Конгресу, є однією з найочікуваніших подій не лише для пересічних американців, а й для усього світу. Пов'язано це в першу чергу з тим, що після розвалу Радянського Союзу та завершення Холодної Війни, коли світопорядок визначався саме в контексті боротьби двох наддержав, в світі склалась закономірна тенденція, що одним з найголовніших центрів впливу в світі стали саме Сполучені Штати Америки. На це впливає економічний чинник, військово-політичний, дипломатичний та багато інших факторів.

Виборча система Сполучених Штатів Америки є однією з найбільш унікальних та складних у світі. Вона включає в себе різноманітні елементи, які відображають федеративний характер держави, історичні традиції та сучасні політичні реалії. Перш ніж розкрити особливості виборчих практик, потрібно розібрати ключові особливості виборчої системи США, включаючи президентські вибори, вибори до Конгресу, виборчі округи, системи голосування, та роль виборців.

Варто почати з того, що адміністративно територіальний устрій Сполучених Штатів Америки напряду впливає на особливості проведення виборчих кампаній. Сполучені Штати – це федерація, яка складається з 50 штатів, кожен з яких має власну законодавчу базу та власні інституційні процедури, в тому числі які стосуються проведення виборів.

Американська політична система відзначається в першу чергу тим, що в ній домінують дві основні політичні партії – це демократична та республіканська. Символ демократичної партії – це віслюк та синій колір, а республіканської – це слон та червоний колір. Історично, республіканська партія

виступає зниження податків, право на користування зброєю для власного захисту та ведення більш жорсткої імміграційної політики. Найбільш популярна партія в невеликих містах, сільських районах, а найвідомішими представниками партії є Джордж Буш (старший та молодший), Річард Ніксон, Рональд Рейган та Дональд Трамп.

У той самий час, основним вектором демократичної партії є захист прав людини, кліматичні зміни, міграційна політика та медичне страхування. Найбільше партію підтримують в найбільш урбанізованих районах країни та великих містах, а одними з найбільш яскравих представників є Джон Кеннеді, Барак Обама, Білл Клінтон та Джо Байден.

Виборча система в Сполучених Штатах Америки цікава ще тим, що на відміну від багатьох інших країн, особливо, європейських демократичних країн, що в ній використовують непрямі вибори. Взагалі, в світі є два основних види виборів – це прямі та непрямі. В першому випадку, громадяни самі напряму обирають кандидатів до представницьких органів та інших посадових осіб, шляхом голосування за того чи іншого кандидата, або за певну політичну партію, в залежності від того яка використовується виборча система. При непрямих виборах, громадяни країни обирають не кандидатів, а виборців, які мають на законодавчому рівні право обирати кандидатів на виборні посади (посадові особи, представники державних органів і т.д.). Саме непрямі вибори використовуються на виборах президента США.

Однак, не дивлячись на те що політична система США використовує непрямі вибори під час обрання президента, у той самий час, на виборах до Конгресу, як до верхньої так і до нижньої палати, і в цілому на муніципальних рівнях, використовуються прямі вибори за мажоритарною виборчою системою. Однак, в більшості штатах достатньо відносної більшості голосів, то в таких штатах як Луїзіана та Джорджія, для перемоги на виборах до Конгресу потрібна абсолютна більшість [217]. Система виборів, коли президент обирається непрямыми виборами, а представники Конгресу та муніципалітетів обираються прямими виборами, передбачена Конституцією США [188], метою якої було

забезпечити рівноправність усередині країни та уникнути можливих негативних наслідків прямих виборів.

Згідно зі статтею 2 Конституції США, виконавча влада належить президенту, який обирається на чотирирічний термін разом із віце-президентом [188]. Президент США може обіймати посаду не більше двох термінів поспіль. Президентські вибори США організуються політичними партіями, а сам процес голосування проводиться на місцевому рівні. На відміну від України, де виборча кампанія зазвичай триває не більше ніж 90 днів [188], у США вибори займають майже цілий рік. Наприклад, активну виборчу кампанію на виборах Президента Сполучених Штатів Америки 2024, діючий президент США Джо Байден кандидат від Демократичної партії (до зняття з виборів на користь Камали Гарріс та Дональд Трамп, кандидат від Республіканської партії, почали ще в березні місяці 2024 року [14].

Виборчий процес під час виборів президента Сполучених Штатів Америки, складається з декількох етапів: вибір кандидата в середині кожної з партій, офіційне представлення кандидата від партії, виборча кампанія та власне самі вибори, коли виборці віддають голос за одного з кандидатів [80].

Початковою стадією виборів в президента Сполучених Штатів Америки є праймеріз – первинні або іноді їх ще називають попередні вибори. В данному контексті потрібно розуміти, що слово «вибори» означає ухвалення рішення на основі таємного волевиявлення виборців за допомогою голосування. Праймеріз є попереднім етапом висунання політичними партіями кандидатів на виборну посаду, коли рядові виборці приймають активно участь у процесі відбору потенційного кандидата від партії. Основним завданням праймеріз є зменшення кількості претендентів на які можуть бути офіційно висунуті від партій на пост президента країни. Мета цього етапу — виявлення найбільш конкурентоспроможного кандидата, який має підтримку більшості однопартійців, і, отже, здатного найефективніше представляти партійний електорат під час виборів [29].

Головна відмінність американської системи попередніх (первинних) виборів від європейських у тому, що правила допуску до виборів встановлюються державними законами, а чи не внутрішніми партійними правилами.

Навесні, за рік до президентських виборів, члени двох найбільших партій — Демократичної та Республіканської проводять відбір, щоб визначити, хто буде їх кандидатом на президентських виборах. Процедура проведення прямих попередніх вибори США, дозволяє процес відбору кандидатів робити більш відкритим та дозволяє більшій кількості потенційних претендентів брати участь у цьому.

Первинні (попередні) вибори або «праймериз» відбуваються у різних штатах у різні терміни, хоча зазвичай це проходить у вівторок. День, коли голосування проводиться одночасно у кількох штатах, називається «супервівторком» [146]. На праймериз виборці голосують за кандидатів від партії, яких вони підтримують. Однак участь у праймериз може бути обмежена, якщо проводяться так звані «закриті праймериз» [202]. Перемога на праймериз у кожному штаті перераховується за складною формулою до кількості делегатів, які вирішують, хто представлятиме партію на президентських виборах під час партійних з'їздів. Громадяни США насправді голосують не за президента безпосередньо, а за виборців із колегії виборців [187].

Колегія виборців — один із найунікальніших, найкритичніших і спірніших політичних інститутів США, якому понад 200 років. За більше ніж два століття він став фундаментом проведення непрямих президентських виборчих кампаній та загалом, став основою американського федералізму, що робить його важливим об'єктом для детального розгляду.

Колегія виборців формується так: кожен штат призначає стільки виборців, скільки в нього сенаторів та представників у Конгресі. Таким чином, кількість виборців від кожного штату варіюється. Найменша кількість виборців — по 3 — мають такі штати, як Аляска, Делавер, Вайомінг, Вермонт, Північна та Південна Дакота (по 2 сенатори та 1 представнику). Техас має 38 виборців, а Каліфорнія

представлена найбільшою кількістю – 55. Федеральний округ Колумбія, де розташована столиця Вашингтон, не має представників у Конгресі, але отримує стільки виборців, скільки отримав би, будучи штатом, але не більш ніж найменший за населенням штат. Отже, загальна кількість виборців становить 538 [208].

В кожному штаті представники демократичної та республіканської партії висувають єдиний список виборців. Голосування йде за увесь список виборців по штату і якщо партія набирає більшість голосів у штаті, то всі її виборці потрапляють до колегії. Для перемоги на виборах кандидату в президенти необхідно набрати 270 чи більше голосів виборців, тобто понад половину від загальної кількості. Для того щоб перемогти, потрібно набрати більшість або в 11 найбільших штатах або в 40 мілких та середніх [208]. У разі, якщо не один з кандидатів не набирає більшості голосів, то тоді Палата представників Конгресу обирає президентом одного з трьох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів [194].

Серед американських політиків, науковців та представників громадськості доволі часто порушується питання, щодо доцільності використання колегії вибірників та непрямой системи президентських виборів. Доволі популярним аргументом на користь такої системи серед прихильників данної системи було те, що пряма система голосування за президента призведе до розпорошення голосів між різними кандидатами. Оскільки багато громадян можуть бути недостатньо обізнані про кандидатів, вони голосуватимуть за тих, кого знають, зазвичай зі свого штату. Внаслідок цього президентом може стати представник найбільш населеного штату. Тобто, участь населення у виборах важлива, але прямі загальнонаціональні вибори є недоцільними [216].

Прихильники принципу «колегії виборців» стверджують, що це історично підтверджена модель, що забезпечує конституційну гнучкість, захищає федеративну систему та поділ влади, гарантуючи повагу до множинних думок та інтересів меншин, а також зміцнюючи двопартійну систему. Довговічність колегії виборців є аргументом на її користь, оскільки народне визнання

забезпечує стабільність конституційного ладу, що є важливим елементом правової системи США. Більшість американців вважають, що президент, як вищий федеральний чиновник, має бути обраний у спосіб, що підкреслює роль та інтереси всіх штатів [206].

Деякі вчені вважають, що ця модель вимагає наявності «одночасної більшості», тобто президент має спиратися не лише на більшість загальнонаціональних голосів, а й на підтримку більшості штатів. Однак практика показала, що ця ідея не завжди працює, оскільки кандидат, який набрав більшість голосів виборців, може не отримати достатньої кількості голосів виборців і в результаті програти.

Для більшості не зрозуміла причина використання подібної системи. Одним з найпростіших пояснень є той факт, що на момент створення колегії виборців у «Засновників американської Конституції» переважала думка, що пересічні американці більшу частину життя проводять на фермах та займаються сільським господарством, і не зможуть зробити раціональний вибір на прямих виборах президента. Ці погляди актуальні й сьогодні, оскільки недостатня політична обізнаність та незнання програмних документів партій та кандидатів можуть призвести до негативних результатів виборів [210].

Важливо також відзначити, що колегія виборців не є постійним органом і створюється наново на кожних виборах, що знижує ризик маніпуляцій з боку кандидатів на пост президента.

Проте поряд із цими очевидними плюсами є й мінуси, чи винятки, пов'язані з колегією виборців. Однією з таких проблем є штати, що «вагаються». У деяких штатах спостерігається стійка перевага однієї з двох основних партій. Наприклад, штат Нью-Йорк традиційно підтримує демократичну партію, а голоси які виборці віддають за республіканську партію, там просто губляться. Усвідомлюючи це, деякі прихильники республіканських кандидатів не беруть участь у голосуванні. Аналогічно надходять і демократи у традиційно республіканських штатах, таких як Техас. Зазвичай, в таких штатах політична

партія розуміючи що не зможе отримати перемогу і тому, вона не веде політичну агітацію та не витрачає кошти.

Однією з традиційних проблем американської виборчої системи є факт того, що в частині штатів існують так звані «невірні виборці», яких закон не зобов'язує голосувати за кандидата, якому вони обіцяли підтримку. Хоча це рідкісне явище і воно не часто впливає на результат виборів, воно все ж таки викликає занепокоєння. Іншими слабкостями колегії є обмежені терміни завершення процесу та можливість смерті обраного президента [216].

Тобто, головним недоліком системи є можливе ігнорування думки більшості виборців, що вже траплялося на президентських виборах 2000 і 2016 років, коли кандидати, які набрали більшість голосів виборців, не стали президентами через недостатню кількість голосів виборців. Нині Республіканська партія найбільше зацікавлена у збереженні цієї системи, оскільки вона допомагає їм вигравати вибори і натомість зростання підтримки демократів.

Після проведення попередніх виборів кандидати в президенти починають так звані турне по штатах, з метою підвищення рівня підтримки в так званих «спірних» штатах, де немає явної підтримки виборцями жодної з партій. Зазвичай, саме за ці штати ведеться основна боротьба, так як перемога в них дозволяє з більшою вірогідністю перемогти в виборах.

Варто почати з того, що виборчі кампанії в Сполучених Штатах Америки будуються за принципом біполярності політичної системи. Тобто, домінація двох основних політичних партій обумовлює основний характер побудови виборчої кампанії – протистояння двох різних груп цінностей та ідей. Домінування двох партій в Америці означає не тотальну монополізацію влади представниками двох основних політичних партій, а скоріше демонструє високий рівень політичної культури та свідомості громадян Сполучених Штатів Америки. Як показує досвід України, велика кількість політичних партій свідчить про роз'єднаність суспільства та слабкий розвиток громадянського суспільства, оскільки люди в такій країні не можуть визначитися, що їм потрібне для життя.

При побудові президентської виборчої кампанії, політтехнологи намагаються враховувати не лише загальнонаціональні інтереси, а й регіональні особливості для подальшого застосування певних технологій. Яскравим прикладом є менталітет більшої частини американського суспільства, який залишається відносно стабільним, що дозволило створити бази даних щодо кожного виборця для розуміння їх політичних переваг. Розробляючи регіональну мережу, політтехнологи знають приблизно, який регіон підтримає ту чи іншу політичну партію. Наприклад, за Республіканську партію традиційно голосують штати, такі як Техас, Луїзіана, Арканзас, Джорджія, Алабама, Міссурі, Оклахома, Небраска, Дакота, Вайомінг, Монтана, Айдахо, Юта, Арізона та інші. Демократів систематично підтримують такі штати, як Гаваї, Каліфорнія, Орегон, Вашингтон, Міннесота, Вісконсін, Мічиган, Пенсільванія, Нью-Йорк, Вермонт, Коннектикут та інші. Існує певна закономірність: штати, які підтримують республіканців, перебувають у центрі та півдні країни, а ті, хто голосує за демократів, розташовані на узбережжях та півночі Америки [208].

Таким чином, голосування в США має певну традиційну закономірність, проте результат виборів багато в чому залежить від штатів, що «вагаються», результати голосування в яких важко передбачити. До таких штатів належать Флорида, Пенсільванія та Огайо, які схильні змінювати свої політичні уподобання. Основна робота політтехнологів в Америці спрямована на боротьбу за симпатії виборців у штатах, що «вагаються», де важливий кожен голос, здатний кардинально змінити підсумкову ситуацію. Виборча система США дуже варіативна, складна та унікальна, тому здобуття кандидатом більшості голосів виборців ще не означає його перемогу.

Специфіка американської виборчої системи зумовлює особливості проведення виборчих кампаній у США. Незважаючи на всю свою складність, ця система ефективно працює вже понад 200 років та дає позитивні результати. Переваги цієї системи включають:

Практика праймериз (первинних виборів) та кокусів (зборів прихильників чи членів політичної партії) дозволяє краще дізнатися кандидатів та виробити

єдиний курс дій для досягнення загальної політичної мети, або обговорити висунення кандидата на якусь посаду. Це допомагає уникнути ситуації, коли виборцям не подобається жоден із кандидатів у президенти від партій, і їм нема за кого голосувати. Існування колегії виборців гарантує автономність кожного штату під час виборів президента і запобігає використанню адміністративного ресурсу лідером федеральної влади, що підтримує систему федералізму США.

- Система дозволяє штатам самостійно регулювати частину виборчого процесу, знижуючи рівень корупції та «кулуарних» домовленостей під час передвиборчої кампанії.
- Для перемоги на виборах необхідно враховувати інтереси багатьох штатів, навіть тих, що традиційно голосують за певну партію. Таким чином, система виключає перемогу кандидата, який підтримується лише великими штатами.
- Голосування по системі колегії виборщиків змушує кандидатів звертати увагу на інтереси меншин, які можуть надати вирішальну підтримку, особливо в штатах, що «вагаються».
- Найбільш запекла боротьба політтехнологів йде за голоси штатів, що «вагаються», оскільки саме вони зазвичай забезпечують перемогу на виборах.

Таким чином, унікальна система виборів у США зумовлює комплекс допустимих виборчих технологій, які застосовуються у передвиборчій боротьбі. Хоча більшість штатів голосують традиційно, з кожним роком все складніше утримувати перевагу електорату конкретного штату за певною партією.

Розробляючи стратегію виборчої кампанії, політичні консультанти враховують суб'єктивні інтереси кожного штату, на основі чого будують свою політичну платформу. Наприклад, більшість кандидатів від Республіканської партії беруть до уваги регіональні та економічні особливості штатів і вміло використовують це у своїй риторичі. Основу економіки «республіканських штатів» (30% ВВП США) становлять сільське господарство, видобуток та переробка корисних копалин, лісове господарство з домінуючим аграрним

сектором. У свою чергу, «демократичні штати» розвивають промисловість, фінанси та інформаційні технології – 40% ВВП країни. Близько 30% ВВП припадає на штати, що «вагаються».

Використовуючи ці знання, політтехнологи створюють політичну платформу, орієнтовану інтереси конкретного штату. Яскравим прикладом успішного популізму та орієнтації на регіональні інтереси є офіційні дебати Дональда Трампа з Хіллари Клінтон. Трамп заявив, що бачить подальший економічний розвиток США у зниженні податків та вкладенні зекономлених коштів у розвиток середнього бізнесу. Його опонентка Гіллари Клінтон у своїй передвиборній промові стверджувала, що більша частина державних дотацій має спрямовуватися на розвиток освіти та інформаційних технологій. Ця риторика обумовлена тим, що Клінтон представляла Демократичну партію США, і підтримка її основними «демократичними» штатами, що розвиваються у цих сферах, допомогла їй отримати більшість у цих регіонах. Однак за рахунок штатів, що «вагаються», кінцеву перемогу здобув Дональд Трамп. Це є прикладом успішного застосування соціальної риторики, орієнтованої на проблеми конкретних штатів під час проведення виборчої кампанії.

Наприклад, беручи до уваги особливості виборчої кампанії 2012 року, коли Президентом США було обрано Барака Обаму, то саме ця виборча кампанія показала, що вибори в Сполучених Штатах Америки виходять на якісно новий рівень застосування виборчих технологій. Під час президентських перегонів основними суперниками були Барак Обама та Мітт Ромні. Обидва кандидати мали свої переваги та недоліки, що робило результат невизначеним. Однак саме завдяки застосуванню першокласної PR-реклами та виборчих технологій Обама забезпечив собі другий термін, хоча його кар'єра не мала видатних досягнень. З іншого боку, виступ Ромні на праймеріз експерти визнали невдалим, особливо в порівнянні з іншими невдалим кандидатами. Незважаючи на цю невдачу, Ромні вдалося ефективно провести останній етап кампанії за допомогою добре підібраних технологій і ретельно розробленої стратегії. Зрештою, саме стратегічний підхід Обама виявився більш успішним, що призвело до його

перемоги на виборах. Варто зазначити, що Обама та Ромні обрали різні стратегічні напрямки у проведенні своїх кампаній.

Обсяги інвестицій у виборчі кампанії обох кандидатів відрізняються мінімально: Б. Обама, як повідомляє The Washington Post, витратив на свою кампанію \$887 млн, а М. Ромні, як стверджує The New York Times, виділив \$852,9 млн за період з січня 2011 по жовтень 2012. Крім того, Ромні вдалося зібрати \$881,1 млн на свою кампанію, повідомляє The New York Times [9].

Проте склад аудиторії, яка підтримувала кандидатів, був різним. Згідно зі звітом журналу Forbes, 49% коштів, отриманих Super PAC на підтримку Б. Обами, становили пожертви, що перевищували 1 мільйон доларів, тоді як 40% становили пожертви від 100 до 1 мільйона доларів, а 10% становили пожертви менше 100 доларів. Більше половини всіх індивідуальних прямих пожертв становили менше 200 доларів. Це свідчить про високий рівень залучення звичайних виборців, що було помітним аспектом попередньої виборчої кампанії Б. Обами, що значною мірою пояснюється зусиллями його команди, яка знає Інтернет. З іншого боку, М.Ромні отримував більші пожертви, 42% усіх внесків безпосередньо йому перевищували 2500 доларів. Це свідчить про те, що прихильники Ромні були переважно із заможніших верств населення [9].

Структури витрат також відрізняються, що демонструє технічні переваги кандидата та дозволяє визначити найефективніші інструменти та найважливіші тенденції. За даними Washington Post, основна частина грошей Обами була витрачена на рекламу – \$457,6 млн (проект, зокрема, здійснювали рекламне агентство GMMB і маркетингова фірма Bully Pulpit Interactive). За даними Washington Post, Ромні витратив на рекламу 356,8 доларів, майже на 100 мільйонів доларів менше, ніж Обама, але він перевершив усіх інших. Ромні ж займається не тільки саморекламою, а й контррекламою Обами (через компанії American Rambler Productions і Mentzer Media Services) [22].

Витрати президента Обами на управління командою вдвічі вищі, ніж у президента Ромні: 45,8 мільйонів доларів проти 20,8 мільйонів доларів Ромні. Тим часом гонорари за консультації президента Ромні були значно вищими: 21,2

мільйона доларів, президент Ромні. 12 мільйонів доларів Обама. Тобто Ромні витратив на консалтинг більше, ніж його адміністрація (21,1 мільйона доларів проти 20,8 мільйона доларів), але ця сума була половиною суми, яка привела до перемоги Барака Обами на виборах.

Отже, аналізуючи результати виборів 2012 року, можна помітити, що за майже однакового бюджету та кількісних витрат ефективнішою була не кількісна, а якісна частина – чітко сформульована та розроблена загальна комунікаційна стратегія, в якій важливий критерієм реалізації є його орієнтація на масову аудиторію та опора на професійну творчу команду.

Виборча кампанія Барака Обами (2012 року) будувалася на трьох стовпах:

1. імідж кандидата;
2. його «меседж» до електорату;
3. бачення майбутнього країни, яке відображувалось у політичній платформі;

Головний слоган Обами – «Yes, we can», який привернув суспільну увагу, коли з'явився в пісні американської поп-співачки «Will. i.am.», користується високою популярністю та авторитетом серед молоді та людей середнього віку. Вперше це прозвучало під час першої президентської кампанії. За численними експертними оцінками, два кандидати в президенти 2012 року є Політична платформа бачення Америки для майбутнє приблизно таке ж.

Перемога Обами на виборах була зумовлена правильно обраною стратегією, яка базується на двох основних принципах: опора на консалтингові центри з найкращими професійними командами та участь великої кількості людей у процесі комунікації. Команда Обами використовувала суб'єктивні моделі спілкування з виборцями та методи краудсорсингу (залучення великої кількості людей до вирішення певних проблем із залученням їх креативності, знань і досвіду), щоб знайти відповідні ідеї. Велику увагу команда Обами приділила методам моніторингу громадської думки та експертним дослідженням: створила унікальну базу даних виборців, проводила моніторинг

громадської думки протягом усієї кампанії та створила модель поведінки виборців на основі краудсорсингового аналізу.

За висновками Дж. Мессіна, команда Обама в ході кампанії вимірювали «кожну саму просту річ» [9]. Під час виборів вирашним моментом є націлювання на конкретну цільову аудиторію (фокус-групу) – мікротаргетинг. Команда Обама формулює основний «меседж», спрямований на сучасних суб'єктів дискурсу (молодь, люди середнього віку), які активно користуються мережею – Інтернет. При цьому задіяно кілька інноваційних проєктів («ВМС» і «Ловець снів»), що дозволяють комплексно визначати емоційний стан виборців. Команда М. Ромні також використовувала інструменти мікротаргетингу.

Спілкування стало головним інструментом боротьби за владу між двома кандидатами в президенти. Так, під час презентації передвиборчого шоу відео транслювалися не на найпопулярніших каналах країни, а на каналах, які найчастіше переглядає цільова аудиторія кандидатів – 60 каналів з рекламою Обама та 40 каналів з рекламним каналом Ромні [22].

На думку американських дослідників Ітана Д. Херша та Брайана Ф. Шефнера – таргетування, тобто точкова спрямованість повідомлень до виборців, важко піддаються аналізу та вимірюванню, не дивлячись на ефективність цього методу для встановлення комунікації. Команда Обама обрала усі шляхи встановлення комунікації із суспільством, у тому числі – неформальні людські контакти [26].

Георгій Почепцов виділяє наступні тенденції, які відобразились на виборчій кампанії 2012 року:

1. персоналізація;
2. зріст індивідуальних комунікацій;
3. зменшення ролі сегменту білих чоловіків;
4. підвищення ролі голосування жінок;
5. підвищення ролі етнічного сегмента;
6. підвищення ролі молодіжного голосування [110].

Таким чином, технології, котрі застосовувались в ході президентської кампанії 2012 року в США є сукупністю загальних характеристик дискурсу, які застосовуються в політичній сфері наших часів. Орієнтація має йти саме на комунікацію з індивідом, використання його комунікаційного потенціалу. Найбільш релевантним є тенденція до використання Інтернет – технологій.

Виборча кампанія саме 2012 року в багатьох аспектах стала еталонною і вплинула на виборчі кампанії наступних років. Наприклад, виборчі кампанії Трампа в 2016 році та Байдена в 2020 році, головною платформою для просування себе як кандидата, обрали саме соціальні мережі.

Продовжуючи розмову про основні етапи виборчого процесу в Сполучених Штатах Америки, то останнім етапом йде саме день голосування. День голосування виборців проводиться на 41 день після загальних виборів, зазвичай це перший вівторок листопада, за винятком 1 листопада. Після проведення дня залишаються суто формальні моменти – затвердження результатів у Конгресі США та проведення інавгурації 20 січня наступного року.

Спільна сесія Конгресу США з підрахунку голосів виборців проходить 6 січня о 13:00 у Палаті представників. Сесія ведеться віце-президентом США, але в деяких випадках її може вести тимчасовий президент Сенату. Сенат і Палата представників призначають по дві особи для підрахунку голосів. Результати виборів оголошуються перед членами Конгресу від кожного штату в алфавітному порядку. Конгресмени мають право оскаржити результати голосування у певному штаті, однак таке заперечення розглядається лише у разі, якщо його підтримує щонайменше один представник від кожної з палат Конгресу. У разі подання й підтримки заперечення обидві палати проводять окремі дебати та голосування. Для анулювання результатів необхідно, щоб обидві палати Конгресу підтримали заперечення. Якщо жодних заперечень немає або всі вони були відхилені, голова оголошує підсумки голосування та називає імена обраного президента й віце-президента. Після цього сесія офіційно закривається [216]. Такі заперечення є рідкісними; серед відомих випадків можна

виділити події 1969, 2005 і 2021 років. Останній інцидент пов'язаний із штурмом Капітолія прихильниками Дональда Трампа.

Після затвердження результатів Конгресом США проводиться інавгурація президента, яка відбувається традиційно в будівлі Капітолію у Вашингтоні 20 січня. Після офіційної церемоніальної частини новообраний президент прямує до Білого дому, щоб розпочати свій чотирирічний термін. Однак, як вже було сказано вище, після трьох років повноважень діючий президент почне проводити свою передвиборчу кампанію, для того щоб перемогти в наступних виборах.

Загалом, виборчі президентські кампанії в США в першу чергу характеризуються особливостями виборчої системи, від якої напряду залежить характер вибору виборчих технологій. Головна мета кандидатів в президенти є завоювання лояльності та підтримки не лише звичайних пересічних громадян, а головним чином – виборців від кожного штату, які будуть вирішувати долю кожного з кандидатів на виборах.

Говорячи про особливості проведення виборчих кампаній на виборах до Конгресу (верхньої та нижньої палати), а також на муніципальних рівнях, то вибори проводяться за мажоритарною виборчою системою. Як вже зазначалось раніше, в більшості штатах достатньо відносної більшості голосів, то в таких штатах як Луїзіана та Джорджія, для перемоги на виборах до Конгресу потрібна абсолютна більшість [217]. Система виборів, коли президент обирається непрямыми виборами, а представники Конгресу та муніципалитетів обираються прямими виборами, передбачена Конституцією США [188], метою якої було забезпечити рівноправність усередині країни та уникнути можливих негативних наслідків прямих виборів.

Виборчі кампанії до Конгресу та на муніципальних рівнях майже повністю схожі на українські виборчі кампанії при мажоритарній виборчій системі – завоювати підтримку найбільшої кількості виборців на мажоритарних округах. Тобто, кандидати на виборні посади проводять постійні зустрічі з виборцями, профспілками, колективами заводів, фермерських господарств і т. п.

Кампанії включають широкомасштабну агітацію через різні медіа, включаючи телебачення, радіо, інтернет та соціальні мережі. Політична реклама та дебати є ключовими компонентами кампаній. Кандидати часто фокусуються на місцевих питаннях, які важливі для їхніх виборців. Виборчі кампанії в Конгресі можуть значно відрізнятися залежно від регіону та актуальних проблем, що хвилюють місцеве населення. Кандидати проводять численні зустрічі з виборцями, беруть участь у дебатах та громадських заходах, що дозволяє їм безпосередньо взаємодіяти з громадянами та відповідати на їхні запитання.

Виборчі кампанії активно використовують сучасні технології, включаючи соціальні мережі, аналітику великих даних та інструменти для мобілізації виборців. Це дозволяє ефективно доносити меседжі до різних груп виборців та оптимізувати витрати на кампанію. Ці особливості роблять виборчі кампанії в Конгрес США складним і динамічним процесом, де кожен кандидат повинен стратегічно планувати свої дії для досягнення успіху.

4.2 Вибори в умовах війни. Особливості проведення виборчих кампаній у повоєнний час.

Восени 2023 року в Україні гостро постало питання можливості проведення виборів під час воєнного стану. Про це писало багато політичних аналітиків, українських а європейських політиків, а також проводились опитування, щодо ставлення українців до можливості проведення виборчих кампаній до завершення бойових дій.

Дійсно, питання проведення чергових виборів та легітимації влади навіть в умовах воєнного стану. є актуальним і важливим питанням. Відповідно до чинного законодавства, саме у 2024 році повинно було пройти дві виборчі кампанії – чергові вибори Президента України, які повинні були відбутись 31 березня 2024 року та чергові вибори до Верховної Ради України, які повинні були відбутись 31 жовтня 2024 року [19].

Діюче законодавство України, а саме – ст. 1 частини 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», унеможливило проведення будь-яких виборчих кампаній під час дії воєнного стану [123].

Активні дискусії щодо можливості проведення виборів в умовах воєнного стану, почались ще влітку 2023 року після заяви спікера Верховної Ради України Руслана Стефанчука, про відсутність в Конституції України заборони на проведення виборів в умовах воєнного стану [101]. Після цього в соціальних мережах та в засобах масової інформації розгорнулись активні обговорення, щодо можливості чи неможливості проведення виборів до завершення бойових дій.

В інтерв'ю телеканалу 1+1, в серпні 2023 року, президент України Володимир Зеленський заявив, що він хотів би аби вибори відбулись весною 2024 року, але це неможливо через законодавство, питання доступності до виборчих діляниць на прифронтовій території, а також відсутність коштів на вибори в бюджеті [44]. Пізніше, восени 2023 року, Володимир Зеленський в інтерв'ю телеканалу Sky TG4 заявив, що питання проведення виборів в умовах воєнного стану вкрай важке і потребує розв'язання великої кількості проблеми, таких як питання безпеки, вільного та рівного доступу усіх громадян до виборчих діляниць, як тих хто на фронті, так і тих хто закордоном, а також певних нормативних змін в законодавстві [93].

З 21 по 27 вересня 2023 року соціологічна служба Центра Разумкова провела соціологічне опитування стосовно ставлення українців до можливості проведення загальнонаціональних виборів до завершення військових дій [96]. За результатами опитування виявилось, що лише 15% серед усіх опитаних позитивно ставляться до можливості проведення загальнонаціональних виборів під час дії воєнного стану. Ще 21% не визначились з відповіддю і 64% опитуваних негативно ставляться до можливості проведення виборів до завершення бойових дій [96].

Тобто, навіть не зважаючи на заяви окремих політиків про можливість проведення виборів в умовах воєнного стану, домінуюча більшість українців негативно ставиться до можливості проведення виборів. Це більш ніж очевидна реакція суспільства на подібного роду заяви, в умовах, коли ще ведуться активні бойові дії, перспективи завершення – туманні, а фінансування армії є першочерговою статтею витрат з бюджету.

Пізніше, на початку 2024 року додатково проводились опитування соціологічною групою «Рейтинг», стосовно можливості проведення виборів Президента України в березні 2024 року в умовах воєнного стану і 67% опитуваних негативно ставляться до такої можливості. Позитивно до можливості проведення виборів ставиться 30% опитаних [201]. Дане опитування в черговий раз підтвердило тезу про негативне відношення українців до проведення будь-яких виборів в умовах воєнного стану.

Частково зрозуміло занепокоєння українських політиків, стосовно можливості проведення виборів Президента України в березні 2024 року, так як весною завершуються строк повноважень діючого Президента України Володимира Зеленського. Саме через завершення строку повноважень, частина політиків побоювались початку активної російської пропаганди стосовно дискредитації діючого Президента України і його «незаконність перебування при владі» [134] [152].

У відповіді на запит інформаційного агентства «Главком» Центральна Виборча Комісія повідомила, що діючий Президент України законно продовжує виконувати свої повноваження до передачі їх наступному законно обраному Президенту, а підстав для передачі влади Голові Верховної Ради України, наразі немає [87].

Пізніше, Голова Комітету Верховної Ради України з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва Олександр Мережко заявив,

що представники Європейського Союзу впевнені в законності та легітимності знаходження Президента України Володимира Зеленського на своєму посту [90].

Більш того, варто зауважити, що на сьогоднішній день представники усіх політичних сил підписали меморандум де заявили, що вони будуть вважати Президента України Володимира Зеленського легітимним та легальним до кінця дії воєнного стану та до офіційного завершення бойових дій [40].

Ситуація стосовно законності та легітимності діючого Президента України виникла через те, що законодавство чітко не визначає, що робити з повноваженнями Президента в умовах воєнного стану. Конституція України, а саме – частина 4 стаття 83 визначають, що повноваження Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану продовжуються до першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану [66]. Тобто, діюче скликання Верховної Ради України буде законне до завершення воєнного стану. Щодо повноважень президента України, то законодавство не дає чіткої відповіді. На сьогоднішній день, питання законності та легітимності Президента України Володимира Зеленського вже не стоїть, після численних заяв західних політиків.

Однак, якщо абстрагуватись від заяв політиків та законодавчих обмежень, щодо неможливості проведення виборів під час дії воєнного стану, які існують основні ризики щодо проведення виборів в умовах війни? На сьогоднішній день, існує велика кількість викликів та загроз, які потрібно подолати діючому уряду, для проведення прозорих та демократичних виборів.

Так, за думкою політичного експерта Романа Кисленко, на сьогоднішній день існує п'ять основних проблем, які не дозволяють провести демократичні вибори в умовах війни, а саме: забезпечення безпеки, актуалізація державного реєстру, міграція людей, реалізація виборчих прав військовослужбовцями та політична складова [163].

Перша проблема яка виникає сьогодні, це дійсно саме питання безпеки під час голосування в день виборів. На сьогоднішній день загроза ракетних ударів збоку російської федерації по цивільних об'єктах залишається найбільш загрозливою. Станом на 2019 рік, на момент проведення виборів Президента України, на території країни діяло 29 989 виборчих дільниць (враховуючи дільниць закордоном) [13]. Очевидно, що вкрай складно сказати яка кількість виборчих дільниць буде сформовано сьогодні, враховуючи тимчасово окуповані території після 24 лютого 2022 року. Однак, очевидним є той факт, що гарантувати безпеку в день проведення виборів для виборців та членів виборчих дільниць не є можливим. Російська федерація буде намагатись робити провокації або наносити ракетні удари, перекидаючи вину на українських військових, для того щоб створити соціальну напругу та дискредитувати діючу владу.

Також буде питання суто організаційного характеру, чи будуть працювати виборчі дільниці під час оголошення повітряної тривоги. Якщо так, то це призведе до того, що вибори фактично будуть зірвані в цілих областях та містах.

Як показує досвід України щодо проведення виборів в умовах складної соціально-політичної ситуації в країні, неможливо гарантувати абсолютно повну безпеку від провокацій або нападів на представників виборчих дільниць. Так, наприклад, за даними ОПОРИ, в 2014 році під час виборів Президента України представники так званих терористичних угруповань «днр», робили спроби збройного захоплення виборчих дільниць або блокування їх роботи [53]. В умовах коли російська федерація щодня наносить ракетні удари по цивільних об'єктах, а серед населення України все ще є зрадники які займаються антидержавною діяльністю [173], очевидним буде факт того, що будуть зривати роботу виборчих дільниць.

Поряд з проблемою гарантування безпеки стане проблема репрезентативності виборів в умовах війни, так як частина населення принципово відмовиться від голосування з позиції власної безпеки і не підуть на

виборчу дільницю. Враховуючи той факт, що російська пропаганда буде масово розповсюджувати пропаганду стосовно того, що в день виборів будуть масові провокації на виборчих дільницях, які можуть загрожувати життю та безпеці.

Більш того, паралельно з питанням безпеки виникає питання щодо організації роботи виборчих дільниць та формування їх складу. Якщо станом на 2019 рік в країні діяло 29 989 виборчих дільниць [13], то на сьогоднішній день не зрозуміло яка кількість виборчих дільниць буде, враховуючи тимчасово окуповані території, де реально можна буде організувати їх роботу, так як частина населених пунктів повністю зруйновано, а в інших, відсутня фізична можливість організувати роботу виборчих комісії. Наступним буде питання щодо формування складу виборчих комісії. Як ми знаємо, зазвичай виборчі комісії складаються частково з людей які вже мали досвід роботи на виборах, для того щоб в день виборів виборча дільниця працювала ефективно, а результат підрахунку був найбільш точним. Враховуючи міграційні процеси потрібно буде по всій країні проводити роботу з підготовки та навчання людей, які погодяться стати членами виборчих комісій.

Іншою проблемою є актуалізація виборчого реєстру та масова міграція українців за кордон. В вересні 2023 року Центральна виборча комісія в тестовому режимі запустила Державний реєстр виборців для актуалізації даних [109]. Цей процес може зайняти від півроку і більше. Важкість цього процесу пов'язана в першу чергу з міграційними процесами, тимчасовою окупацією частини регіонів країни та відсутністю можливості оновити дані частині населення. Більш того, ситуація погіршується тим, що частина українців продовжує виїжджати з України і часто не оновлює свої дані про в'їзд в ту чи іншу країну.

Для внутрішньо переміщених осіб також може гостро встати проблема голосування на виборах. На сьогоднішній день багато людей які були вимушені покинути свою домівку не актуалізували свої данні щодо поточного місця

перебування і важко сказати, чи зроблять вони це до виборів. Тому існує можлива проблема того, що виборчим дільницям буде вкрай важко сформувати актуальні списки виборців на день голосування.

Більш того, актуальним залишається питання організації проведення виборів за кордоном. Станом на 2019 рік під час виборів Президента України за кордоном функціонувала 101 виборча дільниця на яких в день виборів проголосувало 55 тисяч українців [135]. Станом на 2024 рік за кордоном перебуває близько 3 млн українців, які виїхали після 24 лютого 2024 року [91]. Раніше ця цифра складала близько 7 млн українців, які покинули Україну [91]. Важко сказати яка кількість людей виїде та залишиться за кордоном після завершення війни, однак, важливим залишається питання організації виборів за кордоном. Якщо вибори пройшли б у найближчий час, то 101 виборча дільниця за кордоном не змогли б дати змогу проголосувати майже 3 млн українцям. Це було б просто неможливо враховуючи кількість представників МЗС України, які б працювали на цих дільницях.

Наступна проблема – можливість усім військовослужбовцям реалізувати своє конституційне право обирати [113] та бути обраним [112]. Офіційної цифри щодо кількості військових які сьогодні перебувають в лавах ЗСУ немає, однак, в інтерв'ю німецькому телеканалу Володимир Зеленський заявив, що станом на лютий 2024 року чисельність української армії складає 880 тисяч [94].

Тобто, близько 1 млн людей, разом з представниками МВС України, перебувають на службі в армії. Яка точна цифра бійців, які знаходяться на передовій і фізично не матимуть змогу прийняти участь в виборах або висунути свою кандидатуру, невідома. Більш того, буде повністю відсутня змога організувати роботу виборчих дільниць на території або поряд з військовими частинами, так як тоді вони гарантовано стануть цілями для ракетних ударів з боку російської федерації.

Також, одною з проблем стане можливе питання політичного конфлікту між кандидатами під час виборів. Очевидно, що будь яка виборча кампанія це в першу чергу передвиборча агітація, під час якої кандидати агітують не лише за допомогою презентації власної програми, а й за допомогою прямої критики своїх опонентів. Враховуючи умовності воєнного стану та можливі політичні заяви з боку кандидатів, це може створити додатковий дестабілізаційний фактор всередині країни.

Навіть якщо буде вирішена більша з вищеописаних проблем, окрім неможливості гарантувати безпеку на виборах, актуальним буде ще питання фінансування виборів. Всі пам'ятають тисячні протести які пройшлись країну, через тендери на проведення ремонтних робіт, асфальтування доріг та інших витрат, які жодним чином не збільшують обороноздатність країни [177]. Враховуючи що проведення виборів потребує мільярдні витрати на друкування бюлетенів, організацію роботи виборчих дільниць та інші питання, які потребують фінансування, це створить додаткову напругу в суспільстві, яка скоріш за все призведе до мітингів та відмови приймати участь в виборах.

Тобто, на сьогоднішній день не існує можливості проведення прозорих, демократичних та репрезентативних виборів, поки не будуть завершені бойові дії. Але навіть після їх завершення і повернення усіх тимчасово окупованих територій виникнуть нові питання, яким чином провести вибори в повоєнний період.

На сьогоднішній день, в умовах воєнного стану, все більше науковців та політиків різних рівнів задаються питанням, яким саме чином будуть проведені парламентські вибори після війни, в умовах коли частина території України знаходилась в окупації, сотні населених пунктів знищено, а мільйони українців знаходиться за кордоном. Очевидним залишається той факт, що навіть в умовах війни, питання підготовки та власне проведення виборів усіх рівнів, в тому числі

парламентських, у післявоєнний час потребує системної підготовки вже сьогодні.

До переліку основних викликів, які сьогодні в край гостро стоять перед науковцями та представниками влади в питанні проведення майбутніх виборів, є визначення основних чинників формування електоральної поведінки, для того, аби запобігти формуванню комплексних проблем під час кампаній: окреслити настрої післявоєнного електорату, характери нових висуванців, нових політичних рухів, оновлення старих кампаній нинішніх популярних та забутих політичних сил.

Додатково, гостро буде стояти проблема організаційного характеру виборів: організація роботи виборчих дільниць, актуалізація виборчого реєстру та гарантування безпеки. Питання безпеки на виборах гостро стоїть не лише якщо вибори будуть проводити під час війни, а й після, так як в країні все ще будуть представники проросійської влади або проросійсько налаштований електорат, який може спробувати зірвати виборчий процес.

Очевидним є той факт, що вкрай важко буде організувати та провести вибори на територіях які були тимчасово окуповані російською федерацією, а саме в Криму та окупованих нині територій Донецької і Луганської областей, де планують запровадити виборний мораторій до 2030 року [143]. Це все обумовлено тим, що більша частина населення цих територій мають проросійські настрої та можуть відверто саботувати проведення виборів, або що ще гірше, обрані на виборах кандидати, маючи антиукраїнські настрої, будуть вести політику, яка у майбутньому може призвести до чергової дестабілізації ситуації в регіоні.

Проведення виборчих кампаній на територіях які були тимчасово окуповані поставить перед діючою владою виклики, вирішити які можна буде двома шляхами: введення виборчого мораторію на цих територіях до моменту, поки кількість проукраїнсько налаштованого суспільства значно зросте, а у

представників громадськості буде чіткий запит, готовність вступати в діалог з центральною владою та гостра потреба в проведенні виборів з метою представлення інтересів відповідних територіальних громад.

Введення мораторію може також погіршити соціально-політичну ситуацію в тих регіонах, де його буде введено. Представники уряду, громадськості та політики ще до початку повномасштабного вторгнення задавалися питанням, яким чином правильно вибудовувати діалог з людьми з тимчасово окупованих територій [63]. Дійсно, є велика вірогідність того, що частина людей залишиться в Україні і навіть не дивлячись на свої проросійські погляди, захоче залишитись громадянином України. З цими людьми потрібно буде говорити, будувати діалог та проводити політики реінтеграції людей з проросійського суспільства в українське [163]. Якщо політику реінтеграції буде проведено не правильно, це може погіршити ситуацію та в майбутньому може створити додатковий стимул, для посилення проросійських настроїв.

Не менш важливою зміною яку обговорювали ще до початку повномасштабного вторгнення, було питання щодо зменшення кількості народних депутатів України, враховуючи той факт, що перепис населення не проводиться з 2001 року [76], офіційні статистичні дані є неактуальними, а поточна кількість депутатів ВРУ є надмірною і потребує скорочення [42]. На сьогоднішній день питання залишається відкритим, але крім перепису населення, додалось питання актуалізації реєстру виборців через величезну кількість внутрішньо переміщених осіб, частина з яких досі не зареєстрована за місцем проживання, про що ми вже зазначали вище.

Центральна виборча комісія в тестовому режимі запустила Державний реєстр виборців для актуалізації даних [109], що є вже сьогодні одним з етапів підготовки до майбутніх виборчих кампаній. Однак, вже сьогодні, для багатьох зрозуміло, що питання актуалізації вкрай важке, а кількість людей які з тих чи інших причин відмовляються актуалізувати свої дані.

Однак, ще більшим стане питання організації виборів в містах та регіонах, які сильно постраждали від російської агресії або взагалі були знищені. Очевидно, що частина українців повернеться з-за кордону після завершення війни в міста та села, які можливо, були або повністю знищені або дуже сильно постраждали. Проведення виборів в таких регіонах буде майже неможливим, так як для цього буде відсутня інфраструктура. Не дати право проголосувати людям в таких регіонах буде антиконституційним. Основним та найбільш ефективним рішенням в таких ситуаціях буде створення мобільних виборчих дільниць або виїзних комісій, що дозволить виборцям здійснювати їм надане Конституцією право на голосування [67].

Як вже було сказано вище, актуальним як під час війни так і після, буде залишатись питання організації роботи виборчих дільниць за кордоном та актуалізації виборчих списків тих українців, які не повернуться в Україну. Навіть після війни, вирішення питання організації роботи виборчих дільниць буде залежати, в першу чергу, від збільшення кількості цих виборчих дільниць, а на сьогодні їх всього 101 закордонна виборча дільниця [135], і збільшення кількості представників МЗС України, які будуть задіяні в роботі виборчих дільниць. Однак, питання необхідної кількості виборчих дільниць буде залежати від того, скільки усього українців приймуть участь у голосуванні за кордоном. Лише після актуалізації цих даних можна буде говорити про необхідну кількість виборчих дільниць, потрібних для реалізації виборчого права.

Одним із можливих варіантів, яке дозволить вирішити проблему голосування як за кордоном, так і на території України в місцях, де функціонування стаціонарних виборчих дільниць неможливо, може бути онлайн голосування через інтернет, або як запропонувало Міністерство цифрової трансформації України ще в березні 2020 року, є голосування через застосунок «Дія». Звісно, як вже було описано в попередньому розділі, голосування онлайн несе багато загроз та проблем які потрібно вирішити. Однак, вирішення цих

проблем дозволить не лише зробити процес голосування доступним, прозорим та репрезентативним, а й дозволить зменшити навантаження на бюджет в умовах, коли одночасно буде потрібно оновлювати політичну систему та відбудовувати країну.

Одних з найважливіших, залишається питання щодо внесення змін до виборчого кодексу та зміна виборчої системи. Так сталося, що питання зміни виборчої системи та нових змін до виборчого кодексу, вже давно стало маніпулятивним, для кожної нової провладної еліти. Очевидно, що кожна нова каденція діючої влади намагається саме за допомогою внесення змін до виборчого законодавства створити собі найбільш сприятливі умови, які можуть допомогти їй переобратись. Головним завданням тут є консолідація усіх політичних партій, рухів та громадських діячів, з метою формування виборчого законодавства та виборчої моделі, яка буде найбільш точно представляти інтереси всього населення.

Міжнародна федерація виборчих систем ще в 2023 році оприлюднила дорожню мапу виборчих реформ для України [136], де в першу чергу говориться про важливість консолідації громадського сектору та його активне залучення до процесу реформування виборчої системи; провести реформу виборчого законодавства з урахуванням висновків Венеціанської комісії [185], прозорість в питанні фінансування виборчих кампаній та гарантування безпеки усім учасникам виборчого процесу. Вже сьогодні потрібно актуалізовувати питання вибору найбільш оптимальної виборчої системи для виборів до Верховної Ради України та місцевих виборів, де від вибору виборчої системи залежить питання повноти представлення інтересів громади.

Також гостро буде стояти проблема зміни географії виборчих округів. На сьогоднішній день, кількість виборчих округів та виборчих дільниць на їх території, залежить в першу чергу від населення регіону, а вже потім, мапа регіону ділиться на виборчі округи які приблизно однакові по населенню, для

того щоб адекватно репрезентувати інтереси громад [59]. Тобто, кількість виборчих округів в Одеській області залежить в першу чергу від населення регіону. Після завершення війни буде проблема того, що частина міст та інших населених пунктів будуть повністю та частково знищені, а це призведе до зниження кількості людей які там будуть проживати. Це буде впливати в першу чергу на зміну географії розташування виборчих округів. Якщо для президентських виборів це не грає ролі, так як діє мажоритарна система, то для виборів до Верховної Ради України або місцеві вибори, де кожний депутат представляє інтереси певної кількості населення тої чи іншої громади, це стане дуже гострою проблемою. На сьогоднішній день ні Центральна виборча комісія, ні окремі політики чіткої відповіді не дають. Актуальним буде питання необхідності проведення перепису населення одразу після завершення війни.

Підводячи підсумки, зупинимося на кількох основних тезах: вже сьогодні, в умовах війни перед владою постає велика кількість викликів та питань, пов'язаних із проведенням виборчих кампаній будь-якого рівня, особливо це зрозуміло тоді, коли ми підходимо до виявлення проблематики не у адаптації повоєнних виборчих кампаній, а у реформуванні усього практично-менеджерського апарату виборів на все державному рівні. Це зумовлюється низкою фактів про неактуальні дані щодо населення, грою багатьох політичних лідерів не за правилами, діджиталізацією тощо. Найголовніше, це займатися питанням розробки виборчої стратегії вже зараз, аби запобігти, як законодавчих колізій у виборчому праві, так і у практичній реалізації підходів до організації виборів в Україні.

Висновки до розділу 4.

Підводячи підсумки аналізу проведення виборчих кампаній в Сполучених Штатах Америки та особливостей проведення виборів в воєнний або повоєнний час, приходимо до наступних висновків.

По-перше, щодо особливостей проведення виборчих кампаній в Сполучених Штатах Америки, як на президентському, так і на регіональному рівнях, варто почати з того, що американська виборча система є дуже складною, пронизана традиціями та унормована законодавством, а виборча традиція участі пересічних американців стала загальнодержавною традицією, коли за ходом виборчих кампаній слідкують десятки та навіть мільйонів американців, а явка в день виборах ніколи не була маленькою, в порівнянні з Україною.

Загалом, виборчі президентські кампанії в США в першу чергу характеризуються особливостями виборчої системи, від якої напряду залежить характер вибору виборчих технологій. Головна мета кандидатів в президенти є завоювання лояльності та підтримки не лише звичайних пересічних громадян, а головним чином – виборців від кожного штату, які будуть вирішувати долю кожного з кандидатів на виборах.

Говорячи про особливості проведення виборчих кампаній на виборах до Конгресу (верхньої та нижньої палати), а також на муніципальних рівнях, то вибори проводяться за мажоритарною виборчою системою. Виборчі кампанії до Конгресу та на муніципальних рівнях, майже повністю схожі на українські виборчі кампанії при мажоритарній виборчій системі – завоювати підтримку найбільшої кількості виборців на мажоритарних округах. Тобто, кандидати на виборні посади проводять постійні зустрічі з виборцями, профспілками, колективами заводів, фермерських господарств і т.д.

Кампанії включають широкомасштабну агітацію через різні медіа, включаючи телебачення, радіо, інтернет та соціальні мережі. Політична реклама та дебати є ключовими компонентами кампаній. Кандидати часто фокусуються

на місцевих питаннях, які важливі для їхніх виборців. Виборчі кампанії в Конгресі можуть значно відрізнятись залежно від регіону та актуальних проблем, що хвилюють місцеве населення. Кандидати проводять численні зустрічі з виборцями, беруть участь у дебатах та громадських заходах, що дозволяє їм безпосередньо взаємодіяти з громадянами та відповідати на їхні запитання.

Виборчі кампанії активно використовують сучасні технології, включаючи соціальні мережі, аналітику великих даних та інструменти для мобілізації виборців. Це дозволяє ефективно доносити меседжі до різних груп виборців та оптимізувати витрати на кампанію. Ці особливості роблять виборчі кампанії в Конгрес США складним і динамічним процесом, де кожен кандидат повинен стратегічно планувати свої дії для досягнення успіху.

По-друге, щодо можливостей проведення виборів до завершення бойових дій, то перед владою постає велика кількість викликів та запитань, пов'язаних із проведенням виборчих кампаній будь-якого рівня, особливо це зрозуміло тоді, коли ми підходимо до виявлення проблематики не у адаптації повоєнних виборчих кампаній, а у реформуванні усього практично-менеджерського апарату виборів на все державному рівні. Це зумовлюється низкою фактів про неактуальні дані щодо населення, грою багатьох політичних лідерів не за правилами, діджиталізацією тощо. Найголовніше, це займатися питанням розробки виборчої стратегії вже зараз, аби запобігти, як законодавчих колізій у виборчому праві, так і у практичній реалізації підходів до організації виборів в Україні.

ВИСНОВКИ

Поняття «виборчі технології» розглядається усіма науковцями як складний комплекс різноманітних прийомів та методів організації виборчих кампаній, головною метою який є перемога кандидата на виборах. На сьогоднішній день, виборчі технології в широкому трактуванні розглядаються як собою комплекс заходів, спрямованих на здобуття легального статусу в політичній системі, що включає владні та ресурсні повноваження. У вузькому ж трактуванні виборчі технології розуміються як набір тактичних прийомів, використовуваних кандидатами для боротьби за голоси виборців під час виборів.

«Виборча технологія» знаходиться у стані активної розробки та розвитку як інноваційна концепція сучасної політичної науки. Існує безліч підходів та класифікацій виборчих технологій, але у будь-якому випадку, технології завжди тісно пов'язані з владною боротьбою, а отже з конкуренцією. Відомо, що де є місце конкуренції – є проблема і збуту своїх пропозицій. Сучасні ж виборчі технології направлені на подолання проблеми збуту своїх пропозицій (якою, у даному випадку, є кандидатура чи то партії, чи кандидата) у найефективніший спосіб за допомогою спеціальних технік, які спрямовані на активізацію підтримки виборцями необхідних політичних сил чи кандидатів.

Законодавча база у плані регулювання виборчих технологій в Україні не досконала, і потрібно вживати заходів щодо поліпшення виборчого законодавства та деталізації усіх механізмів впливу і агітації під час виборчого процесу, включаючи застосування виборчих технологій та особливо технік маніпулювання з обов'язковим переліком санкцій у разі порушення норм законодавства. Таким чином, буде забезпечено чесну та законну боротьбу між різними партіями та кандидатами. І водночас, убезпечено виборців від впливу відверто маніпулятивних та агресивних тактик.

Говорячи про основні етапи становлення виборчих технологій у світовій історіографії, але рівень розвитку та характер виборчих технологій, які використовувались політиками в різні часи, в першу чергу залежив від

загального рівня розвитку суспільства, а саме – його промисловості. Тобто, розвиток виборчих технологій однозначно співпадає з розвитком промисловості суспільства. У нашому дослідженні виділимо основні, так звані, епохи розвитку виборчих технологій за критерієм промислових революцій. В рамках дослідження виділимо три основних етапи розвитку виборчих технологій у світі, а саме: газетна епоха (1860-1940 рр), телевізійна епоха (з 1940 по 1980 рр.) та цифрова епоха (з 1980 і по сьогодні).

Розвиток інформаційних технологій призводить до їх широкого застосування у виборчих процесах. Комунікативні засоби суттєво змінили виборчі технології, і сучасні реалії показують, що боротьба за владу більше залежить від створення віртуальних образів і політичних іміджів, ніж від партійних програм. Передвиборчі кампанії демонструють ефективність інформаційних технологій як засобу впливу на суспільство і боротьби за електорат, що змушує політиків все частіше звертатися до інтернет-технологій. У перспективі можна очікувати розширення використання інформаційних технологій у політичному просторі, що дозволить систематизувати спілкування між політиками і виборцями.

Розглядаючи та аналізуючи питання про основні етапи розвитку виборчої системи України, приходимо до висновку, що немає єдиної визначеної думки. В рамках дослідження варто визначити три основних етапи розвитку виборчої системи України, а саме:

Перший етап: з 1991 року по 2004 рік. Цей етап характеризується зародженням багатопартійності в молодій державі, першим досвідом проведення вільних виборів та загальною кризою системи, яка вилилась в Помаранчеву Революцію.

Другий етап: з 2004 по 2014 рік. Цей етап відзначився активним процесом формування найрізноманітніших політичних партій та постійною зміною виборчих систем. Саме в цей період яскраво розвивається політичний та партійний плюралізм, який призвів до приходу до влади авторитарного режиму

Віктора Януковича та формування наступного запиту суспільства до оновлення політичної системи.

Третій етап: з 2014 року і по сьогодні. Революція Гідності призвела до тотального оновлення політичної системи як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях, а також запозичення європейських практик партійного будівництва, коли політичні партії намагаються відходити від лідеро-центризму в бік ідеологічної спрямованості.

За роки незалежності Україна пройшла непростий шлях становлення та активного розвитку виборчих технологій, що яскраво ілюструє гасло президентських виборів 1999 року: «Виборчі технології проти ідеології!». Сьогодні політичний ринок в Україні значно виріс, постійно з'являються нові інструменти для залучення підтримки виборців, а використання «чорних» технологій поступово зменшується. Подальший прогрес у цій сфері можливий лише за умови зміцнення громадянського суспільства та зростання рівня політичної культури, що сприятиме впровадженню сучасних і дієвих політичних технологій.

Розглядаючи особливості взаємозв'язку виборчих технологій та виборчих систем, приходимо до висновку, що тип виборчої системи визначає, яким чином буде проходити виборча кампанія та які саме виборчі технології будуть застосовувати кандидати та політтехнологи. Мажоритарна виборча система вирізняється тим, що перемогу здобуває кандидат або група кандидатів, які отримали визначену законом кількість голосів виборців. Пропорційна виборча система розподіляє депутатські мандати між списками кандидатів пропорційно до кількості голосів, які отримав кожен список. Змішана виборча система є комбінацією мажоритарної та пропорційної систем.

Мажоритарна виборча система характеризується акцентом на особистості кандидата, що бере участь у виборах. Нерідко застосовується технологія «двійників», яка спрямована на розпорошення голосів суперників. У пропорційній системі основний фокус зосереджується на формуванні позитивного іміджу партії та побудові виборчих мереж для досягнення

максимального результату. Змішана виборча система об'єднує елементи обох підходів, що робить її складнішою у виконанні та більш затратною у фінансовому плані.

Мажоритарна, пропорційна або змішана виборчі моделі не є ідеальними, проте дослідження та аналіз досвіду європейських країн можуть стати цінним інструментом для вдосконалення виборчого законодавства в Україні.

Новітні технології вступають у конкуренцію з усталеними методами, і результати останніх виборів продемонстрували їхню вищу ефективність порівняно з традиційним використанням адміністративного ресурсу. Формат виборів змінився назавжди: ті, хто не зможе адаптуватися до нових реалій, ризикують втратити свої політичні позиції. Медіатизація суттєво трансформувала механізми взаємодії між виборцями та політичними партіями, фактично знецінюючи роль виборчої системи у формуванні правил передвиборчої боротьби.

На сучасному етапі головним завданням для України є створення умов, що сприятимуть довірі до результатів виборів. Це стосується як громадян і учасників виборчого процесу, так і міжнародної спільноти. Досягнення цієї мети можливе через залучення громадськості до всіх етапів виборчого процесу.

Розглядаючи та аналізуючи питання особливостей виборчих кампаній в 2014-2015 роках, приходимо до висновку, що саме 2014 рік став важливою точкою розвитку і становлення української державності з багатьох причин: крах старої політичної системи та становлення нової, переосмислення та кардинальна зміна геополітичного вектору розвитку, оновлення політичної еліти і найголовніше, переродження громадсько-політичного сектору та консолідація патріотичних сил. Саме Революція Гідності сприяла та активізувала формуванню нових якісних запитів в суспільстві щодо реформування та розбудові політичної системи України, вдосконаленню державних інституцій та закріпленню принципу верховенства права. Основними запитами стали – реформування правоохоронної та судової системи, звільнення та арешти чиновників усіх рівнів часів президенства Віктора Януковича, реформа освіти,

активізація євроінтеграційних процесів, боротьба з корупцією та деолігархізація, реформа освіти.

Аналізуючи виборчі кампанії 2014 року, а саме Президентські вибори та вибори до Верховної Ради України, а також місцеві вибори 2015 року, приходимо до висновку, що на відміну від усіх попередніх виборчих циклів, цей відрізняється активним залученням представників різним громадських, урядових та неурядових організацій, які контролювали як усю передвиборчу кампанію, законність агітації і сам день виборів – акт голосування та підрахунок голосів.

Кандидати та політтехнологи використовували не лише увесь спектр старих виборчих технологій, а й активно використовували новітні на той час технології.

Аналізуючи виборчі кампанії 2019 та 2020 років, можна дійти висновку, що результати президентських виборів 2019 року, а також частково парламентських, можна оцінювати як через призму випадковості, так і закономірності. Парадигма випадковості дає змогу уникати детального аналізу причин, факторів і мотивів, які визначили результати виборів. Водночас у випадку України посилення на непередбачуваність, як пояснення, не може бути достатнім. Підсумки виборів 2019 року слід розглядати як закономірність, що впливає з попереднього історичного розвитку країни. Це стосується не лише періоду незалежності, але й попередніх етапів, які визначили архетипи громадянського і політичного сприйняття, а також осмислення соціально-історичних умов і реалій.

Говорячи про особливості використання електронного голосування в Україні, приходимо до висновку, що розвиток технологій голосування, особливо в останні роки, став поширеним явищем у світовій практиці. Накопичений досвід дозволяє говорити про можливість створення єдиних стандартів і вимог для модернізації виборчого процесу. Електронне голосування, як нова та ефективна форма виборчого процесу, стає все більш актуальним. Воно не тільки представляє нову форму фіксації вибору громадян, але й є важливим кроком у

розвитку демократії загалом, змінюючи спосіб функціонування демократичних інститутів на технологічному рівні.

Сучасні технології електронного голосування дозволяють скоротити витрати, однак їхнє впровадження часто вимагає змін у законодавстві, пов'язаному з виборами. Основні переваги включають автоматизацію процесу, зниження фінансових і часових витрат, підвищення зручності для виборців і покращення прозорості результатів. Однак існують і недоліки: недостатня довіра населення до таких технологій, можливі порушення таємниці голосування, технічна складність, необхідність у кваліфікованих кадрах, а також проблеми з ідентифікацією виборців.

Електронне голосування стало важливою частиною політичного життя, особливо під час пандемії Covid-19, коли потреба в альтернативних методах голосування стала очевидною. Цей формат виборів може бути реалізований на різних рівнях, забезпечуючи нові способи комунікації між державою і громадянами. Електронне голосування може мати різні форми, включаючи можливість віддати свій голос дистанційно, у зручний час і з будь-якого місця, використовуючи смартфон або комп'ютер. Процес здійснюється через спеціальні додатки, які забезпечують ідентифікацію виборця за допомогою електронного підпису, відбитка пальця або технології розпізнавання обличчя. Можлива також змішана система, де традиційне голосування доповнюється сенсорними автоматизованими машинами на виборчих дільницях.

Під час оцінки перспектив впровадження електронного голосування в Україні проводиться аналіз готовності держави до такого кроку, а також розглядаються його потенційні переваги та ризики. Зазначено, що Україна намагається втретє ухвалити закон про електронне голосування, попри невдачі попередніх спроб. Нині Україна значно просунулася в сфері цифровізації. У 2019 році розпочалася активна робота в цьому напрямку, включаючи запуск президентської програми «Держава в смартфоні» та застосунку «Дія». Зроблено значний прогрес, але перед країною ще багато завдань, включаючи необхідність навчання населення, особливо літніх людей, цифровим навичкам.

В цілому, Україна має високі шанси ухвалити закон про електронні вибори до 2025 року, однак можливе відтермінування через війну. Попри це, електронні вибори ставатимуть дедалі популярнішими.

У другому підрозділі третього розділу розглядаються приклади впровадження електронного голосування в різних країнах, деякі з яких були успішними, а інші зіткнулися з труднощами, зокрема через кібербезпеку. Наприклад, у Швейцарії та Німеччині були проблеми з кіберзагрозами, через що реалізацію електронного голосування призупинили.

Естонія є прикладом успішного впровадження електронних виборів на всіх рівнях, завдяки високорозвиненій цифровій інфраструктурі та довірі населення. Близько 50% естонських виборців користуються онлайн-голосуванням.

Загалом, впровадження електронного голосування вимагає скоординованих зусиль держави та громадянського суспільства для подолання технічних і правових викликів. Важливо забезпечити безпеку системи та використовувати електронне голосування як доповнення до традиційних методів, а не як єдиний варіант волевиявлення.

Дослідження використання різних виборчих технологій, як в Україні, так і за її межами, свідчить, що успіх політичних сил на виборах визначається не лише широтою їх технологічного арсеналу, але й здатністю дотримуватись ключових методологічних принципів у розробці та застосуванні цих інструментів.

Розвиток технологічних моделей виборчого процесу в Україні має позитивну динаміку, що пов'язано з поступовими змінами у свідомості суспільства. Згодом маніпулятивні технології втрачають ефективність, оскільки їхні цілі стають зрозумілими, що неминуче призводить до зниження реальної підтримки політиків та партій, які їх використовують. Водночас необхідно докладати свідомих зусиль для вдосконалення виборчого законодавства. Важливу роль у цьому мають відігравати демократично налаштовані громадські організації, незалежні журналісти та активна громадськість. Особливо актуальним є розроблення правових механізмів і санкцій проти таких порушень, як зловживання адміністративним ресурсом, підкуп виборців, поширення

неправдивої інформації та інші дії, що спотворюють суть демократичного виборчого процесу.

Підводячи підсумки аналізу проведення виборчих кампаній в Сполучених Штатах Америки та особливостей проведення виборів в воєнний або повоєнний час, приходимо до наступних висновків.

По-перше, говорячи щодо особливостей проведення виборчих кампаній в Сполучених Штатах Америки, як на президентському, так і на регіональному рівнях, варто почати з того, що американська виборча система дуже складна, пронизана традиціями та унормована законодавством, а виборча традиція участі пересічних американців стала загальнодержавною традицією, коли за ходом виборчих кампаній слідкують десятки та навіть мільйонів американців, а явка в день виборів ніколи не була маленькою, в порівнянні з Україною.

Загалом, виборчі президентські кампанії в США в першу чергу характеризуються особливостями виборчої системи, від якої напряду залежить характер вибору виборчих технологій. Головна мета кандидатів в президенти є завоювання лояльності та підтримки не лише звичайних пересічних громадян, а головним чином – виборців від кожного штату, які будуть вирішувати долю кожного з кандидатів на виборах.

Говорячи про особливості проведення виборчих кампаній на виборах до Конгресу (верхньої та нижньої палати), а також на муніципальних рівнях, то вибори проводяться за мажоритарною виборчою системою. Виборчі кампанії до Конгресу та на муніципальних рівнях, майже повністю схожі на українські виборчі кампанії при мажоритарній виборчій системі – завоювати підтримку найбільшої кількості виборців на мажоритарних округах. Тобто, кандидати на виборні посади проводять постійні зустрічі з виборцями, профспілками, колективами заводів, фермерських господарств і т.д.

Кампанії включають широкомасштабну агітацію через різні медіа, включаючи телебачення, радіо, інтернет та соціальні мережі. Політична реклама та дебати є ключовими компонентами кампаній. Кандидати часто фокусуються на місцевих питаннях, які важливі для їхніх виборців. Виборчі кампанії в

Конгресі можуть значно відрізнятись залежно від регіону та актуальних проблем, що хвилюють місцеве населення. Кандидати проводять численні зустрічі з виборцями, беруть участь у дебатах та громадських заходах, що дозволяє їм безпосередньо взаємодіяти з громадянами та відповідати на їхні запитання.

Виборчі кампанії активно використовують сучасні технології, включаючи соціальні мережі, аналітику великих даних та інструменти для мобілізації виборців. Це дозволяє ефективно доносити меседжі до різних груп виборців та оптимізувати витрати на кампанію. Ці особливості роблять виборчі кампанії в Конгресі США складним і динамічним процесом, де кожен кандидат повинен стратегічно планувати свої дії для досягнення успіху.

Проведення виборів до завершення бойових дій ставить перед владою численні виклики та запитання, що стосуються організації виборчих кампаній на будь-якому рівні. Особливо гостро ці проблеми постають у контексті не лише адаптації виборчих процесів до повоєнних умов, а й необхідності реформування всієї управлінської системи, що забезпечує вибори на загальнодержавному рівні. Це пов'язано з кількома ключовими факторами: застарілими даними про чисельність та структуру населення, відсутністю єдиних правил гри серед політичних лідерів, а також викликами, пов'язаними з діджиталізацією. Основним завданням стає розробка виборчої стратегії вже сьогодні, щоб уникнути як законодавчих колізій у виборчому праві, так і проблем із практичною організацією виборчого процесу в майбутньому.

Загалом, дослідження показує, що виборчі технології відіграють вирішальну роль у формуванні електоральної культури і демократичного розвитку України. Етапи розвитку виборчих технологій, особливості цифровізації виборчого процесу та аналіз міжнародного досвіду надають можливість для подальшого вдосконалення виборчої системи, забезпечуючи її відповідність сучасним викликам. Результати дослідження можуть бути використані для розробки нових підходів до організації виборів, які відповідатимуть демократичним стандартам і сприятимуть ефективному залученню громадян до виборчого процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матеріали XIX наук.-практ. конф. 16 червня 2022 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. Дніпро: НТУ ДП, 2022. 151 с.
2. Анісімова Л. А. Протоколи електронного голосування *Наукові записки НаУКМА. Комп'ютерні науки*. 2013. Т. 151. С. 88-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAkn_2013_151_18.
3. Афанасьєва М. В. Виборчі технології та виборче право: проблема кореляції. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3794/Afanaseva_Vyborchi_tehnologii.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
4. Бабенко К. А. Конституційно-правове регулювання і розвиток виборчого права України. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/439-konstitutsijno-pravove-regulyuvannya-i-rozvitok-viborchogo-prava-ukrajini.html>.
5. Баркар Д. Президентська кампанія у витівках і провалах кандидатів. Підсумки тижня. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29720711.html>
6. Бисага, Ю. М., Берч, В. В., Нечипорук, Г. Ю., Чечерський, В. І., & Романчук, О. З. (2021). Електронне урядування: конституційно-правове дослідження. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/37492/1/%D0%A0%D0%9E%D0%9C%D0%90%D0%9D%D0%A7%D0%A3%D0%9A_%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF.pdf
7. Буркут І.Г. Виборчі технології: регіональний досвід. Чернівці : Букрек, 2009. 240 с.
8. Варій М. Й. Політико-психологічні передвиборні та виборчі технології : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2003, С. 270
9. Верман О. Нейролінгвістичні засоби впливу у виборчій кампанії. Політична психологія : Наук. зб. Львів : «Ліга-Прес», 2003. С. 76

10. *Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року. Офіційний вебсайт Центральної виборчої комісії.* URL: <https://cvk.gov.ua/vibory/vibori-narodnih-deputativ-ukraini-28-zhovtnya-2012-roku.html>
11. *Вибори народних депутатів України. Центральна виборча комісія. ЦБК.* URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html>.
12. *Вибори президента 2019: основні дати та події кампанії - BBC News Україна. BBC News Україна.* URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46695276>
13. *Вибори Президента України 31 березня 2019 року. Центральна виборча комісія.* URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-ukraini/vibori-prezidenta-ukraini-2019.html
14. *Вибори у США-2024: Чому Америка обирає з найстарших кандидатів в історії - BBC News Україна. BBC News Україна.* URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c0x3d542ynxo>
15. *Вибори-2010 коштуватимуть Україні півтора мільярда. Wayback Machine.* URL: https://web.archive.org/web/20101219032934/http://sd.net.ua/2009/07/29/vibori2010_koshtuvatimut_ukran_pvtora_mljarda.html
16. *Вибори-2014: спостерігачі склали карту порушень. Just a moment...* URL: <https://ua.korrespondent.net/vibory2014/3436789-vybory-2014-sposterihachi-sklaly-kartu-porushen>
17. *Вибори-2014: старі політики під новими брендами - BBC News Україна. BBC News Україна.* URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140923_new_parties_vc
18. *Виборча система М. І. Ставнійчук Енциклопедія Сучасної України. Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005.* URL : <https://esu.com.ua/article-33916>
19. *Виборчий кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

20. Виборчий список "Батьківщини" очолить Надія Савченко - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/09/140914_sa_batkivshchyna_s_avchenko
21. Виборчі системи з відкритими списками: в пошуках оптимальної моделі для України. Усі права захищені. Київ : Міжнар. фундація вибор. систем (IFES) в Україні, 2017. 72 с. URL: <https://socialdata.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/IFES-Ukraine-Kovryzhenko-et-al-Electoral-Systems-with-Open-Lists-May-2017.pdf>.
22. Видрін Д. Політика: історія, технологія, екзистенція Київ, 2001. – 362 с.
23. Винничук О., Кобильник В. Практика застосування виборчих технологій під час президентських виборчих кампаній: український досвід. Політологічний вісник. URL: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.90.272-284>
24. Відповідальний маркетинг: концепція та принципи. URL: http://wcunetwork.org.ua/ua/possessing/equalrights/article/Vdpovdalnii_marketing_koncepcja_ta_principi.
25. ВІККА - Черкаси / Новини. Жити по-новому, 2014. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-Jk_EKUAFwo
26. Власенко О. Пропонуємо виборчі технології: (Лабораторія сучасних виборчих технологій при Фонді сприяння місц. самоврядуванню в Україні), *Урядовий кур'єр*. 1997. 11 груд. С. 6
27. Впровадження електронного голосування основні аспекти. International IDEA. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/introducing-electronic-voting-essential-considerations-UK.pdf>
28. Всеукраїнський референдум 1991 року та вибори Президента України. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/gruden/1/1991-vseukrayinskyy-referendum-ta-vybory-prezydenta-ukrayiny>

29. Георгізова І.Л. Виборча система в США: переваги та недоліки. І.Л. Георгізова, *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*, Ужгород: Гельветика, 2013. Вип. 21. Т. 1. Ч. 2. С. 118–121.
30. Горбенко І. Д. Принципи побудування та аналізу інфраструктур відкритого ключа на основі застосування технології блокчейн. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=rvmnts_2019_198_14
31. Горбенко, І., Кузнецов, О., Полуянєнко, М., Кіян, А., Лисицький, К., & Кандій, С. (2020). Prototyping decentralized electronic blockchain voting system. *Radiotekhnika*, 1 (200), 122–139. URL: <https://doi.org/10.30837/rt.2020.1.200.11>
32. Городок М. Д., Карташов А. В., Романенко Є. О., Стасюк В. Ю. Політична абетка. Перемога на виборах: технології, кампанії, принципи. Київ : Міжнар. республік. ін-т (IRI), 2016. 262 с. URL: <https://iri.org.ua/sites/default/files/resources/Перемога%20на%20виборах.%20Технології,%20кампанії,%20принципи.pdf>.
33. День тиші: Рух ЧЕСНО зафіксував приховану й відверту агітацію (ФОТО). *Чесно*. URL: <https://www.chesno.org/post/3468/>.
34. Джулай Д., Набока М. Кеннеді та Ніксон, Ющенко та Янукович, Порошенко та Зеленський. Чи можуть дебати змінити хід виборів?. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/debaty-minyajut-hid-vyboriv-minus/29859037.html>
35. Дискредитація системи електронного голосування в РФ та нові виклики для впровадження цифрових виборчих технологій в Україні. Київ: НІСД. 2022. – 30 с.
36. ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ(не надо большими буквами) *Актуальні проблеми державного управління. Актуальні проблеми державного управління*. URL: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/237257>

37. До питання про перспективи запровадження електронного голосування в Україні в контексті реалізації концепції розвитку електронної демократії та діджиталізації *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: *Право.* URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/258237>

38. Дослідження доцільності запровадження нових виборчих технологій. IFES Ukraine, 2020. 62 с. URL: <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/04/IFES-Ukraine-Feasibility-Study-on-the-Introduction-of-New-Elections-Technology-for-Ukraine-v1-2020-02-13-Ukr.pdf>.

39. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. /за ред. Ю.Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. Київ., 2009. 500 с.

40. За участю керівництва Верховної Ради України вдев'яте відбулася зустріч у форматі «Діалогу Жана Моне». *Офіційний портал Верховної Ради України.* URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/243634.html>

41. Загальна декларація прав людини. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

42. Законопроект щодо зменшення кількості народних депутатів до 300 готовий для розгляду, – Олександр Корнієнко. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/219013.html>

43. Зробимо їх ще раз, відпочатку звучало як погроза, – Павлюк. *Новинарня.* URL: <https://novynarnia.com/2019/10/04/zrobimo-yih-shhe-raz-vidpochatku-zvuchalo-yak-pogroza-pavlyuk/>.

44. Ізвощікова А. Зеленський прокоментував можливість проведення виборів під час війни. *Суспільне новини.* URL: <https://suspilne.media/559857-zelenskij-prokomentuvav-mozlivist-provedenna-viboriv-pid-cas-vijni/>.

45. Ільницький М. Виборчі технології як форма правореалізації. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2018. С. 23. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/3/part_1/5.pdf.
46. Інтрига, конкуренція та епатаж: чим особливі президентські вибори-2019 - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46972550>
47. ІПС ЛІГА:ЗАКОН - система пошуку, аналізу та моніторингу нормативно-правової бази. *Ligazakon*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JF7RZ00A>
48. Історична правда. Агітаційна кампанія В'ячеслава Чорновола на Полтавщині 1991 року. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/08/25/163059/>
49. Історія виборів: виборчі системи в Україні. ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/istoriia-viboriv-viborchy-sistemi-v-ukrayini-22821>
50. Історія виборів: скільки рекордів поставила президентська кампанія 2019 року?. ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: https://www.oporaua.org/vybory/vybory_prezydenta_2019-23138
51. Історія виборів: треті вибори Президента України 1999 року. ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: <https://oporaua.org/vybory/istoriia-viboriv-treti-vibori-prezidenta-ukrayini-1999-roku-23023> 16
52. Історія виборів: третього Президента в 2004 році Україна обирала у «три тури». ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/istoriia-viboriv-tretogo-prezidenta-v-2004-rotsi-ukrayina-obirala-u-tri-turi-23049>
53. Історія виборів: у травні 2014 року українці обрали Президента в першому турі. ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: https://www.oporaua.org/vybory/vybory_prezydenta_2014-23088

54. Історія виборів: у травні 2014 року українці обрали Президента в першому турі. *ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine*. URL: https://www.opora.ua/vybory/vybory_prezydenta_2014-23088
55. Камардіна, Ю. В., Черних, Є. М. (2022). Правове регулювання і реалізація електронного голосування: міжнародний досвід та впровадження в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. 214-221.
56. Кандзюба С. П. Використання електронних технологій зв'язку у виборчому процесі. Державне управління та місцеве самоврядування. Збірник наукових праць. 2009. Вип. 1. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Kandzyuba.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Kandzyuba.pdf)
57. Квітка, С., Гусаревич, Н. Застосування технології виборчого блокчейну в системі цифрового голосування. *Аспекти публічного управління*, 10 (2), 23-30. <https://doi.org/10.15421/152209>
58. Кібербезпека на виборах в Україні. Аналіз та рекомендації Міжнародна фундація виборчих систем, 2022. IFES Ukraine – Підтримка демократичного розвитку в Україні. URL: <https://www.ifesukraine.org/wp-content/uploads/2024/01/ifes-ukraine-analysis-and-recommendations-cybersecurity-in-ukrainian-elections-2022-06-ukr.pdf-1.pdf>
59. Кількісні дані про територіальні виборчі округи по регіонах України.

Центральна	виборча	комісія.	URL:
------------	---------	----------	------

<https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/wp030f0d8.html?PT001F01=700>
60. Клімпуш П.С. Електронне урядування в інформаційному суспільстві : монографія. *KhNUAIR: Репозитарій ХНУВС: Головна*. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/093c7ffa-6dde-4a08-a210-d6f2b78983f8>
61. Ключковський, Ю. Б. (2017). Принцип таємного голосування. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 32-40.
62. КМІС. Геополітичні орієнтації жителів України: лютий 2019. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=827&page=1>.

63. Колодяжна Д. Як побудувати діалог між людьми, які живуть по різні боки фронту?. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28215834.html>.
64. Константинівська, А. (2018). Електронне голосування як інструмент електронної участі громадян. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософськополітологічні студії*, 20, 162-167.
65. Конституційне право України / за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова. Одеса: Юридична література, 2017. 256 с.
66. Конституція України - Розділ IV. *Президент України Володимир Зеленський Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-iv>.
67. Конституція України – Розділ III ВИБОРИ. РЕФЕРЕНДУМ. *Президент України Володимир Зеленський Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-iii>.
68. Корнієнко В. О. Репутація як складова політичної комунікації *Політологічний вісник : збірник наукових праць*. Київ. : ІНТАС, 2011. Вип. 52. С. 320–328.
69. Кочубей Л. О. Виборчі технології: політологічний аналіз на прикладі виборів до парламенту сучасної України : монографія. Київ : Юрид. думка, 2006, С.155
70. Кочубей, Л. О. Виборчі технології [Текст] / Л. О. Кочубей. — Київ : Укр. центр політ. менеджменту, 2008. 332 с. (с. 77)
71. Кращі практики впровадження електронного урядування: зарубіжний досвід. Методичні матеріали до навчальної дисципліни: “Теоретикометодологічні, організаційні та інституційні основи електронного урядування” / авт. кол.: К. Синицький, Я. Олійник, М. Міхальова та ін.; за заг. ред. д.н.держ.упр., проф. С.А. Чукут, к.н.держ.упр. О.В. Загвойської. Київ, 2010. 166 с.

72. Кушніренко, Н.І. Система електронного голосування на основі технології блокчейн *Системи обробки інформації*. 2018. №4 (155). С. 41-46.
73. Легомина В. В. Застосування технології блокчейн в державному управлінні : автореф. дипломної роботи на здобуття освітнього ступеня «магістр» : спец. 281 «Публічне управління та адміністрування» ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2019. 15 с.
74. Лук'янов Д. В. Політичні партії в системі взаємовідносин громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання)[Текст] / Д. В. Лук'янов. — Х. : Право, 2002. — 320 с..
75. Люльов О.В. Маркетинговий підхід до формування іміджу країни: основні детермінанти впливу та драйвери покращення макроекономічної стабільності. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2017. Випуск 2.
76. Марусик Т. Всеукраїнський перепис населення: мовний аспект. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24498198.html>
77. Матющенко І. Розробка і впровадження конвергентних технологій в Україні в умовах нової промислової революції: організація державної підтримки : монографія. Харків : Александрова К.М., 2016. 556 с
78. Маурер, А. Д. (2020). Цифрові технології у виборах: питання, висновки та перспективи. Видавництво Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/arditadriza-maurer-digital-technologiesregulations-fin/16809e7f8f>
79. Медовий місяць закінчився. Чому рейтинг Зеленського різко знизився?. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/15/pogljad/polityka/medovyj-misyacz-zakinchyvsya.-chomu-rejtynh-zelenskoho-rizko-znyzyvsya>.
80. Моренчук А.А. Особливості президентських виборів у США. Актуальні проблеми країнознавчої науки: *матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції* (м. Луцьк, 15–16 листопада 2016 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2016. С. 84–88. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11303/1/Моренчук%20А.А..pdf>

81. Мурач, Д.В. Електронні вибори як прояв сучасної демократії [Текст] *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. (м. Суми, 21–22 травня 2020 р.)* / редкол.: А.М. Куліш, О.М. Рєзнік. – Суми: СумДУ, 2020. – Ч.1. – С. 78-81.
82. На 25 травня призначені вибори мерів | ЮРЛІГА. ЮРЛІГА. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/106247_na-25-travnnya-priznachen-vibori-merv
83. На Луганщині кандидат-мажоритарник організував безкоштовний проїзд для виборців. ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/6250-na-luganshchyni-kandydat-mazhorytarnyk-organizuvav-bezkoshtovnyj-projizd-dlja-vyborciv-6095>
84. Назарук В. Д. Технології обміну даними дистанційних електронних виборів *Захист інформації*. 2017. – Т. 19, № 1. С. 10-15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zi_2017_19_1_4.
85. Нестерович В.Ф. Поняття виборчої системи та її основні розуміння в конституційному праві. *Публічне право*. 2019. № 1. С. 17-19.
86. Новиков О. В. Пропорційна система відкритих списків в Україні – перспектива чи реальність? *Молодий вчений*. 2017. №11 (51). С. 958-962.
87. *Новини України і світу 2024 року. Останні новини сьогодні онлайн*. URL: https://glavcom.ua/pub/pdf/181/18127/cvk_legitimnust.pdf
88. Нові рейтинги: Тимошенко відривається від Порошенка, Зеленський виходить на 3-є місце – Центр прикладних досліджень. *Центр прикладних досліджень*. URL: <https://cpd.com.ua/uk/prezydentski-reitingi/>
89. О. М. Андрєєва. ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ В США: GOV 2.0. No. 6 (2015): Міжнародні відносини Серія "Політичні науки". 2015. No. 6. URL: http://journals.iir.edu.ua/index.php/pol_n/article/view/2523.
90. Олександр Мережко: Ми впевнені в легітимності Президента України Володимира Зеленського, у цьому питанні немає жодних сумнівів. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_fr/249850.html

91. Опендатабот. Лише 2,4 млн українців виїхали та не повернулися до України від початку великої війни – Опендатабот. *Опендатабот*. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/real-ukrainian-refugees>
92. ОПОРА попередила непрямий підкуп виборців на Тернопільщині. ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/6290-opora-poperedyla-ne-prjamyj-pidkup-vyborciv-na-ternopilshchyni-6135>
93. Офіс Президента України. Інтерв'ю Володимира Зеленського для Sky TG24 04.10.2023, 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KFsLIJ6nf70>
94. Офіс Президента України. Інтерв'ю Президента України Володимира Зеленського німецькому телеканалу ARD, 2024. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NnH75tFS96o>
95. Офіційний портал Верховної Ради України. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5168.html>
96. Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. Ставлення до проведення загальнонаціональних виборів в Україні до завершення війни (вересень 2023р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-provedennia-zagalnonatsionalnykh-vyboriv-v-ukraini-do-zavershennia-viiny-veresen-2023r>
97. Парламентські вибори 2014 на Рівненщині: особливості та типові порушення (огляд). ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/6286-parlamentski-vybory-2014-na-rivnenshchyni-osoblyvosti-ta-typovi-porushennja-ogljad-6131>

98. Парламентські літописи: як голосували українці у 1994-2014. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/parlamentski-litopysy-iak-holosuvaly-ukraintsi-u-1994-2014/>.

99. Партії витратили на виборчу кампанію більше 674 мільйонів гривень. ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/7420-partiji-vytratyly-na-vyborchu-kampaniju-bilshe-674-miljoniv-gryven-7262>

100. Перегляд КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ХРОНОЛОГІЇ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ. *Наукова періодика Міжрегіональної Академії управління персоналом*. URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/1490/2499>

101. Перун В. Стефанчук заявив, що Конституція не забороняє проводити вибори під час війни і невдовзі це питання "буде актуалізовано". *LB.ua*. URL: https://lb.ua/news/2023/07/28/567492_stefanchuk_zayaviv_shcho_konstitutsiya.html

102. Петровець О. Операція «електронізація» або чи готова Україна до онлайн-виборів. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2019/03/18/7209309/>.

103. Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року. *Офіційний вебсайт Центральної виборчої комісії*. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-ukraini/pozachergovi-vibori-prezidenta-ukraini-25-travnja-2014-roku.html

104. Політична реклама в Україні: президентські вибори-2014 – "по-новому" та з "радикальними" вилами. 24 Канал. URL: https://24tv.ua/politichna_reklama_v_ukrayini_prezidentski_vibori_2014_po_novomu_ta_z_radikalnimi_vilami_n1035110

105. Політологія у запитаннях та відповідях [Текст] / за заг. ред. К. М. Левківського. — Київ: Вищ. шк., 2003. 263 с (с.35)

106. Політтехнолог Порошенка розповів про створення слогану Армія. Мова. Віра. Новини України та Світу. Головні та останні новини - НВ. URL:

<https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/armiya-mova-vira-polittechnolog-griniv-pro-slogan-novini-ukrajini-50045719.html>

107. Поліщук І. Вибірчі технології: сутність та різновиди. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015. № 4. С. 106–112.

108. Поліщук О. О. Еволюція виборчих технологій в електоральних кампаніях України. *"Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого"*. 2017. Т. 33, № 2. С. 234. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/view/109800>.

109. Постанова Про Порядок доступу до бази даних Державного реєстру виборців. *Центральна виборча комісія*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0074359-23#Text>

110. Почепцов Г. Вибори Обама як новий етап розвитку виборчих технологій. *ms.detector.media*. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/5574/2012-11-25-vybory-obamy-yak-novyy-etap-rozvytku-vyborchych-tekhnologiy/>

111. Права людини в Україні - 2004. XIV. ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ. *Права людини в Україні*. URL: <https://khpg.org/1124786228>

112. Право бути обраним | Конституційний Суд України. *Конституційний Суд України | Офіційний вебсайт*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/436-pravo-buty-obranym>

113. Право обирати | Конституційний Суд України. *Конституційний Суд України | Офіційний вебсайт*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/435-pravo-obyraty>

114. Президентська ціна, або скільки коштує передвиборча кампанія. LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/yulia_berenshtein/268739_prezidentska_tsina_abo_skilki.html

115. Принцип таємного голосування. DSpace Repository: Electronic Kyiv-Mohyla Academy Institutional Repository. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/c06e4ee1-fd3f-44ae-874e-86aa9776a72c>
116. Принципи побудування та аналізу інфраструктур відкритого ключа на основі застосування технології блокчейн / І. Д. Горбенко, О. В. Потій, Ю. І. Горбенко, А. І. Пушкар'юв, М. В. Єсіна. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=rvmnts_2019_198_14
117. Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14/98-вр#Text>
118. Про вибори народних депутатів України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541/97-вр#Text>
119. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів: Указ Президента України від 21.05.2019 р. № №303/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3032019-27121>
120. Про застосування статті 54 Закону УРСР "Про вибори народних депутатів Української РСР" і статті 53 Закону УРСР "Про вибори депутатів місцевих Рад народних депутатів Української РСР". Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8920-11#Text>
121. Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні". *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2630-19#Text>
122. Про Порядок надання ефірного часу та друкованих площ для проведення передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, виділених на підготовку та проведення виборів Президента України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0262359-14#Text>

123. Про правовий режим воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
124. Про призначення В. Кличка головою Київської міської держав... | від 25.06.2014 № 556/2014. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/20171016225927/http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/556/2014>
125. Про призначення повторного голосування з виборів Президента України 26 грудня 2004 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1273359-04#Text>
126. Про призначення чергових виборів Президента України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2631-19#Text>
127. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p#Text>
128. Проект Закону України від 10.06.2011 № 8656, «Про Концепцію "Запровадження системи електронного голосування в Україні"» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6OG00A>
129. Прозорість виборчого процесу: необхідність та наслідки втілення в Україні | Вісник НТУУ "КПІ" політологія. соціологія. право. Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/119331>
130. Редакція Т. Кандидати на колінах та раптовий вихід Порошенка. Найемоційніші моменти дебатів у трьох відео. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/politika/kandidati-na-kolinah-ta-raptoviy-vihid-poroshenka-nayemociynishi-momenti-debativ-u-troh-video-1332645.html>
131. Референдум за Незалежність України 1 грудня 1991. Агітаційні матеріали – Архів ОУН. *Головна* – *Архів ОУН*. URL: [https://ounuis.info/exhibitions/1271/referendum-za-nezalezhnist-ukrainy-1-hrudnia-1991-ahitatsiini-materialy.html%20\(фото%20агітаційних%20матеріалів\)](https://ounuis.info/exhibitions/1271/referendum-za-nezalezhnist-ukrainy-1-hrudnia-1991-ahitatsiini-materialy.html%20(фото%20агітаційних%20матеріалів))

132. Римське право : підруч. / О.А.Підпригора, Є.О.Харитонов. — 2ге вид. — Київ : Юрінком Інтер, 2009, 528 с.
133. Рихліцький В. Хроніка передвиборного чорного піару з білбордів. Хто кого переміг?. ms.detector.media. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/22800/2019-04-27-khronika-peredvybornogo-chornogo-piaru-z-bilbordiv-khto-kogo-peremig/>
134. Ростислав Шапошніков. Зеленський більше не президент України. Самозванець і ухилянт, 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sejDFzixleY>
135. Свобода Р. ЦВК передала для голосування українців за кордоном понад 436 тисяч бюлетенів. *Radio Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cvk-byuleteni-za-kordon/29881451.html>
136. Стан дорожньої карти виборчої реформи в Україні 2023 в умовах воєнного часу. *ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine*. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/dorozhnya-karta-viborchoyi-reformi-v-ukrayini-2023-v-umovah-voyennogo-chasu-24959>
137. Семенченко, А.І., Дрешпак, В.М (2017). Електронна демократія: основи та стратегії реалізації. Частина 3. *Електронне урядування та електронна демократія*: навч. Посіб.: у 15 ч. Київ: 84 с.
138. Серіал "Слуга народу" 2015. www.youtube.com. URL: <https://www.youtube.com/@sluga95>
139. Слуга народу – список і передвиборчі обіцянки. Слово і Діло. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/vybory/parlament/proportional/623>
140. Слуга народу та Щелепи: як кіно впливає на реальність - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47893622>
141. Соціологічне дослідження «3D-профілі учасників президентських виборів-2019». URL: <https://cpd.com.ua/uk/prezydentski-reitingi/>.

142. Справа «Тимошенко проти України» (Заява № 49872/11). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_924#Text
143. Стешенко А. Повоєнні вибори: коли та за якими правилами?. LB.ua. URL: https://lb.ua/news/2023/03/27/550073_povoienni_vibori_koli_yakimi.html
144. Сумщина: друга пара "двійників" на окрузі №159. *ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine*. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/6306-sumshchyna-druga-para-qdvijnykiv-na-okruzi-159-6151>
145. Сумщина: кандидата на зустрічах з виборцями супроводжують чиновники. *ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine*. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/6303-sumshchyna-kandydata-na-zustrichah-z-vyborcjamy-suprovodzhujut-chynovnyky-6148>
146. Супервівторок у США: що це таке, де голосують і чому це важливо для України - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cx9zlj2xyvo>
147. Суспільно-політичні настрої населення України: липень 2019 року. *КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=875&page=1&t=10>
148. Технологія «двійників» та ефект «спойлеру» у виборчому процесі. *ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine*. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/tekhnologii-dviinikiv-ta-efekt-spoileru-u-viborchomu-protsesi-21>
149. Томенко М. В. Інститут президентства в Україні: правові засади та політична перспектива. *Придніпров. наук. вісн.* 1998. № 1. С. 73
150. Турчин Я. Світовий досвід у реалізації концептуальних засад електронного голосування. *Гілея: науковий вісник*. 2013. Вип. 73. С. 308–310.
151. У день тиші перед виборами на вулицях України рясніє прихована агітація: фото. 24 Канал. URL:

https://24tv.ua/u_den_tishi_pered_viborami_na_vulitsyah_ukrayini_ryasniye_prihova_na_agitatsiya_foto_n1143449

152. У травні 2024 року спливають п'ять років президентства Зеленського. Кажуть, що він утратить легітимність. Це правда? — Ні, це антиконституційна маячня. Юридичний і антифейковий розбір «Бабеля». *Бабель | Розповідаємо про політику, культуру і суспільство в Україні. Останні новини детально і неупереджено.* URL: <https://babel.ua/texts/104242-u-travni-2024-roku-splivayut-p-yat-rokiv-prezidentstva-zelenskogo-kazhut-shcho-vin-utratis-legitimnist-ce-pravda-ni-ce-antikonstituciyna-mayachnya-yuridichniy-i-antifeykoviy-rozbir-babelya>

153. У ЦВК не виключають, що не зможуть встановити результатів у деяких округах. *Українська правда.* URL: <https://web.archive.org/web/20121103213947/http://www.pravda.com.ua/news/2012/11/2/6976527/>

154. Україна напередодні виборів: настрої виборців, перспективні політики, політичні ризики (всеукраїнське соціологічне дослідження) – Центр прикладних досліджень. *Центр прикладних досліджень.* URL: <https://cpd.com.ua/uk/ukraina-naperedodni-vyboriv/>

155. Українська правда. “Спільна справа” заявляє, що результати ЦВК сфальсифіковані по 35 округах. *Українська правда.* URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2012/11/1/6976381/>

156. Українська правда. Зеленський оголосив про похід в президенти. *Українська правда.* URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/12/31/7202742/>

157. Українська правда. На 8 березня агітатори Порошенка роздавали “любовний календар”. *Українська правда.* URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/11/7208896/>

158. Українська правда. Перебіг року президентських виборів. Далі буде... *Українська правда.* URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/01/5/3005972/>

159. Українська правда. Передвиборча програма Ющенка. Повний текст. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/07/9/3001064/>
160. Українська правда. РАДА СКИНУЛА ЯНУКОВИЧА. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/22/7015777>
161. Українська правда. Результати виборів до Ради оприлюднено офіційно. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/11/12/7043958/>
162. Українська правда. Результати виборів президента України 2019. Другий тур. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/04/21/7213071/>
163. УКРІнформ. Максимально швидка реінтеграція: в уряді розповіли про підготовку стратегії для деокупованих територій. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3846174-maksimalno-svidka-reintegracia-v-uradi-rozpovili-pro-pidgotovku-strategii-dla-deokupovanih-teritorij.html>
164. Федоренко К., Рибій О., Умланд А. Українська партійна система до та після Євромайдану 2013-2014 рр. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2019. Вип. 2
165. Фінальний звіт КВУ за результатами спостереження за позачерговими виборами народних депутатів України 21 липня 2019 року. ВГО «Комітет виборців України». URL: <http://catcut.net/hsHJ>
166. Фінальний звіт КВУ за результатами спостереження за позачерговими виборами народних депутатів України 21 липня 2019 року / ВГО «Комітет виборців України». URL: <http://catcut.net/hsHJ>
167. Хромець О. Л. Виборчі технології як чинник політичних трансформацій у пострадянських країнах (на прикладі України та Росії): дисертація. Київ, 2009. 23 с.
168. Хроніки виборчого трешу: шоу-бізнес на службі в політиків. *Вибори вибори*. URL: <https://vybory.pravda.com/articles/2018/08/16/7149712/>

169. ЦВК: Завтра автоматично стартує президентська виборча кампанія. *Новини України - останні новини України сьогодні - УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/politics/889060-tsvk-zavtra-avtomatichno-startue-prezidentska-viborcha-kampaniya.html>
170. Центральна виборча комісія України - ІАС “*Вибори Президента*” *archive.ph*. URL: <https://archive.ph/20120731065935/www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>
171. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 17 січня 2010 року. *Офіційний вебсайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011.html>
172. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 31 березня 2019 року. *Офіційний вебсайт Центральної виборчої комісії*. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-ukraini/vibori-prezidenta-ukraini-2019.html.
173. Чекарьова М. Вдень доставляли їжу, вночі палили авто: в Одесі затримали підозрюваних у підпалі 15 машин військових. *Суспільне Одеса*. URL: <https://suspilne.media/odesa/801047-v-odesi-zatrimali-hlopciv-akih-pidozruut-u-pidpali-15-avtivok-vijskovih/>.
174. Чорне Зе! Чому і як перемагають технології на виборах-2019 - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47851688>.
175. Шевченко С. Комісари «Слуги народу»: напівсекретна історія перемоги партії Зеленського на виборах | Громадське телебачення. *Громадське телебачення*. URL: <https://hromadske.ua/posts/komisari-slugi-narodu-napivsekretna-istoriya-peremogi-partiyi-zelenskogo-na-viborah>
176. Шкурат І. В. Становлення та розвиток політичних виборів в Україні (управлінський аспект): автореф. автореферат дисертації. Київ, 2002, С. 7 URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Avtoreferat/259d141c-ca90-40b4-a70f-d444dfa67cba.pdf.

177. Шукова О. Майже два місяці одесити просять скасувати мільйонні тендери та передати гроші на ЗСУ. *Суспільне Одеса*. URL: <https://suspilne.media/odesa/599135-majze-dva-misaci-odesiti-prosat-skasuvati-miljonni-tenderi-ta-peredati-grosi-na-zsu/>.

178. Що таке надійні вибори?. *Open Election Data Initiative*. URL: <https://openelectiondata.net/uk/guide/electoral-integrity/credible-elections/>.

179. Щодо справи за скаргою на рішення, дії та бездіяльність Центральної виборчої комісії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України 21 листопада 2004 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0090700-04#Text>

180. Юлія Тимошенко використала на нових білбордах гасло часів Ющенка | ВІКНА. Новини Калуша та Прикарпаття. *Vikna*. URL: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2019/01/23/94540/view>

181. Ющенко Н.Л. Розвиток блокчейн-технологій в Україні та світі. *Економіка і суспільство*. 2018. № 19. С. 269–273. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/Ekonomika-i-suspilstvo-19-2018.pdf#page=269>.

182. Barber, B. R. (1984) *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. San Francisco: University of California Press,. 320 p.

183. Boucher, S., Butler, I., de Groot, M., Lironi, E., Russack, S., Stratulat, C., Youngs R., Zacharzewski A. (2019). *Strengthening Digital Democracy Six Ideas for Rejuvenating European Democracy*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. 25 p.

184. CDL (2020) 037 Principles for a fundamental rights-compliant use of digital technologies in electoral processes, approved by the Council for Democratic Elections at its 70th meeting (online, 10 December 2020) and adopted by the Venice Commission at its 125th Plenary Session (online, 11-12 December 2020) – URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)037-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)037-e#)

185. CDL-AD(2021)003-e Ukraine - Joint Opinion of the OSCE/ODIHR and the Venice Commission on the draft law on political parties, approved by the Council of Democratic Elections at its 71th meeting (online, 18 March 2021) and adopted by

the Venice Commission at its 126th Plenary Session (online, 19 -20 March 2021).
Council of Europe. URL:
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)003-e)

186. Central election commission of UKRAINE - IAS "Election of President 99". URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/webproc0.html>

187. Chad Flanders. What Do We Want in a Presidential Primary: An Election Law.Perspective, 44 U. MICH. J.L. REFORM 901, 921 (2011).

188. Constitution of the United States. *United States Senate*. URL: <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm>.

189. Corrado, A., Firestone, C. (1997). Elections in Cyberspace: Towards a New Era in American Politics. Washington: The Aspen Institute,. 104 p.

190. Council of Europe. У центрі уваги – молодіжна робота. Новий Посібник до Рекомендації CM/Rec(2017)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про молодіжну роботу тепер українською мовою - Офіс Ради Європи в Україні - www.coe.int. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/youth-work-in-the-spotlight-guide-to-recommendation-cm-rec-2017-4-of-the-committee-of-ministers-of-the-council-of-europe-to-member-states-on-youth-wor>

191. Declaration of Principles for International Election Observation and Code of Conduct of International Election Observer and Pledge to Accompany the Code of Conduct of International Election Observer (CDL-AD(2005)036).Official website of the Venice Commission. Official website of the Venice Commission. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2005\)036-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)036-e)

192. Deutsche Welle. Суперечності між сходом і заходом: міф про дві України – DW – 08.04.2014. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/uk/суперечності-між-сходом-і-заходом-міф-про-дві-україни/a-17551594>

193. Duverger, M. (1 951). *Les Partis Politiques*. Paris: Armand Colin.

194. Election Administration at State and Local Levels. *Legislative News, Studies and Analysis | National Conference of State Legislatures*. URL:

<https://www.ncsl.org/elections-and-campaigns/election-administration-at-state-and-local-levels>

195. Electronic elections as the newest transformational phenomenon of modern legal reality Academic Journals and Conferences. Academic Journals and Conferences URL: <https://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-10-number-3-39-2023/electronic-elections-newest-transformational>

196. Etzioni, A. (1993) *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda*. N. Y.: Touch-stone. 323 p. Rheingold H. *Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. London: Mandarin. 1993. 447 p.

197. Lisbona S.J. Predicting How U.S. Counties will Vote in Presidential Elections Through Analysis of Socio- Economic Factors, Voting Heuristics, and Party Platforms. *SMU Data Science Review*. 2018(1);12.

198. M C. F. *THE SYSTEM OF MODERN SOCIETIES*. By Talcott Parsons. Englewood Cliffs: Prentice-Hall (Foundations of Modern Sociology Series), 1971. 152 pp. OUP Academic. URL: <https://academic.oup.com/sf/article-abstract/51/1/104/2229418?redirectedFrom=fulltext>

199. Marcos del Blanco, D. Y. & Gascó, M. (2019) Protocolized, Comparative Study of Helios Voting and Scytl/iVote 2019 Sixth International Conference on eDemocracy & eGovernment (ICEDEG), Quito, Ecuador pp. 31-38,

200. Michael del Castillo. Sierra Leone Secretly Holds First Blockchain-Audited Presidential Vote. CoinDesk: Bitcoin, Ethereum, Crypto News and Price Data. URL: <https://www.coindesk.com/markets/2018/03/08/sierra-leone-secretly-holds-first-blockchain-audited-presidential-vote/>

201. National Survey of Ukraine | Feb 2024. *International Republican Institute*. URL: <https://www.iri.org/resources/national-survey-of-ukraine-feb-2024/>

202. Open and closed primaries – FairVote. *FairVote*. URL: <https://fairvote.org/archives/open-and-closed-primaries/>

203. Organization for Security and Co-operation in Europe | OSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/2/107771.pdf>

204. Park, S., Specter, M., Narula, N. (2022). Rivest Going from Bad to Worse: From Internet Voting to Blockchain Voting URL: <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/143858>.
205. Performance Computation Model and Time Latency Improvement for Blockchain-Based Voting System for Elections in India. | Reliability: Theory & Applications | EBSCOhost. Results - OpenURL Connection - EBSCO. URL: <https://openurl.ebsco.com/EPDB:gcd:7:28576295/detailv2?sid=ebsco:plink:scholar&id=ebsco:gcd:149950264&crl=c>
206. Podolnjak Robert. The Constitution, the Electoral College and The American Concept of Democracy – a View from Europe (December 26, 2014). 2012 U.S. Presidential Election (Laidler Pawel; Turek Maciej eds.). Krakow: Jagiellonian University Press, 2014, p. 11–30.
207. Political technology: why is it alive and flourishing in the former USSR?. *openDemocracy*. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/odr/political-technology-why-is-it-alive-and-flourishing-in-former-ussr/>.
208. Polymarket. Presidential Election Predictions. URL: <https://polymarket.com/elections>
209. R. B. B. Three Scenarios for the Future of Technology and Strong Democracy. OUP Academic. URL: <https://academic.oup.com/psq/article-abstract/113/4/573/6962202?redirectedFrom=fulltext#no-access-message>
210. R. B. Bernstein, *The Founding Fathers Reconsidered* (New York and Oxford: Oxford University Press, 2009).
211. Recommandation CM/Rec (2017) du Comité des Ministres aux Etats membres sur les normes relatives au vote électronique (adoptée par le Comité des Ministres le 14 juin 2017, lors de la 1289e réunion des Délégués des Ministres).(2017). Retrieved URL: <https://rm.coe.int/0900001680726f6f>
212. Sartori G *The Theory of Democracy Revised*. Chatham House Publishers, Inc., Chatham House, N J., 1987. Part One The Contemporary Debate. XIV, 253 p.; Part Two. The Classical Issues. 542 p.

213. Securing the future of German manufacturing industry. Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0. Final report. The Industry 4.0. Working Group; National Academy of Science and Engineering. 2011. 80 p.

214. Shuang WU. Evaluation and Improvement of Two Blockchain Based E-voting System: Agora and Proof of Vote : MASTER'S THESIS. 2018. 37 p. URL: <https://www.dgalindo.es/mscprojects/shuang.pdf>.

215. The Ballot is Busted Before the Blockchain: A Security Analysis of Voatz, the First Internet Voting Application Used in U.S. Federal Elections | USENIX. USENIX | The Advanced Computing Systems Association. URL: <https://www.usenix.org/conference/usenixsecurity20/presentation/specter>

216. The Electoral College. Published by: U.S. Election Assistance Commission. 1201 New York Avenue NW, Suite 300. Washington, DC 20005. January 2011.

217. The House Explained. *United States House of Representatives*. URL: <https://www.house.gov/the-house-explained>.

218. World-Low 9% of Ukrainians Confident in Government. *Gallup.com*. URL: https://news.gallup.com/poll/247976/world-low-ukrainians-confident-government.aspx?g_source=link_NEWSV9&g_medium=NEWSFEED&g_campaign=item_&g_content=World-Low%209%25%20of%20Ukrainians%20Confident%20in%20Government

219. YouTube – Ани Лорак и Лери Винн : «Голосуй по уму, голосуй за Кучму, 1999», 2016. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=VIIJRp__mGM

220. Zhang, Q., He, Y., Lai, R., Hou,Z., Zhao, G. (2023). A survey on the efficiency, reliability, and security of data query in blockchain systems Future Generation Computer Systems. Vol. 145, 303-320. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0167739X23001309>

221. Zuckerman E. QAnon and the Emergence of the Unreal. *Journal of Design and Science*. 2019. (6):1–5.